

SJEĆANJA NA RAT

U PAKRACU, LIPIKU
I OKOLNIM MJESTIMA

**SJEĆANJA NA RAT U PAKRACU,
LIPIKU I OKOLNIM MJESTIMA**

Izdavač:	Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću
Za izdavača:	Vesna Teršelič
Urednica:	Maja Dubljević
Lektura:	Jadranka Varošaneć, Tanja Petrović
Korektura:	Tanja Petrović
Prijelom:	“BESTIAS
Tisak:	“BESTIAS
Naklada:	1000
ISBN:	978-953-95433-6-3

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 742380.

Publikacija je tiskana uz pomoć financijske potpore Veleposlanstva Kraljevine Nizozemske u Republici Hrvatskoj.

SJEĆANJA NA RAT U PAKRACU, LIPIKU I OKOLNIM MJESTIMA

Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću

Zagreb, 2010.

SADRŽAJ

7	I. UVOD
13	II. ŽIVOT PRIJE RATA
25	III. NAGOVJEŠTAJI RATA
41	IV. POČETAK RATA
59	V. RAT
117	VI. BUČJE
129	VII. PAKRAČKA POLJANA
137	VIII. IZBJEGLIŠTVO
151	IX. BLJESAK
161	X. NAKON RATA
179	KRONOLOGIJA

I. UVOD

I. UVOD

Publikacija ***Sjećanja na rat u Pakracu, Lipiku i okolnim mjestima*** nastala je kao rezultat nastojanja *Documente* da se zabilježe sjećanja ljudi koji su preživjeli rat na području Pakraca, Lipika i okolnih mjesta. Cilj nam je bio zabilježiti nepisane priče iz ne tako davne prošlosti koja će nas, htjeli mi to ili ne, još dugo zaokupljati. Vjerovali smo da će pokušaj rekonstrukcije ratnih zbivanja na tom području i prenošenje subjektivnog iskustva ljudi koji nisu bili nositelji političke moći, ni kreatori političke povijesti, omogućiti uvid u naizgled skrivene aspekte života na području zapadne Slavonije i produbiti spoznaju o prirodi i tijeku ratnih sukoba 90-ih.

Za razliku od ideološke obojenosti službene povijesti i političke prihvatljivosti koju ona sadrži, usmenu povijest smo prepoznali kao metodu koja propituje uvriježene koncepcije i vrijednosti te konstruiranom kolektivnom sjećanju naroda suprotstavlja pluralizam individualnih sjećanja. U potpunosti svjesni nemogućnosti postizanja konsenzusa u prezentiranju traumatskih sjećanja na rat, odabrali smo metodu usmene povijesti zbog momenta demokratičnosti koji ona posjeduje. Vjerovali smo da ćemo ljudima čiji se glas obično javno ne čuje, prikupljanjem, bilježenjem i objavljivanjem njihovih sjećanja, pružiti priliku zadobivanja digniteta subjekata povijesnih zbivanja, za razliku od uvriježenog jednodimenzionalnog načina na koji se vide žrtve rata.

Područje zapadne Slavonije bilo je odabrano zbog nekoliko specifičnosti, izrazite etničke mješovitosti stanovništva prije rata, teških stradanja koje je to područje u ratu pretrpjelo, više od 75 posto Pakraca je 1991. bilo uništeno, ali i činjenice da je proces izgradnje mira na području bivše Jugoslavije započeo upravo u Pakracu. Mirovni aktivisti i aktivistkinje Antiratne kampanje Hrvatske su u jeku rata, 1993. godine, započeli Volonterski projekt Pakrac, usmjeren na izgradnju mira i civilnog društva. U razdoblju od 1993. – 1997. volonteri i volonterke iz više od 20 zemalja sudjelovali su u Volonterskom projektu u Pakracu. Grad je u to vrijeme bio podijeljen na dva dijela, na dio koji se nalazio pod hrvatskom kontrolom i dio koji je pripadao samoprovanoj

SAO Zapadnoj Slavoniji. Kroz sam grad prolazila je linija razgraničenja koju su nadzirale snage UNPROFOR-a. Pakrac su u to vrijeme zvali "mali Berlin".

U jesen 2005. *Documenta* započinje sa okupljanjem i edukacijom volonterskog tima za snimanje osobnih sjećanja na rat. Tim su sačinjavali volonteri i volonterke različitih stručnih profila, podrijetla i osobnog iskustva rata; iz Osijeka, Splita, Vukovara, Gvozda, Županje, Šibenika, Zagreba... Skoro deset godina poslije Volonterskog projekta Pakrac, u siječnju 2006. godine, volonteri i volonterke ponovo su došli u Pakrac.

Da bismo ljudima objasnili naše namjere i prikupljanje sjećanja na rat metodom usmene povijesti, organizirali smo nekoliko javnih predstavljanja projekta. Već u tim prilikama, ljudi koji su bili zainteresirani za kazivanje su se javljali. Ostale kazivače i kazivačice smo kontaktirali po preporukama udruga sa područja zapadne Slavonije.

Rad volonterskog tima *Documente* imao je nekoliko faza. Usmena povijest se ne odvija stihijski, ona podrazumijeva planirano, organizirano i pripremljeno intervjuiranje pojedinaca o nekom događaju ili razdoblju, te bilježenje kazivanja na audio ili video vrpcu. Nakon uspostavljanja kontakata sa ljudima koji su bili spremni na kazivanje, i dogovora oko detalja vezanih uz davanje intervjua, provodili su se polustrukturirani intervjui. Volonteri su se vodili određenim smjernicama koje su im pomagale da kazivače navedu na prisjećanje događaja po kronološkom slijedu i prema zaokruženim cjelinama; život prije rata, početak rata, izbjeglištvo... Naglasak se pritom stavljao na događaje koji su za kazivače osobno, ili za širi kontekst ratnih zbivanja na području zapadne Slavonije, imali osobiti značaj; Bučje, Pakračka Poljana, Bljesak.

Prvotna je ideja bila da se segment kršenja ljudskih prava također izdvoji u cjelinu, ali se to pokazalo suvišnim jer je čitajući transkripte postalo jasno da se kršenja ljudskih prava provlače kroz sve ostale cjeline u tolikoj mjeri da ih je nemoguće izdvojiti.

Audio snimanja kazivanja na diktafon su bila anonimna, osim ukoliko kazivač/ica izričito nije iskazao želju da se u publikacijama koristi njegovo/njezino puno ime. Svaki snimljeni razgovor bio je transkribiran, a snimka i transkript pohranjeni su u arhivi *Documente*. Dijelove odabrane za publikaciju kazivači i kazivačice su autorizirali.

Kazivači i kazivačice imali su priliku opredijeliti se žele li biti predstavljeni svojim imenom i prezimenom, samo imenom ili pseudonimom. Onima koji su se odlučili za anonimno predstavljanje dodijelili smo pseudonime kako bi omogućili prepoznavanje istog osobnog kazivanja koje se pojavljuje na različitim mjestima u publikaciji. Imena tih sugovornika i sugovornica označena su kurzivom. Tamo gdje se pseudonim i osobno ime poklapaju, riječ je o odluci naših kazivača i kazivačica.

Skupina volonterki i volontera mjesecima je odlazila u Pakrac, Lipik i okolna mjesta i snimala sjećanja muškaraca, žena, djece, staraca koji su preživjeli rat. Predanost, ozbiljnost i uvažavanje koje su volonteri iskazivali spram svojih sugovornika i sugovornica, bili su iznimni. Etička težina koju ima rat daleko nadilazi poželjnu znanstvenu strogoću i disciplinu i zahtjeva spremnost na društveni angažman, a upravo se ta spremnost očitovala kod naših volontera. Istovremeno, uputili su se u iznalaženje mogućih načina suočavanja s ratnim traumama, svjesni odgovornosti koju preuzimaju. Intimizam koji se provlači kroz razgovore upućuje na osobne kapacitete svog kazivača i kazivačice na suočavanje s vlastitom prošlošću, ali i s prošlošću svoga grada i svoje zemlje.

U ovoj publikaciji prikupljeni su isječki iz sjećanja na rat četrdeset i troje muškaraca i žena. U doba rata, neki od njih su bili djeca. Dojmovi koje smo dobili kad su različiti dijelovi sjećanja bili posloženi, bili su iznimno jaki. Možda najznačajniji je bio onaj kolegice iz Osijeka koja je rekla da joj se čini da se kroz tekst razvio dijalog između ljudi sa različitim iskustvima rata koji se nije dogodio u vrijeme kad se rat možda mogao spriječiti, ali bi tako otprilike izgledao da se dogodio. Uostalom, čitajući ovu publikaciju, neki će zaključiti da događaji i iskustva koja se opisuju nadilaze domenu povijesne faktografije i vode nas u neistražena područja filozofije života.

Zahvaljujemo se svim volonterima i volonterkama koji su sudjelovali u prikupljanju sjećanja na rat na području Pakraca, Lipika i okolnih mjesta: Martini Tenko, Goranu Miletiću, Davoru Konjikušiću, Nikolini Zore, Lani Penezić, Sabini Folnović, Maji Makar, Ani Divjak, Marku Turku, Dragi Župariću - Iljiću, Saši Čobanovu, Edvinu Hrustanoviću, Ani Kodrić i Sonji Kersten.

Posebno se zahvaljujemo kazivačima i kazivačicama koji su nam poklonili svoje povjerenje.

Maja Dubljević

Stojan: Prije rata sam živio kao i većina građana, u jednoj socijalnoj i materijalnoj sigurnosti. Nisam imao nikakvih problema vezano za međuljudske odnose. Sve je bilo skladno i savršeno. Osjećao sam se voljen od društva, od svojih suseljana, od radnika s kojima sam radio. Jednostavno, imao sam osjećaj sretnog čovjeka i još uvijek mislim da sam tada bio sretan čovjek. Jedino se sad pitam da li su odnosi među ljudima bili lažni ili stvarni.

II. ŽIVOT PRIJE RATA

II. ŽIVOT PRIJE RATA

Davor Grbac: Između ostalog, nacionalne razlike bile su vrlo bitne. U osnovnoj školi imali smo omladinsku organizaciju koja je bila vrlo aktivna. Događalo mi se u više navrata da me šalju da idem u općinu nešto tražiti. Kad bih bio odbijen, nije mi bilo jasno zašto, pa bih mamu kod kuće pitao u čemu je stvar. Onda bi mi ona objasnila da imam španovačko porijeklo. Španovica je selo pokraj Pakraca koje je 1942. u listopadu srušeno, pobijeno je tristo ljudi tih dana, ukupno četiristo ljudi u Drugom svjetskom ratu. Svi koji su preživjeli, među njima moj djed, baka i tata, dobili su stigmu narodnog neprijatelja. U stvari, svi Španovčani su dobili tu stigmu i morali su odseliti, oduzeta im je sva imovina. Tako sam shvatio da postoje razlike po nacionalnom pitanju, da me se drugačije gleda u općini bez obzira što sam dijete iz miješanog braka, što je moj tata Hrvat, a mama Srпкиnja. U kući se u principu šutilo o tome, pogotovo pred nama djecom, da ne bismo pričali i da ne bi bilo još većih problema. Naravno, mama mi je rekla i o drugoj strani, o progonima Srba, tamo odakle je ona, iz okolice Bjelovara. Onda sam počeo primjećivat razlike i među prijateljima, iako se mi u ulici i u ekipi nismo dijelili po nacionalnom principu.

Timothy Špičak: Evo, gledajući sad unatrag, mislim da je odgoj i te kako imao utjecaj na sve to, da je bio posljedica odgoja. Od samog početka. Jer moji roditelji su bili baptisti i za vrijeme komunizma. Ja sam odrastao u crkvi. Ali u isto vrijeme držao sam sve one zastave u razredu, iz komunističkog sistema, borce... Pjevao predsjedniku pjesme u Daruvaru, za jedinstvo i slobodu. Mene nitko nije poprijeko gledao što pripadam crkvi ili... Bez obzira što je komunistam bio sistem koji nije prihvaćao vjeru, Boga. A u isto vrijeme te stvari koje su možda na jedan način bile neka vrsta netrpeljivosti među ljudima, prema nacionalnoj pripadnosti su se osjetile. Nakon rata i u ratu, saznao sam neke stvari o svojoj obitelji koje nisam znao. O mojem pradjedu, o ovome, onome. O svim tim, ne znam, redovima - domobranima, ustašama, partizanima. Ja to ništa nisam znao. To se nama nije govorilo. Nije se smjelo o tome govoriti, što ja znam. Nismo odrastali s tim. Kasnije sam to saznao. Ali mislim da su neka djeca ipak jako puno znala o tome.

Marica Topić Sinjaković: Došla sam u Lipik, prije rata, negdje u trećem mjesecu 1990. tako da znam kakav je Lipik bio prije rata. Fantastičan mali gradić! Bojala sam se doći u malu sredinu, jer sam studirala u Sarajevu, radila u Mostaru i nije mi bilo svejedno doći u mali slavonski gradić gdje ne znate nigdje nikoga, ali su me ljudi lijepo prihvatili. Kolege isto tako. Lipik i Pakrac bili su gradovi u kojima je malo domaćih ljudi ostalo raditi kao liječnici. Većinom smo bili mi koji smo dolazili sa svih strana. Bilo nas je iz Dalmacije, Srbije... uglavnom republika bivše Jugoslavije. Veći broj sela oko Pakraca bio je naseljen ljudima koji su radili u tvornicama, ali su se bavili i poljoprivredom. Imali su i mehanizaciju. Bilo je kuća koje su imali i po dva traktora, kombajne, priključke. Bili su i kooperanti. Mogli su uzgajati stoku. Život je u materijalnom pogledu zaista bio jako lijep.

Željko: Prije devedesetih bio sam dijete. Živio sam u Pakracu s roditeljima. Sretno, razigrano dijete. Išao sam u školu, igrao nogomet, navijao za Dinamo. Ništa posebno. Kao i svako dijete. Bezbrizan. Taman sam upisao srednju školu, ali nisam uspio krenuti u Pakracu. Mama i tata su radili. Napravili su kuću i taman je tata pred rat trebao otvoriti vulkanizersku radnju, ali eto, nije stigao to realizirati. Strojevi su ostali u kući. Sve je odneseno.

Bruna: Prije rata... kako sam živjela? Pa lijepo, ugodno, normalno. Mislim, normalno, bez nekih stresova. Prije rata sam bila nekako u fazi prelaska iz srednjoškolskih u studentske klupe, završavala sam srednju školu, pripremla se za studij... neka normala.

Nikola: Prije rata živio sam dobro i kvalitetno. Radio jesam puno, ali sam dosta i imao. Imao sam poduzeće, tri trgovine i dvije birtije. I bavio sam se poljoprivredom. Obrađivao sam preko pedeset jutara zemlje. Gdje su putovi bili teški, pravio sam nove, uređivao parcele. Ja i pokojni Stipo Širac, koji je bio Hrvat, zajedno smo radili, orali smo dan i noć. Tako da sam napravio tri kuće, kupio dva kamiona i dva auta.

Dubravka Špančić: Živjeti u Pakracu i Lipiku bilo je krasno jer je bilo svega. Otac mi je bio privatnik, dakle bilo je i relativno dosta novca. Sestra mi se taman udala pred rat. Dakle, nekakvo blagostanje. Nije bilo nekog opterećenja, živjelo se lijepo. Ja sam nakon srednje škole otišla u Švicarsku. Tamo sam živjela do samog početka rata, a dijelom i za vrijeme rata. Većina ljudi je prije rata živjela prosječno. Imam na to nekakav svoj osobni komentar. Bile su

zagarantirane plaće, dakle ono, Jugo u garaži... kako ide ona pjesma, a mi koji nismo bili u tom nekakvom sustavu zapošljavanja, mi smo živjeli prepušteni sebi. Recimo, kod mojih roditelja smo svi strašno puno radili. Sestra i ja nismo mogle ići na more ako nismo zaradile novac za to more. Budući da je tata imao najprije zidarski obrt, a kasnije autoprijevozniki, morale smo ići na bauštelu tovarit ciglu i cement da bi zaradile za more! Ja danas, kao odrasla osoba koja ima djecu, mislim da je to o.k. Hrana se osiguravala uglavnom kod kuće. Svi mi imamo polja. Svinje su se gojile negdje kod bake, ili kod nekoga. Bile su kolinje. Dakle, hrana se osiguravala, nije se toliko kupovala. A pred sam taj rat nije ni bilo nešto baš previše za kupovati, to je bilo ono stabilizacijsko vrijeme.

Mislim da se ljudi nisu razlikovali. Iako je sve što se kasnije događalo pokazalo da smo se ipak razlikovali. Ja sam u školi bila, eto, prvo predsjednik pionirske organizacije, pa onda omladinske. Dakle, sudjelovala sam u tom življenju. Imam vrlo rano iskustvo iz sedmog razreda kada smo išli kao delegati u općinsku organizaciju i kada mi je jedan ondašnji funkcioner, ne znam koja je to funkcija bila, rekao, pazi sada, to je moje prvo razlikovno iskustvo, kako će se tko predstavljati. Hrvati su se trebali predstavljati kao Jugoslaveni, a Srbi kao Srbi. Ja sam se tada predstavila kao Hrvatica i bila sam pozvana na razgovor. To mi je prvo takvo iskustvo.

Ljiljana: Prelijepo, prekrasno sam živjela prije rata. Nisam ni mislila da će mi se život na kraju na ovo svesti. Radila sam, imala sam prijatelje, izlazili smo. Lipik je bio divan prije rata, mogao si izaći kamo si htio, raditi što si htio. Život mi je bio prelijep. Ne mogu reći da sam imala hrpu novca, ali sve što sam zaradila imala sam za sebe. Onda još nisam bila u braku, bila sam slobodna i zadovoljna. Nisam morala razmišljati iz mjeseca u mjesec da li ću imat ili ne. Radila sam u Staklani kao referent prodaje, puno sam putovala, susretala se s poslovnim partnerima, prelijepo mi je bilo. U Staklani me jesu pitali želim li postati član partije, nisam htjela jer imam svoja uvjerenja, nisam takav tip i nisam htjela pristati. Imala jesam problema na poslu jer nisam član Saveza komunista, ali ne toliko da bi mi to baš ugrožavalo posao.

Jaroslav Vozab: Nikad nisam imao spornih trenutaka, mada sam imao prijatelje koji su bili i politički proganjeni. Njihov život je bio drukčiji. Jedan od njih je bio i Dražen Budiša, koji se jedno vrijeme skrivao kod mojih rođaka. U bivšoj Saveznoj skupštini radio je od moje sestrične suprug koji je živio dolje u Vrnjačkoj Banji. Moj stric, tatin brat, živio je u Bugatiću, u Srbiji. Ja nisam imao nekih problema što se tiče toga, ali pojedinci jesu. Moje je razmišljanje više bilo usmjereno na kulturno-folklorni i sportski život.

Dragan: Ljudi pričaju da prije rata nisu smjeli reći da su Hrvati. Pa ja sam se uvijek izjašnjavao, i moja obitelj, kao Hrvati. Jesmo talijanskog porijekla, al' smo se izražavali kao Hrvati, ja i moj tata, i djeca, i svi. Nisam imao problema, zato se s te strane ne mogu složiti da se nije smjelo reći da si Hrvat. I ljudi su bili međusobno prisniji, povezaniji, neposredniji, živjelo se mirnije, ljudi su bili više upućeni jedni na druge. Reći ću jedan primjer. Moja kuća je dignuta, tako reći, na akcije. Nešto su majstori plaćeni, a sva ona pomoćna radna snaga išla je preko prijatelja, znanaca, rodbine... Ovo je bila multietnička sredina, gdje je bilo i Srba i Hrvata. Srbi su dominirali. Budući da sam bio u strukturama vlasti, otprilike znam da ih je bilo četrdeset šest posto, Hrvata valjda trideset sedam, Talijana desetak posto, bilo je nešto Jugoslavena, jedno petnaestak posto. Nacionalizam kao takav nije postajao. Bilo je pojedinih ekscesa, ljudi su znali zapjevati svoje pjesme, što je znalo uzburkati ili jedne ili druge. Smatram da je bilo glupo braniti takve stvari jer je to onda samo bio povod da se određeni nacionalizmi potenciraju. Ja sam bio u okruženju u kojem to nisam osjećao. U mojoj obitelji, među prijateljima, kolegama u školi to se nije toliko osjećalo.

Mirka: Ja sam možda više osjećala onu podjelu na ljude koji žele obući uniformu, vojnu ili policijsku, i na ljude koji ne žele. Moje je mišljenje da su Hrvati bili malo neskloniji uniformi od drugih nacionalnosti, recimo srpske ili makedonske. Tako da je najveći broj ljudi na pozicijama moći u vojsci ili policiji bio tih nacionalnosti. To je bila osnovna razlika. Druga razlika, koju sam ja zapravo osvijestila tek tamo negdje 1992. je da je u Požegi, u kojoj sam ja odrasla, postojala pravoslavna crkva koja je zapravo uvijek bila zatvorena. I da ljudi pravoslavne vjeroispovijesti nisu toliko prakticirali vjeru, koliko su to radili katolici. Dijelili su se na ljude koji idu u crkvu i na one koji ne idu u crkvu. To su bile te nekakve razlike. To je bilo bitnije nego je li netko bogat ili siromašan.

Dorde Gunjević: Rođen sam u općini Pakrac i ostao sam cijeli životni i radni vijek u Pakracu. Živio sam dobro, radio sam. Zadnje radno mjesto, negdje od osamdeset i neke, bio je posao tajnika SIŽ-a, zdravstva. Kasnije je to bio fond. Na tom poslu dočekao sam i početak rata. U krugu ljudi u kojem sam se kretao, sve do 1989. nisam primjećivao bilo kakve promjene, bili smo prijatelji, kolege. Inače, ja sam pravoslavac, moja žena katolkinja, imamo miješani brak, za mene je do početka bujanja obostranog nacionalizma u Hrvatskoj sve bilo normalno.

Istina je da su u kraju, gore, odakle sam ja bio, pravoslavci činili osamdeset možda i devedeset posto stanovništva i da su oni imali sigurnije prihode na temelju boračkih mirovina. Silom prilika su se, ne zato što su bili komunisti, nakon proglašenja NDH, Srbi priklanjali partizanskom pokretu. No uvijek je bila nekakva ravnoteža. Recimo, ako je pravoslavac bio predsjednik Izvršnog

vijeca, onda je katolik bio predsjednik Općinske skupštine. U strukturama vlasti na taj se odnosrazilo.

Blanka Petrovečki: Prije rata bilo je jako dobro. Moj muž je imao veliku plaću, djeca su mi bila dobri đaci i nisam imala nikakvih problema. Mogu reći da smo jako dobro živjeli. Na more smo obavezno išli, na kojekakve dočেকে, i šta ja znam, na čevape, u Banja Luku, u Bosansku Gradišku... Sve u svemu, živjeli smo izvrsno. Kad sam išla u crkvu, samo otvorim ormar i gledam što ću obući. Svaki četnaest dana išla sam na frizuru. Imala sam posla po kući, al' to je bio jedan sasvim drugačiji život. Bila sam vesela, pjevala sam, dok perem veš u kupaoni, dok okopavam baštu, kopam, pjevam, a sad stalno plaćem.

Dajana: Prije rata je bilo puno bolje, imao si kamo izaći, većina ljudi je radila, puno manje ih je bilo na Zavodu za zapošljavanje. Imali smo siguran posao. Kad gledaš danas, ima više ljudi bez posla nego s poslom. I plaće su bile kudikamo bolje. Ja znam da je nama uvijek od plaće znalo ostati novca. Sjećam se da si u to vrijeme baš mogo kupovati. Još smo stavljali na knjižicu, što se kaže u čarape, kupovali smo marke, pa spremali. U to vrijeme nisam osjećala utjecaj politike na zbivanja. Možda nisam osjećala jer se nisam bavila time, i jer mi to nije bilo važno, isto kao da sada nekog mladog to pitate. Ima vjerojatno drugih obaveza, interesa, makar je danas sve vezano za politiku. A onda, ne znam, mislim da to nije bilo toliko izraženo. E sad, negdje kao da je bilo pritajeno. Mada je komunistička partija u ono vrijeme napravila puno, hrpa Hrvata se nije smjela ni izjasniti da su Hrvati, nego su se pisali ko Jugoslaveni, inače tko zna što bi bilo. Nisu mogli dobiti posao, činjenica je da su svi direktori pojedinih firmi bili pravoslavne vjere.

Gordan Vukić: Naravno da čovjek po prirodi teži da uvijek ima više, ali gledajući generalno, svak je prije rata bio materijalno situiran, imao je elementarno. I ne samo elementarno, nego je imao i više. Znači da je gotovo svak ko je htio mogao studirati. Možda se jedino razlika odnosila na to što je netko mogao imati automobil, a neko drugi nije, ali što se tiče drugih stvari, ljudi nisu bili ni svjesni koliko im je bilo dobro.

Mijo Straga: Ja sam živio jako dobro. Radio sam u tvornici stakla, bio sam na održavanju strojeva, bavio sam se poljoprivredom poslije radnog vremena, imao sam u kući trgovinu gdje je supruga radila. Bio sam jedan od prvih ljudi koji su se počeli baviti poljoprivredom poslije svojega radnog vremena, i to sam sve stigao obavljati. Imao sam dva stana u Zagrebu, u Sopotu. To jesu

bili mali stanovi, al sam imao. Imao sam traktore, dva kombajna. Što se nacionalnih odnosa tiče, moj otac je Talijan, a majka mi je Hrvatica. I kod mene se, otkad znam za sebe, slavio Božić. Pekle su se pečenice, znalo se i zapjevat, nitko mi to nije branio. Moja mater je odgojena tako da je išla u crkvu, otac nije išao, ali meni nitko nije branio. Sa Srbima smo imali dost' dobar odnos, barem ljudi koje ja znam. Bilo je uvijek ekstrema. Recimo, ja sam osobno prije rata, negdje 1990. jednom zvao policiju kad su Srbi pjevali neke njihove, šta ja znam, nacionalne pjesme. Stari ljudi su pričali da su Srbi bili u nekoj prednosti, da su imali neka veća prava, lakše zapošljavanje, veća priznanja u onome ratu. Recimo, kod samog zapošljavanja mislim da je bila mala prednost u odnosu na Hrvate. Zatim, na rukovodećim mjestima, isto su bili u većem broju Srbi. Ja recimo znam Vukasovića, koji je, bez obzira što je bio Srbin, bio uspješan direktor tvornice stakla. Recimo, u nekadašnjoj Budućnosti, to su bile trgovine, oni su imali negdje oko sedamdeset, osamdeset trgovina sve skupa, direktor je bio Fijuk Stevica i bio je vrlo uspješan direktor.

Ljubica: Ma prije rata smo živjeli super! Super smo živjeli. Kažem vam, imali smo prijatelja puno i nije bilo nikad nikakvih problema. Sve je bilo najbolje, i niko se nije razlikovao... nekoga da si prezirao. Bilo nam je prelijepo prije rata. Super. Ja sam bila domaćica. Meni je muž našo poso, šefovi su rekli, samo reci, zaposlit ćemo ti ženu gdje god hoćeš. Samo reci. Ali stariji sin je imao dvoje male djece, i veli, tata, nek mama bude kod kuće, nek čuva djecu da ih ne budimo svako jutro za vrtić. I tako sam ja čuvala unučad. Još sam kod kuće držala krave i svinje. I tako se nisam zaposlila, i sad nemam ništa.

Boro: Moja žena i ja smo u miješanom braku. Kad smo se uzimali, nije se pitalo šta si ti i ko si. Ja sam zidar, ali sam sedam godina prije rata, nakon operacije, počeo raditi kao portir. Žena je radila u Zagrebačkim transportima. Živjelo se bolje nego sad. Napravio sam kuću od plaća. Nisam imao dinara kredita. To se radilo, gradilo...

Rade: Prije rata sam imao dvadeset jutara zemlje. Nisam htio zapustiti zemlju da zaraste i otići gore u Pakrac, da kažu, eto vidiš on je otišo u grad, neće raditi na zemlji. Radio sam roditeljima, i djeci sam radio, sijao mentu i sve te biljke. Mlađi sin proizvodio je krumpire i prodavao ih ugostiteljstvu. Usto sam držao dvije krave, žena je muzla krave i prodavala mlijeko, imali smo kokoši, svinje. Kod mene se iz firme dolazilo kupovati pečenice. I novca sam dosta imao, pošteno sam radio i za sve godine nikad nisam išao na disciplinsku, niti me je iko ikad opomenuo za moj rad. Deset godina sam bio traktorist u PIK-u, ovdje u Lipiku. Punih deset godina sam radio, nije bilo smjena, suva 'rana je

bila stalno. Nosio sam od kuće kruh i slaninu i to na traktoru držo' po cijeli dan. A znate kako je bilo, slanina se stopi, krov se skori na suncu i vrućini, ali sve je to meni bilo lijepo jer je sve napredovalo. Sve smo mogli sa svojim radom i poštenjem. Sinovima sam rekao da ću ih školovati dok god hoće. Ta moja djeca su bila kraj mene i bili smo uvijek zajedno, i unučad i svi i živjeli smo pravo dobro, pravo dobro.

Stojan: Prije rata sam živio kao i većina građana, u jednoj socijalnoj i materijalnoj sigurnosti. Nisam imao nikakvih problema vezano za međuljudske odnose. Sve je bio skladno i savršeno. Osjećao sam se voljen od društva, od svojih suseljana, od radnika s kojima sam radio. Jednostavno, imao sam osjećaj sretnog čovjeka i još uvijek mislim da sam tada bio sretan čovjek. Jedino se sad pitam da li su odnosi među ljudima bili lažni ili stvarni. Međutim, što više razmišljam, sve sam sigurniji da sve to nije bilo lažno, jer ljudi su se onda znali smijati. Danas to više ne vidim. Zato mislim da nije bilo lažno. Osim toga, prije rata sam radio sasvim jednu drugu vrstu posla. Danas radim sve i svašta. Uvijek u šali kažem da sam prije rata bio živ, a da sada nisam.

Bačo: Prije rata sam živio u selu pokraj Pakraca. Bio sam komercijalni direktor, šef regije za Slavoniju. Živio sam među stanovništvom koje je bilo većinski katoličko. U komšiluku su većinom bili Talijani koji su bili moji kućni prijatelji. U to vrijeme sam bio drugi ili treći čovjek na općini, imao sam jako velik utjecaj među stanovništvom i ljudi su me voljeli. Bio sam čovjek od naroda, većinom sam se kretao među običnim ljudima, a moj položaj i financijska situacija nisu mi ništa značili. Volio sam ljude. 1990. godine poslije izbora, kad je došlo do promjene vlasti, nisam mislio da se može ovako nešto desiti jer je bratstvo, da ga tako nazovemo, i jedinstvo bilo toliko jako, a unutar moje obitelji postojala je jaka međunacionalna povezanost.

Mirko: Pa što se tiče mog standarda života, ne mogu reći da sam nešto živio presuper, prebogat. Standard mi je bio maltene isti kao sada. Završio sam školu i počeo raditi. Radio sam u općini, koja je bila slabo razvijena. Radiš, moraš živiti od te plaće policajca, i ne smiješ se baviti drugim poslom. Stan nisam dobio. Plaća je bila u visini, to se dobro sjećam, dvjesto do dvjesto pedeset maraka. Bila je inflacija. Ženina je plaća isto taka bila, oko dvjesto maraka. Tak da ja recimo ne čeznem za nekim ondašnjim standardom. Možda sad još nekak' i mogu, kad malo aktivnije skreneš, i više zaraditi. Posao policajca za mene nije bio fizički težak, ali psihički je ubijao. A nisi bio plaćen dobro i ni sa čime drugim se nisi smio baviti. Jednostavno, onaj sistem je tak ljude držao. A sad, kako se ko snađe. Će je veći grad, normalno, veće su

šanse. Onda je bilo gadno, mala plaćica, mala sredina, svi te poznaju, pod kontrolom si svih šefova.

Marijan Ivanović: Moj otac je bio vozač kamiona, autobusa, Crvenog križa, dakle profesionalni vozač i otišao je u prijevremenu mirovinu zbog gluhoće. Mama je bila kućanica. Bio sam zadovoljan svojim životom. U Pakracu sam završio gimnaziju, onda sam upisao turizam i vanjsku trgovinu u Dubrovniku pri Ekonomskom fakultetu Zagreb, koji sam nažalost prekinuo na trećoj godini zbog financijskih problema. Zaposlio sam se. Onda je počela izgradnja ZRC-a Lipik i mislio sam da mogu svoja iskustva iz Dubrovnika prenijeti ovdje i tu graditi budućnost. I dobro je krenulo. Ja sam čak do pred rat vodio marketing Hotela Lipik gdje smo stvarno ostvarili u kratkom vremenu izgradnjom hotela zračni most iz Izraela, iz Švedske i tako dalje, dakle financijski se pokazalo jako dobro. Neću reći da je to bilo samo zahvaljujući mojim znanjima, nego svih ljudi koji su ipak prihvaćali neke inovacije, od kompjutera, koji su se tada tek počinjali koristiti, preko cjelokupne komunikacije.

Marko: Prije rata sam bio grafičar, u Pakracu, Senju, Derventi... Onda sam otišao u Rusiju, u Moskvu, i tamo sam radio tri godine. Tamo sam prikupio neka sredstva, dok je kod nas bila kriza, tako da sam uspio sebi ovdje kupiti neki objekt. U materijalnom smislu je bilo bolje, bez daljnega.

Vesna Golić: Bilo je istaknutijih ljudi, kao i u svakoj maloj sredini. Imali smo seosku populaciju, pa onda neku srednju klasu, gradsku, pa onda malo neku kremu, nekih rukovodilaca, nekih doktora, kao i u svim malim sredinama. Ono što jeste našu sredinu razlikovalo od drugih je bila nacionalna mešovitost. Imali smo češku zajednicu, talijansku zajednicu, Mađari nisu baš tako u nekoj zajednici, ali smo imali Mađare, i naravno, Srbi i Hrvati. Bilo je puno mešanih brakova. Mislim da je tačan podatak da je Pakrac bio opština s najviše mešanih brakova u bivšoj Jugoslaviji. Ja sam u tome uživala. Imala sam prijatelje koji su u porodici govorili češki, imala sam prijatelje Talijane, i to mi je baš bilo super. Osjećala sam ponekad razliku između ljudi koji su bili religiozni i ljudi koji to nisu bili. Znala sam za ljude koji su redovno išli u crkvu i znala sam da su nekako njihove kuće izgledale malo drugačije, da je bilo neke ikonografije koja meni nije bila poznata iz moje kuće pošto moji nisu praktikovali veru, osim nekih tradicionalnih porodičnih obreda, nekih okupljanja povodom slave recimo. Moja sestra je primećivala i uživala u tome što neke njene prijateljice slave Božić, i uvijek je ispitivala roditelje zašto mi nemamo Isusa za Božić, zašto mi kasnije kitimo jelku. To su bile razlike koje smo videli, ali to nisu bile ugrožavajuće razlike niti smo to osećali kao nešto što smeta, naprotiv.

Mov: Otac nam je radio u Zagrebu. Bilo nas je osmero djece. Živjeli smo u jednom malom mjestашcu u Bosni, Slatina, predgrađe Kotor Varoša, gdje su uglavnom bili Hrvati, a u gradu su bili Muslimani. Okolo, po brdima su bili Srbi, pravoslavci. 1977. doselili smo se u Miljanovac, tri kilometra odavde, gdje je uglavnom pravoslavno stanovništvo. Tamo sam živio do 1985. Mama mi je još uvijek tamo u Miljanovcu i živi normalno.

Mario Marić: Djetinjstvo... šta ja znam... sjećam se prvog bicikla... prvog skate-boarda, to je bilo popularno. Pa onda, tata kupi, kupi, kupi! Pa onda susjed kupi, pa se vozimo. Svi smo bili dobro. Sve je to bilo lijepo. Sve dok onda poslije nismo čuli što su Hrvati, a što su Srbi. E onda je to bilo malo... Meni je sve to bilo mutno, nejasno. Djeca u školi su počela crtati petokrake... šta ja znam... Neki su crtali ona četiri "C", Velika Srbija. Mene to ništa nije zanimalo, politika ništa. Sam' daj mi biciklu i ono... Ko pravo dijete. Trči, vozi se, boli te briga...

Gordana: Prije rata sam ti ja bila – pos'o pa kuća, pos'o pa kuća. U ono vrijeme smo i gradili, i radili i naradili se. Krenuli smo sami kuću graditi, sami smo je i podigli. Kad god smo imali nešto slobodnog vremena, onda samo – ajde, ajde, ajde. Bio si samo za to. Mi smo jedanput u tih, koliko godina, 1982. smo se uzeli, do 1991. jedanput smo bili na moru. A obadvoje smo radili. Mislim, mogli smo ići svake godine, a išli smo samo jedanput. Ali, najmanje si gledao na sebe. Joj, šta će reći ljudi, mi smo podstanari, a idemo na more. A, ustvari, pusti ljude! Nikad nikud nismo ni išli. Išli smo na jedan doček Nove godine. Pa gdje to ima da u svom životu ideš na jedan doček Nove godine?

Mirka: To je bio treći mjesec. Iako se zapravo nešto šušalo i prije. Šušalo se unutar određene grupe ljudi. Bilo ti je jako teško pohvatati što se događa. Zapravo, negdje u zraku je visjelo – nešto će se dogoditi, ali ni na kraj pameti mi nije bilo da bi se mogao dogoditi rat.

III. NAGOVJEŠTAJI RATA

III. NAGOVJEŠTAJI RATA

Davor Grbac: 1989., 1990., počelo se u Pakracu kuhati, osnivanjem SDS-a, pa osnivanjem HDZ-a, iako u Pakracu HDZ nije izašao na te prve izbore. Onda su krenule provokacije, počeli su se ljudi dijeliti. Mi u našem društvu, u našoj ulici ne, al se jednostavno o nekim stvarima prestalo pričat, neke stvari se nisu iskreno rekle, neke stvari su se prešutjele. Poznata su događanja 01. 03. 1991., iako je nekih događanja bilo još devedesetih kad je prvi put hrvatska policija intervenirala u Pakracu. Do 19. 08. kad je definitivno otpočeo rat, kad su krenuli iz svih oružja koje su imali, bila su miniranja privatnih kuća, bilo je četrdeset slučajeva paleži.

Željko: Konkretno, Duška Miloševića s kojim sam išao u školu, mrzio sam iz dna duše jer je bio jako pokvaren. S njim sam se klao cijelo vrijeme jer je on jednom za vrijeme glazbenog pisao pjesmu kako će on, pazi, praviti paštetu od Hrvata! A ja sam to doživio kao da je rekao da će praviti paštetu od moje mame. On je bio jedna od popularnijih osoba u školi. A što je najgore, bio je sa mnom u razredu još jedan Milošević. Živko Milošević. A Živko je bio jedan od mojih boljih prijatelja. Išli smo skupa kući. On je živio baš gore na Gavrinici. Jednom sam ga pito, Živko, a što si ti? A on kaže, pa Milošević, brate. Nisam uopće shvaćao ništa. Živko nikad nije pričao takve gluposti, bio je normalan dečko kojemu je najvažniji bio nogomet. Ko i meni. Tako da ga nisam mogao smatrati neprijateljem. Duška jesam, i dok sam bio u izbjeglištvu, molio sam Boga da ga za ono što mi je rekao mogu istući kad se vratim.

Željko: Bilo je ljudi pred rat kojima je glavna tema bila nacionalnost. Već kod djece u školi glavna je tema bila tko si i što si, što ti je mama, što ti je tata. Čiji tata ide na stražu, čiji tata ne ide na stražu. To su bile glavne teme u školama. Znam da su od pojedinih dječaka tate već išli po šumama, po stražama. Pa su oni svi bili važni jer su imali nekih vijesti, i takve stvari. U razredu nas je bilo možda desetak iz miješanih brakova. Mi smo bili niko i ništa, ni tamo, ni vamo. Većina nas se opredjeljivala kao Jugoslaveni. Šta drugo. Prvi put kad sam saznao šta sam, došao sam kući iz škole i pitao mamu šta sam ja, a ona

mi je odgovorila da sam iz miješanog braka i da ako me neko pita šta sam, kažem da sam Jugoslaven. Ali još uvijek su svi vikali, ma to će se smiriti, neće biti rata, dok nije bilo onog u trećem mjesecu kad su se tenkovi pojavili na ulicama. I kad je drugi dan došlo na nastavu nas sedam ili osam od cijelog razreda. Nakon toga je počelo, danas bomba pred hrvatskim kafićem, drugi dan pred srpskim. Ništa više u gradu nije bilo normalno. Ljudi su počeli ranije ići u kuće, zatvarat se. Sve su se manje družili. Bojali su se. Oni koji su prije bili normalni, više nisu bili. Imali su neke fantazije, neke iluzije u glavi. I onda se opet smirilo do osmog mjeseca.

Dubravka Špančić: Pričalo se, očekivalo se, osjećalo se u zraku... Ne sjećam se više kad je to točno bilo, znam da je bilo jako toplo kad je dolazio pokojni Rašković. I znam da je bio skup, i mislim da je čak bio tržni dan – četvrtak. Uglavnom, došla su dva-tri autobusa iz Knina. Ljudi u dugim kaputima. Sjećam se da smo se smijali tome što su obučeni u duge kapute. I onda smo išli gore vidjeti što se događa. Vidjeli smo četničke zastave. Srpska pravoslavna crkva postavila je kiosk, tu gdje je sad Trg Franje Tuđmana, preko puta onoga grilla, i prodavali su četničke ambleme, kalendare, Miloševićeve slike. Ljudi su imali na autima slike Miloševića, četničke zastavice, i tako... osjećalo se to.

Dubravka Špančić: Tata mi je lovac, i bili su njih trojica koji su godinama lovili zajedno, i uvijek su uz to bila vezana obiteljska okupljanja. Kako se lovi subotom i nedjeljom, onda su se srijedom nalazili na ručku ili večerama kod neke od te tri obitelji. I pred sam rat, pred 19. 08., pred veliki napad, jedna obitelj Škorić je bila kod nas na ručku, kod mojih roditelja... drugi dan ujutro napustili su Pakrac. Bili su kod nas, dakle s djecom, na ručku. Nisu spomenuli ni "a" od rata. Dakle, apsolutno nikakvog spomena. A prijateljstvo je trajalo strašno dugo. I najveće mi je danas razočaranje, uz žrtve i sve ovo što se događalo, upravo taj element da smo mi vjerovali, a da nama nitko nije vjerovao. Najviše me je pogodio apsurd da su ti ljudi s kojim sam odrastala cijelo vrijeme jednostavno nestali, otišli. Smatrali su se u tom času Srbima. Nešto je tome moralo prethoditi jer nitko se od nas nije odlučio u roku od pet minuta kojoj strani i zašto pripada. Ovdje se nije moglo ostati nerazvrstan. To je bilo to vrijeme, negdje od trećeg do osmog mjeseca, kad su se ljudi razvrstavali.

Mirica Miljanić: Te priče vezane su negdje za proljeće 1991. Probudila me je pucnjava. Nešto se događalo oko policijske stanice, vidjela sam ljude po cesti i nije mi uopće bilo jasno šta rade. I onda sam čula da je opkoljena policijska stanica. Mislim... kažem, bila sam potpuno van toka događaja. Onda se sjećam sukoba kad je došla vojska. Tada mi je kćerku zaboljelo uho pa sam je vodila

u Dom zdravlja koji je bio u centru. Onda i tamo vidim tenkove. Nisam uopće bila svjesna šta se događa. Vidjela sam i natpise. I SDS, i HDZ. Međutim nisam shvatila tog momenta da je to tolika velika opasnost. Da su te stranke toliko suprotstavljene. A vjerovala sam u dijalog, u razum ljudi.

Ljiljana: Kad sam primijetila da se rat sprema? Pa kad je počelo odvajanje. Moje društvo ne, imala sam sreću da smo svi ostali kompaktni dok god nismo morali ići, bježat iz Lipika. Ali, recimo, na Staklani je to već počelo, oni koji su to planirali i zakuhali, oni su već širili svoje ideje i tko nije bio za njih, jednostavno su... Evo recimo ja gledam sebe, mene su pokušali navući, pa vamo, pa tamo, pa ti si ovo, pa zašto ne bi, pa ti se osjećaš ugroženo, mada ja onda nisam osjećala nikakvu ugroženost, dapače. I na položaju je bila isto njihova osoba, prema tome, već se u okruženju te naše radne organizacije to strašno osjećalo i to je, mislim, u biti i krenulo iz tih takvih radnih sredina, tamo su se te ideje počeli širiti.

Jaroslav Vozab: Pa gledajte, mi Česi, mi smo to osjetili odmah. Ja sam osobno to osjetio već 1987. jer sam tada bio jedan od zapovjednika, kurira za područje koje je pokrivalo Šeovicu, Lipik, Dobrovac i skroz gore Korita, Jagmu. A zna se da su ti krajevi naseljeni više s ljudima pravoslavne vjere, i vjerojatno se već u to vrijeme počelo nešto razmišljati. Odnosno, mi smo poslije doznali da je potpisan SANU, famozni ugovor u Beogradu da se ovo proglasi srpskim područjem, Krajinom. Tada su nas maknuli s tih raznih položaja rezervnih sastava. A mi smo bili, da vam pravo kažem, u jednu ruku i sretni. Nismo morali više ići u rezervu. Oslobođen si jedne obaveze svake godine.

Mirko: Počela su se nacionalna obilježja masovno nositi, ono što je recimo prije bilo zabranjeno. Sve što je prije bilo branjeno i sve što je izazivalo revolt jedne nacije kod druge, to je tad počelo. Nacionalne pjesme, nacionalna obilježja, Srbi su svoje terali, Hrvati svoje – i 'ajmo. I onda je počelo razilaženje. Više nismo dolazili jedni drugima i bili zajedno. A oni koji su bili neutralni, oni su se morali povlačiti u kuću i ne ići ni vamo ni tamo. Nit si govorio nit ovo, nit ono, neg šutiš i gledaš što će se zbiti. Jer, ako si otišao recimo kao Srbin, i družio se s Hrvatom i vidi te neki ekstremni Srbin, odma' ti da etiketu da si izdajica. A tako je bilo i s hrvatske strane. Najbolje je bilo kod kuće. Što manje izlaziti. Ubacivalo se sve više ekstrema i to je išlo polako. Počelo se malo i pljačkati, novca je bilo odasvud, dotiralo se. Počele su te stranke i ti skupovi, HDZ tera svoje, SDS svoje skupove. To je bilo dovoljno. Osniva se recimo skup Srpske demokratske stranke u Lici ili bilo gdje, i odavde ide čitav autobus dolje. I tak' je bilo i s HDZ-om.

Gordan Vukić: Pa primijetio sam da se rat sprema, to sigurno. Imao sam jednog prijatelja u Drnišu i negdje oko 1990., možda i nešto ranije, negdje oko 1988. primijetio sam neke promjene. Znam da on nije nikad bio religiozan, obično znaš ko je religiozan, i kad je on počeo, pa moj Sveti Sava ovo, moj Sveti Sava ono, vidio sam da tu nešto ne štima. A mogu reći da sam već i prije nešto primijetio, kad sam bio u JNA, tamo 1985., 1986. Malo me čudilo kad bi zapovjednici, vojne starješine, pravili neke delegacije ili nešto, pa bi u njima obavezno morao biti Srbin. Zašto sad mora biti Srbin? Ali uglavnom znači eto, možemo reći da se već tamo u drugoj polovici osamdesetih primjećivalo da se nešto sprema.

Mirka: To je bio treći mjesec. Iako se zapravo nešto šušalo i prije. Šušalo se unutar određene grupe ljudi. Bilo ti je jako teško pohvatati što se događa. Zapravo, negdje u zraku je visjelo – nešto će se dogoditi, ali ni na kraj pameti mi nije bilo da bi se zapravo mogao dogoditi rat. I, znam da sam bila iznenađena s tim trećim mjesecom i s napadom na policijsku postaju. Onda sam poslije zapravo čula priču da se točno znalo da će se to dogoditi. Jedan dio priče je da su se ljudi počeli grupirati po nacionalnoj osnovi. Oni koji nisu imali potrebu da se po tome grupiraju, tu uključujem sebe i svoju obitelj, bili su bez ikakvih informacija. Jako mi je žao da ljudi, ni s jedne ni s druge strane, nisu htjeli reći šta se događa, barem oni koji su imali informacije. A sada sam sigurna da je većina od njih znala što se priprema. Da negdje sebe psihički pripremim na to da će biti rat.

Mirka: U maju se dogodio jedan veliki marš, za koji ja do pred par mjeseci nisam ni znala. Mirovni marš. Sakupljeno je više od pet hiljada potpisa ljudi koji su bili protiv rata i ratnih događanja u Pakracu. O tome zapravo nitko ne želi javno razgovarati. Mislim da se ta činjenica u Hrvatskoj uopće ne koristi, da su ljudi u jednom malom Pakracu, u petom mjesecu 1991. digli svoj glas protiv rata. Pa što god to značilo. Onda se to govorilo – protiv rata u Jugoslaviji. Zapravo, mislim da nimalo nije bila iskorištena činjenica da je bio taj javni prosvjed.

Dorđe Gunjević: Pa prvi znakovi su za mene bili, nakon onih slika s Miloševićem u automobilima po Pakracu, i srpskih zastava na pojedinim kućama u gradu; kretanje vojnih vozila po gradu. I meni bilo nuđeno da kupim nekakvo oružje jer su ljudi kupovali oružje od tih istih vojnika. Shvatio sam početkom trećeg mjeseca, kad su se Srbi pobunili u policijskoj postaji, tadašnjoj stanici, i preuzeli je u svoje ruke, kad su došli specijalci iz Lučkog i drugi, i kad su to vratili u prijašnje stanje, tada sam shvatio da više mira nema. Razgovarao

sam sa svojim kolegama lovcima, razgovarao sam unutar obitelji, s prijateljima, ali sam i javno govorio protiv toga. Mislim da su tu zakazali, i s jedne i s druge strane, obrazovani ljudi – intelektualci, i da su došli na površinu primitivci. Recimo Džakula, koji je odjednom postao lider ne znam kojih Srba, tjedno je s društvom u šumi pojeo nekoliko janjaca. O tome sam razgovarao s nekim prijateljima, poznanicima, Perom Rajčevićem, Jovom Kosijerom, Vojom Mrzićem, Stjepanom Šircem, Franjom Šircem itd. Kod jednog sam dijela ljudi naišao na slaganje. Kod preostalog dijela sve se vraćalo na 1941. Ti strahovi od bježanja u ovim se krajevima javljaju od doba Turaka, Austro-Ugarske krajine, pa ove Krajine, pa odseljavanje, doseljavanje, to nikad nije prestalo...

Dorđe Gunjević: Odjedanput smo se počeli odvajati – dio ljudi je išao u jedne kafiće, drugi su išli u druge. Dakle, to su za mene bili prvi nagovještaji. Na poslu je bilo najgore. Primijetio sam da često kad uđem u prostoriju priča prestaje. U lovstvu, primijetio sam da kad sjednemo, onda s jedne strane vatre sjede Hrvati, a s druge Srbi, a mi koji smo bili ne klasični, ateisti, nego neutralci, mi smo bili tu negdje. Recimo, treba oguliti odstrijeljenu divljač, onda nastaje problem, ovaj neće ići s tobom guliti, i tako dalje...

Dajana: Ustvari, mi smo na poslu već primijetili, još prije nego što je rat počeo, neke promjene. Kad bih srela neke kolegice s posla, i pozdravila ih, okrenule bi glavu. Ja sam mislila, ne čuje, i onda zoveš opet, ma kakvi, uopće nisu htjeli razgovarat. Pred sam rat neki pojedinci uopće više nisu htjeli ni razgovarat s nama. Nama to uopće nije bilo jasno, mislili smo da se oni nešto ljute na nas. Nismo uopće mislili da bi se iz toga izrodilo nešto drugo. Sad kad su se ti ljudi vratili, isti ti koji nama nisu rekli dobar dan prije rata, počeli su vikati *dobar dan*, al mi smo sad zaboravili *dobar dan*. Nažalost je to tako, neki ljudi još uvijek za nas ne postoje.

Dragan: Kad su počele one barikade oko Knina, tada su se pojavile barikade i na Bučju. Ja sam jedanput naišao na njih kad sam s ljudima ugovarao poslove. Postavili su kamion kod bolnice. Dizala se atmosfera. Noćne provokacije bile su redovite, pucnjava, rafali, pojedine eksplozije koje čujete u daljini, i tako.

Mijo Straga: Došli su neki ljudi pa su mi ponudili da kupim kalašnjikov. Rekao sam im da nisam ja za oružje, al kako sam stanovao dolje, u predgrađu Lipika i imao tamo trgovinu, mislim si, ma šta, ako netko naiđe, možda mi zatreba. Tamo ću strojnicu držat. Dao sam novac za dva kalašnjikova, ali nikad ih ni-

sam dobio. To je jedan od događaja. A zatim, ljudi su se počeli razilaziti! Srbi su se povlačili i organizirali, pričali su da će bit napad na Lipik i na Pakrac.

Stojan: Primijetio sam da se nešto zbiva još za vrijeme vlade Ante Markovića, kad su se registrirale političke stanke, kada su počeli prvi javni istupi pokojnog predsjednika Franje Tuđmana. I onda i sad mislim da ljudi nemaju uvijek iste interese i pokušao sam razumjeti svoje komšije Hrvate kad su pljeskali govorima Franje Tuđmana. Iako se ja nikako nisam mogao suglasiti s tim, jer je Franjo Tuđman već u prvim govorima govorio da Srbi neće više imati ista prava kao Hrvati. I logično da takav govor i takvu ideologiju nisam mogao prihvatiti. Tada su se kod mene pojavili prvi strahovi da se stvari neće povoljno riješiti. Onda su počeli i na lokalnoj razini, mali političari, predsjednici lokalnih ogranaka HDZ-a, organizirati skupove. Pa je tako jedan i u Prekopakri, 1989. u ljeto, ispred Češkog doma, lokalni predsjednik HDZ-a održao takav govor da sam prvi put osjetio strah. Bilo je sigurno preko pet stotina ljudi, pola sela. Kada je god govornik rekao da više Srbi neće vladati, onda vam je poklič i baba i djece bio – treba ih pobiti! Treba ih pobiti! Tada mi se prvi put zaledila krv u žilama, jer sam bio u okruženju dojučerašnjih komšija za koje sam imao osjećaj da me vole i ljube, i sad kažu – treba pobit, treba pobit! Skup je trajao preko dva sata. Što su govori bili vatreniji, publika je bila zagrijanija.

Stojan: Sjećam se dobro trenutka kad sam shvatio da će biti rata. Bio je osmi mjesec 1990. ili 1991. godine, jedno popodne smo igrali nogomet. Bio sam sa sinom. Sjećam se, došao je jedan komšija s autom, i kaže, ubili su Vladu. Vlado je isto bio jedan moj komšija, Hrvat, policajac. I kad su rekli, ubili su Vladu, automatski se znalo da su ga ubili Srbi. I normalno da sam bio šokiran, kao svaki čovjek. Inače sam s Vladom bio prijatelj. I, tada je jedan drugi komšija iz istoga sela rekao javno, ubijajte ih redom, majku im jebem! I ja sam razmišljao – ja i moj sin smo tu jedini Srbi. A ovaj je poručio – ubijajte ih redom. Tako da s tog stadiona nisam išao ravno kući jer sam se bojao proći ulicom, nego sam išao okolo, napravio dvadeset kilometara, da s druge strane dođem kući. To je moment kad sam shvatio da je stvar otišla predaleko i da se to mirnim putem neće riješiti.

Stojan: Te godine vam je bilo nekoliko manifestacija. Čovjeku se te manifestacije malo i miješaju. Znate, bilo je jedan veliki skup HDZ-a, pa veliki SDSS-a. Ja sam bio na skupu HDZ-a, kad je bio ispred crkve, ispred Hrvatskog kulturnog doma, gdje je bio i sadašnji predsjednik, Mesić. Bilo je puno uzvanika. Peko se vol. Dakle, to je bila 'ajde da kažem, cijela općina Pakrac. Tako je puno ljudi bilo. A slušajte, ti su govori bili na granici tolerancije. E sad, sve je

to bilo demokratski, samo što mi nismo znali što je demokracija. Znae, mi se tek sad učimo demokraciji. Mi onda nismo znali da neko može i smije govoriti drugačije nego što smo mi sebi utuvili u glavu, jel'. Nisu to bili neki... kažem ja, govori istkani mržnjom. Bilo je to pozivanje na demokratska načela. Međutim nismo znali. Mi smo mislili – sve što nije u skladu s Titom, nije demokracija. Pandan tom skupu održao se na nogometnom igralištu, skup SDSS-a, gdje je Rašković održao govor... isto tako... neko će reći – širio mržnju, a ustvari on je samo odgovarao na govor HDZ-a. Pozivao je Srbe na okup, i tako. Bio sam i na tom skupu. Ja sam na sve skupove išao. Jednostavno da čujem, da upijem. Da budem nekako informiran. Što sam više tih skupova obilazio – to sam bio više dezorijentiran. Znae. Jednostavno, nijedan taj skup nije išao za tim da realizira ono što je meni bilo dobro. Hrvatske stranke su htjele samostalnu hrvatsku državu, bez Srba, a Srbi su htjeli da ostanu konstitutivni dio hrvatskog društva. Između ta dva oprečna stava nije moglo bit nikakvog dijaloga. Nitko nije popuštao ni jedan milimetar. To je moje viđenje.

Stojan: Organiziran je bio jedan skup i to sedam dana pred početak rata, 11. kolovoza. Čak se potpisivala i peticija pred općinom. To je bila povorka, možda od dve tisuće ljudi. Od općine pa do gimnazije. Znači, imate svojih skoro, pa da ne pretjeram, kilometar, je li. Kolona je bila kilometarska. Svi smo potpisali peticiju protiv rata i svi smo prosvjedovali. Došli smo na sportsko igralište gdje se održavala rukometna utakmica, pred gimnazijom. I tu su održali par govora i puštale se pjesme za omladinu, za zabavu. Dakle, protestiralo se, ali to nije davalo nikakvog efekta. Znam da je bio višenacionalni skup. To je bio, mogu reći – skup Jugoslavena.

Marijan Ivanović: Prije izbijanja pravoga sukoba znam da je gorila kuća i gospodarske zgrade moga tate. Noć je bila, dva sata, došla je ondašnja milicija i rekli su da je vjerojatno struja u pitanju. Na to im je moj otac rekao da se tamo kraj živice nalaze dva kanistra koja su još mirisala na benzin. Bilo je potpaljeno. A šta se ustvari dogodilo. Djeca su dobila one papirnate hrvatske zastavice, od kuma iz Gradiške. Njima je to bilo zanimljivo pa su se taj dan igrali s njima. Istu noć, gori kuća! To jedino mogu objasniti tako, da su neki ekstremisti mrzili tu zastavu.

Marijan Ivanović: Ja bih početak djelovanja ekstremista i postavljanje mina, bombi, podmetanja požara, smjestio negdje na kraj siječnja 1991. Očekivao sam da će netko napraviti neki presjek i početi najstrože kažnjavati one koji su to činili. Bilo je i ozlijeđenih ljudi, ne samo materijalne štete, ali mislim da je najveća šteta bila što je praktički prisilio jedan dio ljudi da uzmu ili negdje

kupe oružje, a oružje je zadnje rješenje za bilo kakav konflikt, tek ako ga ne može riješiti ni sud, ni zatvor, ni policija, ni Bog. Ti emisari koji su dolazili pred rat bili su jako dobro organizirani. Oni su morali imati nekakav model. Nisam još proniknuo odakle takva komunikacija i povezanost jer da ja sad trebam organizirati civilnu zaštitu, ne bih uspio to tako kvalitetno odraditi. Vjerojatno su imali neke povjerenike. A bilo je i nekoliko ekstremnih, koji su stvarno sijali mržnju, praktički provocirali sukob.

Marijan Ivanović: Postoji snimljen govor, a ima i tekst govora, još uvijek ne-nađenog doktora Šretera koji je bio predsjednik tadašnjeg HDZ-a, podružnice Pakrac i moj osobni prijatelj. Sjećam se da je pred Hrvatskim domom govorio da ni jedni ni drugi ne podlegnu jeziku mržnje. On je bio veliki vjernik i crkveni čovjek. No HDZ je za neke bio ekstremna desnica, nastavak Pavelića i njegove politike, ajmo reć, NDH-azije. On kao predsjednik izričito je rekao, ne smijemo dozvoliti da padnemo u te vode ekstremizma, mi smo svi ovdje, svi dijelimo istu sudbinu, niko to ne smije raskinut, doživio je dobar pljesak i tako dalje.

Marko: Devedestih, čak sam i u Rusiji primijetio, su počele razlike. Odlazilo se u klubove po grupama i onda se to već osjetilo. Već je počelo prepucavanje tko je u kojoj stranci, ko je za koga glasovao. Ovi iz Beograda bili su privrženici Miloševiću, vjerovali su u njega i podržavali ga. Mi smo mislili, ajd dobro, imaju svoju stranku, vole čovjeka zato što je iz Srbije, ali nismo znali šta se sprema. 1990. su već počela previranja, mitinzi, dolazio je Jovan Rašković, negdje u proljeće. Dolazili su sa strane neki novi ljudi koje nikad nisam ni vidio. Sa strane su dolazile informacije da su Srbi ovdje ugroženi. Ja to nisam vidio tako, oni su bili uglavnom i na boljim položajima prije rata. Kad je već proglašena Hrvatska, zastava se skidala s policijske postaje, pa s općine. Kad se film odvrti, sjećam se da su se nekakve vježbe radile, kao familija komplet izlazi i mjeri vrijeme za koje može izaći iz kuće. Mi smo mislili to ljudi po noći nešto pale, nešto traže, a ustvari oni su imali treninge izlaska, bježanja i mjerili su vrijeme bježanja, a mi to nismo znali.

Vesna Golić: Kad je počelo to grupisanje, svi su pojačali isticanje nečega što bi bila odlika njihovog nacionalnog identiteta. Do tada smo to nekako omekšavali da bismo bili što sličniji, a onda kad je došlo do tog grupisanja, svi su nekako pojačali upravo ono što ih razlikuje. Odjednom je bilo nekako više tih verskih obreda vezanih za venčanja ili uopšte, odlazaka u crkvu. To je nešto što je ljude značajno razlikovalo. Pa onda, ljudi su počeli jednostavno da stavljaju neke slike političara u kuće ili zastave ili tako neke stvari.

Vesna Golić: Nekoliko vrlo konkretnih događaja je za mene bilo osveštavajuće. Imala sam dečka koji je bio Hrvat, čak i nekog češkog porekla, al oni su se izjašnjavali kao Hrvati. Družili smo se s još jednim mešanim parom samo što je tu situacija bila obrnuta, mladić je bio Srbin, a devojka je bila Mađarica, Hrvatica, neki mešani brak. Mi to kao prijatelji nismo doživljavali kao pretnju i družili smo se. Jedne večeri smo sedeli zajedno, televizor je bio upaljen i bile su vesti u kojima su govorili o osnivačkoj skupštini Hrvatske demokratske zajednice. Prvi put sam videla na televiziji sveštenike u vezi sa nekom politikom i prvi put sam videla da se stavlja nacionalni predznak ispred nekog političkog govora. Mi smo bili mladi, osamnaest, devetnaest godina i sedeli smo tako u tom mešanom društvu i odjednom se osetila među nama neka crta granice. Malo smo o tome razgovarali, ali smo svi, čini mi se osećali, da sad ne znamo šta s tim i nekako smo vrlo brzo prešli preko toga. Sećam se tog momenta kao nekog trenutka koji mi je osvestio da se sad nešto novo događa i da dolazi do nekog razdvajanja među ljudima.

Kasnije se sećam isto jedne situacije kad sam pitala oca, koji me je vozio kod jedne prijateljice, ona je bila iz neke mešane porodice, da li on stvarno misli da može ovdje biti rata, i on je rekao da misli da može. Ja sam mu rekla da ja mislim da to nije moguće, da nije moguće da mi ratujemo, pogledaj koliko smo mešani, evo ova moja prijateljica kod koje me voziš potječe od te dve, eventualno sutra zaraćene strane, i šta će ona da radi. I tata mi je rekao, moj tata je preživio Drugi svjetski rat, delimično i u logoru i sa velikim porodičnim gubicima, znaš šta, kad počne rat svako zna koja je strana njegova. Rekla sam da nije normalan, da to nije moguće, da ja ne znam da se opredelim, to nije prihvatljivo, da je ova generacija pametnija i tako dalje.

Vesna Golić: U to sam vreme bila pred maturom i jednostavno sam na maturskoj večeri osjećala da je to kraj, da je nekako zadnji put da smo svi zajedno i da ništa ne spominjemo. Ja sam trebala da upišem fakultet i moja ideja je bila da upišem fakultet u Zagrebu, jugoslavistiku. Vidjelo se da to više nije moguće, da se to više neće zvati jugoslavistika. Shvatila sam da ne mogu to da upišem i da ne znam kuda ću sada. Moji su predlagali da odem u Beograd jer tamo imam tetku, ali meni je to bilo predaleko, nemoguće, i onda sam tako nabrzinu izabrala ekonomiju u Banjoj Luci, kao to je tu negde, blizu kuće, a nije Zagreb, jer šta ću u Zagrebu ako počne rat. To je bilo tako neko glupo odlučivanje koje se događalo u manje od mesec dana, po kojem sam videla da život više ne ide tokom kojim sam očekivala da će ići, nego nekim drugim tokom.

Vesna Golić: Kod nas su počeli tog leta da se pojavljuju u većem broju policajci koji nisu bili iz naših krajeva, mi ih nismo poznavali. To su bili ljudi koji su

imali više neki zagrebački ili križevački ili tako neki naglasak, vrlo su bili slični nekako, po tome kako su bili obučeni, nosili su neke trenerke i majice i bilo ih je svuda. Oni su bili u hotelu, bili su u bolnici, bili su na bazenu, u kafićima, svuda, i to je meni izgledalo ugrožavajuće. Nisam mogla da prihvatim da je nama sad potrebna tolika policija.

Zlatko: Ispričat ću jednu anegdotu. Bilo je to, mislim u devedesetoj, negdje u desetom, jedanaestom mjesecu. Imamo tu gore planinarski dom. Krenuli smo s društvom gore i došli na pola puta. Slučajno mi se pokvario auto i mi stali. I sad ja kažem kolegi nek oni krenu, a mi ćemo nastaviti dalje. Međutim, oni nisu htjeli. I, ja nisam mogao popraviti, i reko – sad ćemo se vraćati nazad. Kad preko ceste vidimo – balvan. Mi vičemo, ne razmišljajući uopće, alo, ko je urušio ovo stablo? Među nama je bio jedan čovjek koji je ipak o tome znao nešto više. I odmah nam je tu večer reko, tu neš nije u redu. Otišao je u ondašnju miliciju, smijali su mu se. Šta on izmišlja, kakve priče.

Anica: U sedmom mjesecu išli smo po mirovine u Bjelovar. Organizirani su autobusi iz Pakraca. Oni su sa svih strana bili po šumama i organizirali barikade. I mi sad idemo u Bjelovar, a nemamo pojma zašto. Autobus je išao nekim poljskim putovima, da se ne bi slučajno dogodilo da kidnapiraju autobus, što je onda masovno počelo. I došli smo u Bjelovar, koji nam je tada bio glavno središte zdravstvenog osiguranja, dobili svoje mirovine i krenuli natrag. Kad smo došli do Lipika, počela je frka. Obitelji nekih od nas su negdje načule da su kidnapirani autobusi. Stigli smo kućama tek u pet popodne. Znači, već su bila prisutna razna nagađanja.

Anica: Šreter je htio organizirati javni skup proslave godišnjice osnutka HDZ-a Pakrac – Lipik, pred poglavarstvom, pred općinom. To se onda zvala općina Pakrac. I mi smo došli tamo pred tadašnju općinu. Trebao je držati govor. Niti stola, niti zvučnika, niti zastava... Skinuta. Njegovi kolege su se stali natezati s tim bivšim političkim vođama u općini, pa nema smisla, pa toliki ljudi su se skupili... Ne daju mu razglas, ne daju mu stol. A Srbi su se tamo okolo po onim zgradama i nekim kafićima okupljali. Točno vidiš samo grupice. I prate što se događa. Onda je taj govor počeo i on kaže: "Braćo Srbi! Vi nama minirate naše svetinje. Pred pakračku crkvu bačen je eksploziv, miniran je Sveti Josip, koji je i Drugi svjetski rat preživio. Mi želimo s vama suživot. Dodite da se dogovorimo." Ništa tu ekstremno nije bilo, ali je drugo što su oni to prikazali ekstremno. Mi smo doživjeli toliku euforiju. Kao sad se sjećam.

Grozdana Šubert Cicvara: Ja sam inače živjela u Dobrovcu, u miješanom braku. Ja sam Srпкиnja, a muž mi je bio Čeh i kad su počela sva ta nemila događanja, naša se kuća ustvari zaobilazila. Niko nije skretao. Ni jedni, ni drugi. To je inače bilo dosta miješano selo. Tako da smo se mi osjećali izolirano, neinformirano, nismo znali što se u biti događa. Primijetila sam da se sprema rat dok sam radila u Čagliću, u trgovini, sve je bilo nekako naelektrisano. Nešto se osjećalo u zraku. Ljudi koji su dolazili u trgovinu bili su miješani. Uvijek se nekakav komentar čuo u smislu – joj, nešto će se dogoditi. Bila je velika neizvjesnost.

Rade: Moji kolege su odlazili uveče na neke sastanke, ja nisam nikad s mog radnog mjesta odlazio, niti sam pratio šta se zbiva. Kažem vam, u subotu naveče sam radio, a u ponedjeljak je počeo rat. Kad sam došao tu subotu u firmu, nema niđe svjetla, pogašena svjetla. Ja doteram do garaže, otključavam garažu, kad iza leđa meni šef kaže, nemoj metat uopšte u garažu, u garažu ćeš parkirati druga vozila, a osobne aute ćemo metat u sušare.

Ljerka Stoček: Pa to je bilo ono proljeće pred rat, znadete. Kuhalo se, čulo se – ovo se sprema, ono se sprema. Mi samo gledamo. Pazite, mi smo radili na Bučju. Ja i moj suprug, do 1975. On je tad bio direktor škole na Bučju, pa je prešao ovamo, pa je bio direktor Centra osnovnih škola, a ja sam dalje nastavila raditi u Lipiku i u Pakracu. Od 1981. skroz radim u školi Pakrac. Moj suprug je čisto sumnjao kako nas oni mogu napasti. Nikad nije, pred djecom ništa nije pričao.

Ivo: A slušajte, to je sve počelo pred sam rat, do onda nije bilo razlika. Pred sam rat, negdje već pred devedesetu, počelo je to razdvajanje, počelo je srbovanje i šta ti ja znam. Ja sam imao dosta kolega iz tih sela, Srba i vamo i tamo, počelo je jednostavno izbjegavanje. Nije se više ni razgovaralo o tome, sve je bilo već onak nekak kao nasilu.

Mov: Dođe mi susjed i kaže - čuj, primaju se ljudi u policiju u Šimunskoj. Da li želiš ići u policiju? Bilo bi ti dobro. Reko, super, uvijek sam htio ići u policiju.

I ja sam onda jednostavno to prihvatio. Došli smo u Šimunsku. Dosta ljudi je došlo tamo. Predsjednik Tuđman nam je na prisegi rekao nešto što je u meni stvorilo osjećaj da sudjelujem u stvaranju nečega značajnog, razumijete. Nisam znao točno čega, ali sam vidio da stvaram nešto. Međutim, kroz to jedno vrijeme, dva mjeseca tečaja, mi smo imali teoriju, praksu, kondicione pripreme. Sve je to bilo užurbano i kratko je trajalo. I sam odlazak helikopterima za Knin. Ja sam imao dvadeset osam godina i mogao sam razlučivati

neke stvari. Rekao sam, dečki, ovo je ozbiljna stvar. Ne možemo se više igrati il zezati. Imali smo ozbiljne voditelje tečaja, barem sam ih ja takvima smatrao. Recimo Jozo Grubišić. Sjećam se kad smo išli na marš na Sljeme, jedan ubitačan marš, pjevali smo u toj koloni one gardijske pjesme. I onda je neko opalio manevarski metak. Grubišić je zaustavio kolonu i natjerao nas da za kaznu deset kilometara trčimo. Ljudi su padali u nesvijest. Kad je Grubišić poslije došao u Pakrac, pitao sam ga - sjećaš se kad si nas tjerao da trčimo? Kaže on meni – a znate da smo mi onda prolazili ispred vojnih stanova u kojima su jedva čekali da napravimo neki incident da mogu zatvoriti taj tečaj, da nas mogu kompletno popljuvati.

Mov: Od prvog siječnja 1990. godine počeli smo raditi kao ovlaštene službene osobe, s punopravnim sudjelovanjem u svim aktivnostima, kao i svi stari milicajci koji su bili većinom srpske nacionalnosti. I, vidjelo se da se oni odvajaju od nas, da se uglavnom zadržavaju u lokalima gdje su većinom bili samo oni. Naši su izbjegavali ta mjesta. No cijelo to vrijeme mi smo jačali, jer su pomalo pristizali u pričuvni sastav naši mladi dečki. Ja sam prvenstveno gledao na to kao na službu, kao na obnašanje dužnosti i odgovaralo mi je. Uniformu sam volio. Fino sam izgledao u toj uniformi. Nisam nikoga kažnjavao. Inače nisam volio naplaćivati novčane kazne. Znam kako je bilo teško zaraditi novac. Uglavnom, nastojao sam što više naučiti o policijskom postupku.

Mov: Počele su provokacije. Drugi mjesec, već se vidjelo, počele su neakve skupštine, pa političke previranja. Što će biti? Da li će i Pakrac pripasti Krajini? Jer, planirano je da Pakrac bude centar neakve SAO Krajine. Na kraju krajeva, već su počeli štampati neakve svoje novce i letke. Ja se onda nisam uopće kužio u politiku, nego sam samo nastojao biti što bliže ljudima u koje mogu imati povjerenje. Čak sam jedno vrijeme razmišljao da se maknem iz toga, da izađem iz policije, ali jednostavno više nisam imao kud. Ostao sam tamo i nije mi to tamo izgledalo ništa strašno. S Vukadinovićem, Božićem, sa Šimunekom... sa svima sam normalno radio, komunicirao. Oni su imali svaki svoje mišljenje. Boško Culić je bio inspektor. Oni su bili needucirani, neaktivni, bili su bogom dani – daj pendrek, palicu, deri, priznaj, ajde napiši mu prijavu, i gotovo. I tako je to krenulo.

NAPAD NA POLICIJSKU POSTAJU

Mov: Bilo je priča, bilo je svega. Onda je insceniran jedan incident u kojem je došlo do pucanja. Navodno je neki Božić, koji je bio u pričuvnom sastavu policije, dobio pištolj i pucao na javnom mjestu. Nakon toga je Branko Pavić pozvao taj pričuvni sastav kompletno, i uzeo im oružje, pištolje. Kao, vi još niste obučeni za to, može se desiti to i to. Što je u tom momentu izgledalo potpuno ispravno. Međutim, to je bila tek uvertira. Drugi dan radio sam kao pomoćnik dežurnog, i dođe anonimna dojava da je postavljena barikada u Kukunjevcu. Kažem ja to dežurnom, sazove on patrolu, idu oni, nakon sat vremena se vrate, kažu, ne, sve je uredu, lažna dojava. Dobro, radimo mi dalje, kad u pola jedan zove nas načelnik i veli, ajmo svi gore u salu za sastanke. Mi se pokupimo, dođemo svi gore, zatvore vrata i počne on čitati - Evo... gospodo policajci, drugovi. Sad sam došao sa skupštine gdje je donesena odluka da Pakrac ne prihvaća hrvatsku izabranu vlast, ne prihvaća hrvatska obilježja, nego da ostaje zvijezda i da se pripajamo SAO Krajini. Da li je SAO Krajini... nešto je tako spominjao. Naredba je da se sastav policije svede na sastav prije 01. 12. 1991. godine. Sad bih vas molio, koga pročitam da se digne i izađe van. Kad se sve to smiri, bit će pozvan nazad, vraćen na posao.

I nastao muk! Ja sam sjedio između dva Srbina. Luka Bunčić i još jedan kojeg su zvali Čikan. Kad je počela prozivka, u meni se nešto počelo kuhati. Jednostavno sam se osjećao jadno, nikako. I počeo sam se pitati, pa zašto, pa čemu. Kroz glavu ti svašta prolazi. Gledam Hrvate, nitko ne reagira. Ja se opet okrenem. Ništa. Kad je on prozvao petog, ja se dignem i kažem, ja oružje ne dam. Tu sad nastade muk. Rekoh - ja sam oružje dobio u Zagrebu, ja ću njega u Zagrebu i vratiti. Ja s njim neću ništa napraviti ako ne budem na to prisiljen ili izazvan. I sad on meni veli, ajde molim te, izađi van. Izađi van, nemoj zezati. Ja njemu kažem, slušajte me, načelniče. Ja nikome nisam ništa napravio. Hoću znati zbog čega ostajem bez oružja. Moramo to tako napraviti, veli on meni, da bi spriječili krvoproliće, ali bit ćete sigurno vraćeni natrag. Nisam uopće znao što se dešava vani. I još nakon možda pola minute, minutu, krenuo sam van. Kad sam došao u hodnik – pun hodnik rezervista. I to ono, dugi mantili, brade, dugo oružje... Veli jedan - daj oružje. Reko, ja oružje ne dam. Jebo te, oni svi, njih šest je bilo unutra u toj prostoriji, digli su oružje na mene. Jedan vojnik mi je snajper uperio u glavu.

Kažem, šta je! Šta bi sad pucali u mene? Zbog čega? Nemaju pojma. Ja kažem, ja sam dogovorio s načelnikom da vam ne dam oružje. I sjednem na stolicu, i sad dolaze moji dečki jedan, drugi, treći, oni koji su bili prozvani, odlažu oružje i odlaze. Ja se mašim za cigare, a oni opet puške u mene! I onda sam se nakon možda petnaest minuta digao i rekao, dat ću oružje, ali upamti – doći ću po to oružje. I ja dam pištolj i stavim ga na stol. Izađem van, a ono nikoga. Prazno parkiralište. Nigdje žive duše, svi otišli. Ostao sam među njima sam. Vraćam se nazad, gledam, Vukadinović čeka. Pa dobro, dečki, šta je ovo? Šta je sad ovo? Veli on, nemam pojma. Velim, neće to biti dobro. To neće dobro završiti. Ja nazad gore do načelnika. Pred kancelarijom načelnika stoje dva rezervista i ne daju unutra. Ja krenem, oni pred mene. Ja kažem, maknite se. Gdje ste bili kad sam ja zalazio unutra. Otvorim vrata, unutra neka tajnica... Kad me je vidjela, ispadne joj sve iz ruku, počela se tresti. Ja kažem, šta se ti treseš, ja sam razoružan a ti se treseš? Kaže ona, ovaj, pa ne znam... Rekoh, je li načelnik tu? Veli, nije, nije. Ovaj, otišao je nekud. Velim, a gdje je otišao? Ne, ne, ne znam.

I, u međuvremenu otvara jedan pomoćnik vrata i ja vidim načelnik sjedi unutra. Ja pitam tajnicu, zašto lažeš? Načelniče, šta je ovo? Ne znam. Nemoj me ništa pitati. Ne znam, ne znam ništa. Baš doslovno tim riječima. Kažem, slušajte, tražim pratnju do kuće. Ja nisam siguran. Na to on kaže - ne boj se ništa. Ako nemaš oružja, niko ti neće ništa. Ja kažem, slušajte, pa ne bih ja s oružjem ništa napravio i da ga imam. Ja tražim pratnju, patrolu do kuće. Imam pravo na to. Veli on, da, da u redu, ali nemam sad patrole. Svi su na položajima. Kažem ja, slušajte, ako ste s ovim što ste sad napravili uspjeli izbjeći krvoproliće, šta ćete napraviti sutra kad se Hrvati skupe, kad budu tražili da se ponovo vratimo na posao? Šta ćete onda? Hoćete onda pucati na ljude?

Ne znam ništa. Joy boli me glava od svega toga. Joy, nemoj me niš pitati, molim te. Molim te idi, idi kući, molim te. Ja kažem, kud da idem u božju... Kud da idem? Ni oružja, ni pištolj, ni ništa. I posramljen. Kad vide da sam bez pištolja, tko god hoće, pljuvat će po meni. Reć' će: – Aha, to je jedan od ustaških okupatora ili tako nešto. A on ono, ne boj se, joy, molim te, boli me glava. Idi, molim te... garantiram ti, niko ti ništ neće.

Izađem van, nigdje nikog. Kad odjednom vidim Ostoju Pavića. Nešto se uzmuva. Ja kažem, Ostoja, kud ideš? Ma idem tu negdje. Ajde, odbaci me do autobusne. Joy, ne mogu. Ma, nemoj me zajebavati. Odbaci me. I on mene u auto i prođemo mi kroz grad, okolo. Pun grad četnika. To nisam vidio nikada. To sve... vrućina, znoje se... al duge one dolomice, hodaju u čizmama, brade, oružje. Vidiš samo cijevi vire dolje ispod. Znači, oni su to okupirali. I ništa, ja na autobusni. Taman žena došla. A i ona, ko za vraga pita, a đe ti je oružje?

Davor Grbac: Kad sam shvatio da počinje rat, osjećao sam strah, nelagodu, bijes, osjećaji su se miješali. Kad su došle vijesti da su ljudi koji su neposredno u susjedstvu, dvjesto metara dalje, odvedeni na Bučje, i kad su došle informacije da su tamo ubijeni i masakrirani, onda je krenula prava panika.

IV. POČETAK RATA

IV. POČETAK RATA

Ljerka Stoček: Mlađi sin je išao nekamo s društvom i došao je pred napad na Pakrac kući. Kaže, majko, noćas će biti napad. Moj muž kaže, ma kakav napad! On nikako nije mogao pojmiti da bi oni nas napali. Ali mi smo bili spremni. S obzirom na to da nemamo podruma, mislili smo tu preko kod susjeda pretrčati. Jel to bilo tri ili pet sati ujutro, ne znam. Uglavnom se sručilo na Pakrac 15. 08. S nama su bila djeca i mama. Kad je počelo, nije prestajalo. Moj suprug je rekao starijem sinu nek uzme auto i nek s bratom i mojom majkom ode za Zagreb. Suprug i ja smo predugo ostali, a ništa nismo postigli. Samo smo oboje izgubili živce i zdravlje. Jer je to počelo 15. 08. , a mi smo otišli 04. 10., to više nije bilo za izdržati.

Davor Grbac: Srbi su se taj vikend, prema planu koji je njihova teritorijalna obrana izradila davno prije, izvukli iz grada. Jednostavno, taj su vikend napustili grad i u pet ujutro sasuli ga minama. Tko god je imao neku poziciju u HDZ-u ili u hrvatskom korpusu, ili je nešto značio i bio viđeniji bio je napadan tijekom noćnih sati. To je bio čisti teror, bacan je dinamit, nekim ljudima i po dva puta. Pakrac je mali grad pa se svi poznajemo. Meni se oko kuće, konkretno, pet puta pucalo. Marijanu Kratkom, kod kojeg sam radio, dva su puta minirali kuću, to jest bacali dinamit pred kuću. Sveti Josip, koji je na ulazu s požeške strane u grad, miniran je tri il četiri puta. Zadnji put su kapelu srušili do temelja.

Davor Grbac: Kad sam shvatio da počinje rat, osjećao sam strah, nelagodu, bijes, osjećaji su se miješali. Kad su došle vijesti da su ljudi koji su neposredno u susjedstvu, dvjesto metara dalje, odvedeni na Bučje, i kad su došle informacije da su tamo ubijeni i masakrirani, krenula je prava panika. Uplašio sam se za oca i odlučio sam ga evakuirati iz grada, u izbjeglištvo. On je imao devet godina kad je počela ta španovačka kalvarija i on je cijelo vrijeme govorio da je on jednom bježao i da više neće bježat. Srbi su već bili otišli, ali velim, dio Srba je ostao. Kad sam se vratio, dio njih, tih ajmo reć bivših prijatelja, je bio već na drugoj strani. Kasnije sam saznao da je dio njih ostao ovdje po naređenju da bi vidjeli u kakvoj smo situaciji.

Anica: Meni moje susjede i moje kolegice nisu dale do znanja šta će se desiti! Dan uoči početka, 19. 08., nisu rekle, čuj daj skloni malu, unuka mi je imala četiri godine, odvedi dijete, ništa me ne pitaj! Neke, vrlo rijetke osobe su to doživjele na radnim mjestima, ali jako malo njih. Ja bih njima rekla, bježi i ništa me ne pitaj! Na prste se moglo nabrojiti tko je to od njih smio reći.

Nataša: Baš sam bila dobila žuticu. Završila sam u bolnici i znam da je bio bačen suzavac. Završila sam na zaraznom odjelu. Bilo je puno vojske. Počele su te trzavice. Jedno je jutro grad bio ispisan s četiri S, palile su se hrvatske zastave i znam da sam gledala nešto na televiziji o tome. Odrasli su već počeli nešto šušcati, što onda nisam razumjela, tko, šta. I znam, sjećam se, u osmom mjesecu, prije samog napada na Pakrac, da su velike kolone automobila išle gore prema Bučju. Ljudi, susjedi, komšije su vodili čak i koze, i sve. Kao sele.

Nataša: Sjećam se tog prvog granatiranja. 18. 08. mi je rođendan. Ujutro. Pozvala sam normalno i prijateljice i to sve, i skoro nitko nije došao na taj rođendan. Samo prva susjeda. Nigdje nikoga. Koga god sam zvala, nitko nije bio kod kuće. E, i tad sam znala da se nešto dešava. I taj dan su... mislim da su taj dan tenkovi išli prema Pakracu, i znam da se čula buka, i ja sam se uplašila. Toga se sjećam. I onda devetnaestog ujutro kad je počelo granatiranje isto nismo znali šta je i onda sam zvala mamu, i ona kaže grmi. Vani grmi. Toga se sjećam. Eto to je taj prvi, tog prvog dana se sjećam.

Vesna Golić: Moji prijatelji i ja pokrenuli smo neku mirovnu inicijativu. Imali smo podršku nekoliko profesora, a i nekoliko roditelja, uglavnom naših. Naša je ideja bila da napravimo peticiju s potpisima za mir, a kod svojih kuća smo pravili neke plakate. Obilazili smo sela i pokušavali da sakupimo neku podršku i da nam dopuste da polijepimo te plakate. Pa smo onda pravili mešane ekipe, pa kad se ide, ne znam, u srpsko selo onda ko je Srbin u autu, taj prvi izlazi, kaže čiji je i tako nekako smo uspostavljali komunikaciju. Odlazili bi pred neku prodavnicu ili trgovinu, jer su to bila mjesta gdje se ljudi okupljaju, sede, piju, poslije dnevnih poslova, pa bismo im onda rekli ko smo i pitali dal' možemo da polepimo plakate. Četvrtkom, kad je bio pijačni dan, organizovali smo ispred banke u Pakracu prikupljanje potpisa. Skupili smo 5 800 potpisa u jednom danu, to je puno za Pakrac koji ukupno ima 8 500 ljudi. Dakle, svi koji su tu prošli su se potpisali. Razgovarali smo s ljudima i tad sam videla da ljudi ustvari govore, ja se potpisujem za mir, ali mir će biti ako Srbi prestanu na nas da pucaju, ili, ne znam, mir će biti ako Hrvati ne budu više ovo ili ono. Donijeli su čak ljudi jugoslovensku zastavu i neke transparente napisali, mi

smo, ne znam, iz neke firme, za Jugoslaviju i to je mir. Mi smo onda te potpise predali predsedniku opštine. To je bilo snimljeno. Nadam se da možda čak negde postoji videokaseta. To je bilo 17. ili 18. 08., a rat je počeo 19. Okupili smo se ispred pakračke opštine, tu smo imali neke govore, pozive za mir, pozvali smo te opštinske vlasti i građane. Ideja je bila da je ovo naš dom, svi smo ovde kod svoje kuće i ovo pripada nama Lipičanima i Pakračanima, a ne Srbima, Hrvatima, partijama, kojekakvim državama, dajte da sačuvamo našu međusobnu solidarnost i mir, a onda ćemo da vidimo, kako će se država zvati nema veze, nije bitno. Očigledno mnogima je bilo bitno. Bilo je jako puno djece, osnovaca, srednjoškolaca. Nosili smo cvijeće i onda smo se prošetali do pakračke gimnazije i tu je bio neki program, nešto se plesalo pa je bila kao neka žurka. Ali već je tada bila jedna druga povorka, kolona ljudi koji su napuštali grad i gomila kuća na kojima su rolete bile spuštene.

Vesna Golić: Negde uveče mi se javio prijatelj, koji je bio Hrvat, i rekao mi je da je kidnapovan Šreter i nek tata pazi da ne bude odmazde, pošto je moj tata bio direktor neke firme. Šreter je bio vođa hrvatske struje i bio je ljekar, a meni je ovo javio dečko koji je isto bio u toj nekoj ekipi ljekara, blizak tim krugovima. I onda su moj tata i još dvojica komšija šetali cijelu noć oko kuće, ja sam sedela i čekala šta će da se desi, a mama i sestra su spavale. Budili smo mamu i sestru, pa dajte budite se, pa ne znate ni šta će biti i tako u pet sati ujutro, svitalo je, bili smo svi zajedno u jednoj sobi i čuli smo pucnjeve, čuli smo bombe. Nazvala sam nekoliko prijatelja, budila ljude. Imala sam strašnu intuiciju da nešto crno dolazi, sve mi je to izgledalo zlosutno, neka stabla oko kuće, i tako sam budila prijatelje i govorila im da se sakriju, da bježe. To je bio taj trenutak kad sam osjetila užasan strah. To je takav strah koji boli, čitavo telo me bolilo od tog straha, tresla sam se, skakala sam naokolo i govorila ocu vodi nas odavde, vodi nas, vodi nas odavde, šta će biti s nama. I stvarno, tad sam rekla da nas vodi u jedno srpsko selo i otišli smo tamo. Nije bilo nikakvih ni barikada, ni ničega, kiša je neka počela da pada, mi smo došli u selo Subocka i tu je bilo jako puno srpskih civila, u svakoj kući su bile bar dve porodice. Tu smo proveli dva ili tri dana. Nama je to izgledalo potpuno sumanuto, šta tu radimo. Tih nekoliko dana znala sam da plačem iz čistog straha po tri, četiri sata, nisam mogla da prestanem. Nisam uopšte znala da sam toliko plašljiva, užasno me bilo strah. Čuli su se pucnji, slušamo nekakve vijesti, preleću avioni i taj osećaj da nešto puca, da ja uopšte ne mogu da se sklonim, da nema zaklona, da nema neke sigurne zone...I onda smo opet govorile mom ocu, tata, vodi nas odavde. To je bio isto užasan doživljaj, da moj otac ustvari ne zna šta će. Bio je potpuno izgubljen čovek i kaže, a kuda da vas vodim? A mi tražimo da nas vodi kući. I opet smo seli u auto i otišli kući i tu smo jeli, tuširali se, isto nije bilo nikakvih barikada. Nego kad smo se vratili u grad, to

je bilo rano ujutro, recimo treći dan otkako je počeo rat, dijelili su iz kamiona kruh ljudima na ulici i svuda su bili naoružani ljudi i ti civili koji dolaze po taj kruh i naši ti plakati. Vidjela sam na knjižari i na još nekim mestima te naše plakate protiv rata. To mi je tako ostalo u sećanju. Vratili smo se kući, ostali još par sati, i komšija nam kaže, Hrvat, ljudi vi nemojte da čekate ovde noć, vas su tražili. Pa ko nas je tražio, pa kao bila je policija, raspitivali su se gde ste i kaže, idite, nemojte da nosite puno stvari, krenite prema Zagrebu, kažite da vodite ženu i djecu u Zagreb. Sjeli smo u auto i došli do Kutine i od Kutine krenuli za Beograd i više se nikad nismo vratili kući.

Vesna Golić: Kad smo stigli to predveče u Beograd, imala sam neki osećaj svetla i mira i slobode, da mi sad nismo više u tome, jer ja sam cijelog tog ljeta bila u jako velikom strahu. Kako su bile te pucnjave, noću sam znala da ustanem pa da sve u kući zaključam, sva unutrašnja vrata, pa mama i tata ujutro kad stanu i trebaju da izađu iz kuće onda sve moraju da otključavaju. Strašno sam se bojala da će neko da nas ubije. Ne znam zašto, bila je napravljena atmosfera tog nekog straha, da treba svi da se bojimo. Bilo je ljudi koji se nisu bojali. Moja sestra i majka nisu. Na mene je to utjecalo.

Slavica: Bilo je oblačno večer prije tog napada. Devetnaestog ujutro u pet sati kad su prve granate počele padati ja sam mislila – grmi. Suprug je bio organiziraniji. Već su se oni organizirali. Jednostavno je rekao – nije to grmljavina, to su granate. Počeo je rat. Moje je dijete tada imalo pet godina. To je bilo nešto grozno. Čovjek koji nije doživio jednu granatu, ne zna kako je to, a da ne govorim za više. To je stvarno grozno. Auto nam je ostao kod bake jer naša kuća nije imala podruma. Muž je rekao da će on otići po auto, da nas preveze njegovoj mami. Ona je imala podrum i bit ćemo više zajedno. I čim je on krenuo, počelo je strašno granatiranje i ulična pucnjava. Preko puta moje kuće bila je srpska kuća, a u toj su kući bili mitraljezi. Ja sam u biti imala dojam da je moj muž poginuo. To je možda trajalo svojih pola sata. Ta neizvjesnost... Međutim muž je dovezao auto, došao po nas i prevezao nas tu k baki. Tu su svi bili po podrumima. Srbi su otišli, pokupili su se, a mi smo ostali. Iz zgrade nas je možda ostalo desetero. Nas troje, baka i dida, i još su bili njegova sestrična i jedni susjedi. U toj cijeloj zgradi. Bili smo tri dana u vlažnom podrumu. Mali nam je dobio bronhitis.

Željko: Primijetio sam da se rat priprema kad su mojim vršnjacima roditelji bili po kojekakvim punktovima, šumama. U normalnim vremenima toga nema. Ja sam završavao osmi razred i upisao sam se u matematičku gimna-

ziju u Pakracu. To ljeto kad je počeo rat većinom sam proveo u Rijeci kod ujaka. Tamo sam bio na feriju, na moru. Onda sam čekao početak škole, ali nisam ga dočekao. Krajem osmog mjeseca, bio je napad na Pakrac. Negdje oko sestrinog rođendana. Poslije toga više nije bilo dana mira. Onda je baš sve otišlo kvragu.

Marica Topić Sinjaković: 19. 08. bilo je prvo granatiranje, u pet sati ujutro. A početak rata je 01. 03. kad je bio napad na policijsku stanicu u Pakracu. Za mene je to početak rata, jer tad se počelo nešto muljati i kuhati.

Ali, kako sam ja apolitičan tip, nisam vodila računa o tome. Jer, moji su svi vozači u Domu zdravlja u Pakracu bili pravoslavci, koji su prema meni svi bili ljudi. Iako sam poslije čula da su puno njih bili krvnici. Ja ne mogu sad griješit dušu pa reć, nisam tako ni vjerski, ni obiteljski odgajana, da sad kažem – zato što si pravoslavac – ne valjaš. Prema meni su bili svi u redu, od onog najstarijeg do najmlađeg. Stvarno.

Marica Topić Sinjaković: I najedanput nekakva bitka oko te bolnice. Čujete pucnjeve. Ja ne vidim ništa, ali čujem pucnjeve vani. Pred ponoć, mi se zaključali sa svih strana. A moš misliti, stakla su na vratima, u bolnici! Najednom čujemo, netko ispred vrata viče, hrvatska policija. Nećemo vam ništa, otvorite. Otvorite, imamo ranjenike. Ono, strah me je, al svejedno je – ako ćete upucati, upucat ćete i kroz stakla i ako mu otvoriš. I ulaze naši dečki iz Lučkog. Onako... strah normalno. Panika. Koji ste vi danas po redu koji nam nećete ništa, a držite cijevi uperene u nas? Mislim, izbezumljen si u svakom pogledu. I dečki su tu noć bili ovdje.

Ljiljana: Prvi znaci za mene su bile te granate. Ja bar nisam mogla vjerovat da će do toga doći. Mislim da nitko nije ni mogao povjerovat da će bit takvih sranja. Tek kad su počele te prve granate padati, onda smo postali svjesni da je zlo došlo do nas. Pa čak već i onda kad smo i bili u tim podrumima, mislili smo, ja sam barem mislila da će to će trajati dva - tri dana pa će ishlapiti sve te ideje. Ali, došlo je do rata. Osjećala sam se užasno, zaprepasteno, ostala sam bez teksta, nisam mogla vjerovat da se to dešava meni, mojima i mome gradu i da su to napravili moji prijatelji, moji ljudi.

Mirka: Toga se jako dobro sjećam. Bila je nedjelja, 19. 08. Nedjeljni ručak. Djevojčica mi je imala šest godina. Sin četrnaestu. Kada je prva krmača pala na Pakrac. Zatreslo se i u Lipiku, i znam da smo djeci rekli da netko vjerojatno u kamenolomu razminirava, a suprug i ja smo se pogledali. Ja znam da je on samo u jednom trenutku rekao, ma bit će to sve u redu. Onda je počeo pravi

rat, ta JNA u koju sam ja bezgranično vjerovala, počela je granatirati civilne objekte. Šta im je bila kriva katolička crkva? Zbog toga što je katolička crkva? I što je nedjelja, što je vrijeme kad ljudi odlaze kući s mise? Dobro što se to dogodilo nekih pola sata poslije dvanaest, kad je crkva već bila prazna. Drugi moment je bio kada sam vidjela da je taj rat – bespoštedni rat, kada je zapravo prva bomba koja je pala u Lipiku, pala na dječji dom. U tom domu su bila djeca različitih nacionalnosti. To nije dom za siročad, nego za djecu koja su iz socijalno depriviranih obitelji dovedena u organizirani smještaj i boravak. Kada su bombe počele padati po pakračkoj bolnici, bolnica je bila evakuirana. Išlo se na razaranje civilnih objekata i ubijanje civila.

Dorde Gunjević: Ako me sjećanje dobro služi, u subotu ujutro sam uzeo jednog kolegu lovca i otišli smo premazati sirovom naftom vanjski dio krovišta na mojoj klijeti u vinogradu. I tad je počela priča, netko je čuo, bit će zla, i tako dalje. Ja mu kažem, pa čuj, dođi kod mene sa ženom, pa šta bude bude i meni i tebi. Ne, ne, ne i ne, i nije ga bilo. U nedjelju ujutro, budući da mi je mama živjela na selu, a ja sam se brinuo za nju nakon smrti oca, uzeo sam kruh, mlijeko i još neke sitnice, odnio joj na selo, imao sam tamo nekog posla. I kad sam išao gore zaustavili su me tu u Kusonjama i pitali, kud ideš? Idem kod mame, nosim joj hranu, to je prvi put da me netko na cesti, a da nije policajac zaustavio. Kaže, ajd s nama. A kud bih s vama, idem kod mame odnesti joj šta treba. U povratku su me opet zaustavili i pitali da idem s njima. Sad su bili drugi ljudi jer sam se tek predvečer vraćao, a onda sam rekao, pa čuj, ne idem ja nikud, idem kući, vidjet ću. Bio sam im interesantan, imao sam višu stručnu spremu, bio sam rukovodilac, imao sam dvije lovačke puške, dva karabina, malokalibar, sačmaricu i dva pištolja, možda sam im i zbog toga bio interesantan. 17. 08. u nedjelju, probudile su me granate i minobacači. Sve se raspalo, ostalo je samo nas nekolicina raditi, taj ponedjeljak svi su nestali. Sav sistem se raspao osim policije i nas koji smo kasnije imenovani u "Povjereništvo šestorice", i onih koji su iz nužde bili u bolnici. Sve je drugo puklo, jednostavno se raspršilo.

Blanka Petrovečki: Ujutro je počeo napad na Pakrac. Bilo je oko pet sati. Tamo je spavaća soba, prozor je bio otvoren, i moj bivši muž kaže, gle grmi, oće to kiša?! Ja skočim, idem zatvoriti prozor, a on veli, a sunce ti žarko, pa nije to grmljavina, pa to je napad, to su trombloni, granate padaju! I tako smo onda iz sobe pošli u kuhinju. Ozgora su pucali iz Pakračkih vinograda, tamo je Gavrinica, a tu gore je Kusonje. Nismo smjeli biti u sobi, kuhinja je bila malo sigurnija. Ja sam uporno sjedila tu na podu.

Dajana: Pa ustvari, jedan vikend smo vidjeli da se nešto događa. Taj vikend smo vidjeli jednog susjeda kako se seli s traktorom i prikolicom. Mi smo znali da on ima vikendicu negdje u nekakvom selu, i vidjeli smo taj vikend da je vozio traktor pun namještaja. Još ja kažem, pa što je s ovima, ovi se sele. Veli mama, ma sigurno mijenjaju namještaj, sigurno su kupili nešto novo, ovo nose u vikendicu. Tako da su se, ustvari, oni taj vikend kompletno odselili iz grada. A mi smo im mahali, mislili smo, ajd ono iz šale, prvi susjedi. Da su jednu riječ rekli! Drugi dan ujutro, bila je nedjelja kad su se oni odselili, u ponedjeljak ujutro ja sam se normalno digla u pet sati, za posao. Trebala sam ići od šest radit u bolnici, a pošto putujem, moram se puno ranije dignuti. Trebala sam ići na vlak u pet i petnaest, i kako sam u pet sati izašla da vidim kakvo je vrijeme uopće, tako sam vidjela kako su rakete već išle preko Lipika za Dobrovac. Sve mislim, jel' to grmi. Nešto se čuje da tutnji. Gledaš van, nema grmljavine. Zvala sam muža, kad je izašao, veli on ne možeš ići na poso, a ja, ja još nisam bila svjesna situacije, pa kažem mužu da moram ići na posao, meni je to bilo svetinja. Tako da sam ja iz kuće izišla, a muž me vozio. Te noći je sve krenulo. Snajper je bio pred bolnicom, znam da su neki pogodoeni. Mi nismo ni znali kud srljamo i tako... Takav je bio početak.

Dragan: To je počelo 19. 08. u rano ujutro oko pet sati, otvoreni napad na mjesto Kusunje, tu evo, jasno se vidi ovdje s mog prozora. Kad sam se spustio na posao, počela je pucnjava na željezničkoj stanici. Šta se događalo u gradu, ne znam. Kasnije sam se spustio u grad, kad se primirilo, ljudi su gledali što se zbiva, da bi pomalo počeo onaj kaos u gradu, razbijali su se izlozi, uzimala roba iz izloga, i tako.

Mijo Straga: Mislio sam da to neće trajati dugo. Očekivao sam da će to više biti sukob između policije i ljudi, ali ne ovako da će recimo direktno biti pucnjava na grad. Otišao sam u Zagreb iznajmit stanove, jer sam imo slobodne stanove, pa sam znao iznajmit studentima. I zovu oni mene, i kažu dolaze tenkovi. Tenkovi idu iz Bjelovara, povlače se. Nisam uspio ni iznajmit taj drugi stan, ni ništa, upalim auto i dođem u Lipik. Nađem jednog profesora, nekog Baroševića Nikolu i pitam ga šta je bilo, kaže on, to su tenkovi, idu za Okučane. Kaže meni kum da bi oni išli u Zagreb. Rekoh, ajde, evo vam ključevi. I moja žena i djeca su otišli. Mate se poslije vratio, ja sam ostao tu, jer sam radio u Staklani. I, kako nas je u Staklani ostalo malo, manje-više Srbi su se povukli. Bilo ih je puno koji nisu dolazili, bilo ih je par, možda pet, šest koji su dolazili, odnekud su se pojavili, al nisu radili.

Mijo Straga: Otišli smo na Markov trg i čekamo. Ta Ana, koja je bila s nama, kaže, ništa mi tu nećemo napraviti, imamo informaciju da je Merčep došao iz Gospića, nalazi se dolje u Savskoj, on bi nam jedini mogao pomoći. I nas četvero odemo u Savsku, da pronađemo Merčepa. Ja sam tad prvi put čuo za Merčepa. Ta Ana Švab je dosta dobro znala neke stvari organizirati. Mi dođemo dolje u Savsku tražiti Merčepa. Šta ćemo reć? Ana je sve to vodila, ja sam samo bio prisutan. Rekli smo da trebamo Merčepa, i ostali smo ga pričekati u holu u jednoj prostoriji. I najednom izađe jedan mali čovjek, onako, razbacan i pita tko ga je trebao. Mi kažemo da imamo ljudi, dobrovoljaca koji su izbjegli iz Pakraca, iz Lipika, iz okolnih sela, i da bi htjeli ići u obranu Lipika i Pakraca, ali nemamo oružja. I Merčep na to kaže, nema problema, imam pedeset ljudi, došli smo iz Gospića, organizirat ćemo to. Merčep je rekao da će on nabavit oružje u Šimunskoj i da će nas obučiti, naoružati da idemo stati iza njih. Nakon toga ta Ana kaže, ajmo na radiostanicu, ajmo Jadranki reć, ajmo svima koga poznamo reći da pozivamo sve građane Lipika, Pakraca koji se nalaze u izbjeglištvu u Lipiku, Kutini da se organiziraju, da se napravi neka akcija. Dva dana smo pozivali ljude. Javilo se i djece koja nisu bila ni punoljetna, a kamoli da idu u rat, u obranu. Mislim, to je bilo malo zastrašujuće. Dogovorili smo se da će se ići u Šimunsku na obuku. U međuvremenu, javi mi se čovjek porijeklom iz Brezina, Rukavina, i kaže, Mišo, vi se trebate negdje organizirat, ja imam idealan prostor za to, na Starčevićevom trgu. Tamo je odmah pokraj nas bio HOS. Gore na prvom katu, daću vam na upotrebu telefon, stan i sve, jer mora postojati neki krizni štab u koji se ljudi mogu nekako javiti.

Stojan: 19. 08. je početak rata na pakračkom području. Od toga je dana jako malo ljudi dolazilo na posao. Srbi, koji su bili iz istočnog dijela grada, više nisu dolazili jer ih njihovi nisu puštali. A većina osoblja s hrvatske strane, dakle, sa zapadnog dijela općine, jednostavno se više nisu javljali na posao. Od njih dvadesetak, dvojica su dolazili na posao. Za ostale nismo znali gdje su, pa smo ih vodili kao da su na godišnjem odmoru, jer se nije znalo hoće li to trajati devet dana ili devet godina. Ako je pretpostavka devet dana, znači pisat ćemo svakom godišnji, da ne dobiju otkaz. Iako su mnogi moji suradnici iz drugih službi odmah govorili da svim Srbima treba dati otkaz. Ja sam se zalagao da se nikome ne da otkaz, jer neki zakon mora postojati da se vidi na osnovi tog zakona tko treba dobit otkaz, a tko ne treba. Nismo ovlašteni mi pojedinci da dajemo nekome otkaz, da odlučujemo o nečijoj sudbini. Međutim poslije se vidjelo da je bilo upravo tako.

Stojan: Kad je počeo rat, više nismo smjeli ići spavat kućama, radili smo dvadeset četiri sata u bolnici. S obzirom na to da je od mojih službi ovisilo funkcioniranje bolnice, mislim, ako nema struje, vode, plina, kuhanja, opranog veša, transporta – ne može raditi bolnica, ja sam spavao u bolnici, jednu noć na jednom odjelu, drugu na drugom. Bilo me je strah da me neko ne ubije. Mogao me je netko ubiti, bez obzira što nisam bio konfliktna osoba. Možda sam se nekom zamjerio zbog nekog razloga. Tako sam se seljaka po odjelima. Uglavnom, sjećam se jednog detalja. Jedan gospodin, koji i danas radi u bolnici, tada je radio na jednom odjelu koji je imao debele zidove, koje nije mogla ni granata probiti. I ja ga nazovem i kažem, jel mogu doći spavati kod tebe? Kaže, ne možeš! Ovdje četnici ne spavaju. Danas se s tim čovjekom srećem svaki dan. Moja su djeca išla u školu zajedno s njegovom. I da je bilo strijeljanje u pitanju, on bi rekao – strijeljajte ga. Ja to njemu nikad ne bih rekao... bez obzira. Ja bih uvijek rekao – dođi, podijelit ćemo krevet, a ne sobu ili odjel.

Mirko: Dobro, ostalo je Srba po Pakracu, po zgradama. Ali veći dio se povukao. Recimo, taj dio Prekopakre se povukao, ovi su se povukli gore na Gavrićnicu, grad je već bio opasna zona. Otprilike tako. Pedeset posto ljudi ostalo je u gradu. Nisu ni znali šta se sprema. Oni su tu zapucali i ispalili tih nekoliko granata. To je kojekuda palo. I to je sve stalo, i bilo je razvaljenih trgovina i kupilo se po gradu, pljačkalo. I onda je počelo žešće. I onda nikad ne znaš. Onda su ljudi obično ginuli tak, šoblaju, šecu od trgovine do trgovine, nema nikog, i počne. Ak bi Srbi naišli, povatali bi Hrvate, odvodili ih vamo na ovu stranu i zatvarali, a Hrvati su normalno Srbe pritvarali i vodili ih u Bjelovar. Šta ja znam, zatvarali, iz kuća tjerali. Onda su počele razmjene, odvođenja, ubijanja. Neko je i ubijen. Neko je odveden, pa razmijenjen. Neki su odvedeni u Poljanu. Mislim, šta da vam kažem, glupost. Kojekakve ideje.

Mirko: Rat je počeo kad je počelo granatiranje Pakraca. Nema tu, počinje rat i nema. To je bila javna tajna. Rat je počeo, mislim da je bila nedjelja na ponedjeljak. To je bio 19. 08. Kad sam negdje u petak ili subotu išao po benzin u Pakrac, nije bilo goriva. A na cesti, niđe nikog nema! Prazne ceste. Ljudi su znali, i povlačili su se. Sve se to povlačilo iz grada. Srbi su maltene napustili grad. Većinom su otišli na sela, jer su većinom i bili sa sela. Čekalo se šta će biti, mislilo se, vojska će to zaustaviti. Kad je pucanje stalo, opet se počelo ići u grad. E, trebalo se ići u grad, zafalilo namirnica, treba ovo, treba ono. E bogami, poslije toga negdje u devetom mjesecu u Kusonjima je bio neki okršaj. Neki su se oklopnjaci sukobili na barikadi. Jer su se oko tih srpskih sela držale barikade. Tu je izginulo tih specijalaca i tad je to počelo.

Marijan Ivanović: Ja sam bio zadnji djelatnik Hotela Lipik. Bila je nedjelja, 18. kolovoza 1991., oblačno vrijeme, hotel je bio prazan i pred hotelom su neki zarobili auto komunalnog poduzeća, mislim da je bilo osobno vozilo Lada. Ujutro, negdje u pet sati i jednu minutu počeo je grdni minobacački napad. Sa mnom je bio Oliver, sin. Joj, tata, šta je to? Ja kažem, to grmi. Odjednom, dvije su mine pale u dvorište. Otišao sam u podrum jer sam vidio da to ne prestaje, znao sam šta je mina. Tak je započelo.

Boro: Taj dan kad je počelo radio sam. Treba mi doći smjena navečer. Nema smjene, nema smjene. Još mi se auto bio pokvario, ko za vraga. Dobro, znam jednog dečka šoferu, rekoh ajmo vidjeti, ti si mehaničar. I onda tamo nešto mrdne i auto upali. Ja kažem, ajmo na piće u Lipik. Vidim u gostioni tri šoferu, bili su Hrvati. Popio sam piće i krenem, a auto opet crkne. I dođe meni taj moj brat trgovac i odvede me kući. Kad sam došao ujutro na posao, nisam zatekao smjenu. U šest sati nema. Sedam sati nema nikoga. Tamo je bio neki susjed i veli, ma ko zna hoće li on doći, nešto je pričao da ne bude došao. Pa, ne može se tako ponašati, trebao je reći. U birtiji svi pričaju, početak će se pucati. Rekoh, šta, neću se ni ja sad vraćati nazad na posao. I ja krenuo kući.

Ivo: Rat je počeo 19.08. To su jutro s brda počeli minobacačima po cijelom gradu. Tamo su oko mene u tim kućama živjeli većinom Srbi. Oni su tu noć nestali. Svi su oni znali za taj napad. Kad je krenulo, tuklo je svuda, nije da je to sad bilo na pojedinim mjestima, pucalo se svuda, počelo je bježanje vamo-tamo, ko se kako snašio i snalazio. Ja sam odmah ujutro kad je krenulo izletio i ošao po auto da ženu i sina prevezem. Žena i mali ležali su na podu. Uspio sam do autobusnog doći, ali tu je tuklo ko ludo i više nisam mogao dalje ići. Tu sam bio sigurno dva sata, na autobusnoj. Kad se malo stišalo, došao sam preko mosta i uzeo sam auto od Mire jel, i vratio se nazad po njih, strpao ih i onda smo bili kod mojih, kod roditelja u podrumu.

Jela: Mi nismo imali pojma šta se sprema. Moj sin je toga dana kad je Pakrac trebao biti napadnut igrao rukomet dole, malo niže centra kod škole. Kad je došao, ja mu kažem, nekud jure kola. Nekud bježe kola. Veli on da mu je jedna žena, tu iz komšiluka, rekla da narod mora bježati. Rekoh, zašto? A on kaže, aj, mama, nemoj slušati. Drugi sin, taj mlađi koji je na fakultetu u Zagrebu, bio je tad kod kuće, valjda je bila subota, nedjelja. To je bilo navečer, kasno, kad je došao jedan mali dečko, ja ga ne znam ni tko je, ni što je, došao je na vrata i kaže, teto, veli, moraćete bježati. Rekoh, kuda? Kaže, prema Bučju. Moja je prija iz tog kraja. Imala je kućicu na raskrsnici, kad se iziđe na taj brijeg gore na Bučju. Prema Požegi. Kud ćemo? Idemo u tu kuću. Kamo ćemo s malim

djetetom? Kiša lijeva, dijete malo. Ta mala, nije imala dvije godine. Još snaha veli, da mi je samo znati tko je to izmislio. Rekoh, taj dečko je rekao nek bježimo. Ko će koga napasti, ništa mi ne znamo. Bilo nas je dvadesetak u toj kućici. Djeca mala. I iz komšiluka odavde djece. Gdje ćeš, kiša lijeva, gdje ćeš se skloniti. Nemaš se gdje skloniti. Tu smo bili do pet sati. Rekli su, nemojte niš nositi. To je reko taj dječak koji nam je rekao da bježimo. Mislim da je bio sedamnaesti, osamnaesti kad smo mi odavde otišli. Pakrac je napadnut ujutro, u pet sati. Mi smo svi bili gore, osim moga muža koji je bio u Umagu. Kad se vratio kući, kuća je bila zaključana, pa je i on došao k nama gore.

Mov: Nakon trećeg mjeseca, kada je bio napad na policijsku postaju, kad smo bili iznenađeni, razoružani, posramljeni, malo smo se drugačije postavili u svemu tome. Tajno smo se organizirali, nismo imali oružje, ali smo imali ljude, dragovoljce iza sebe koji su bili spremni s lovačkim naoružanjem pomoć, čuvat straže. Bilo je situacija da smo imali pojačanu patrolu na neakvim ključnim raskrižjima i opasnim mjestima. Šest ili sedam dragovoljaca u civilu, nismo onda imali nikakve vojne formacije, ležali su u jarku, pripremljeni čekali eventualni prepad ili nešto tako. S tim smo civilima čuvali nama ključne objekte, sakralne objekte, kao što je crkva, Hrvatski dom, Sveti Josip, također i kuću pokojnog Ivana Šretera. To se moralo čuvat jer je u više navrata bilo prijetnji, bačen je i eksploziv ispred zgrade Stjepana Širca, pokojnoga, kod Đure Strage dole u gostioni, bilo je jako puno prijetnji i mi smo se tajno organizirali. Ovaj put nismo htjeli biti iznenađeni i to se pokazalo potpuno opravdanim.

Mov: To jutro, 19. 08., kad je počelo granatiranje, ja sam bio na punktu Krndija i sve se normalno odvijalo. To je bio ponedjeljak ujutro, počeli smo već ujutro zaustavljat ljude koji su išli na posao, znači kontrolirat, i odjednom smo čuli granatiranje iz pravca Daruvara. Stupili smo u kontakt s našima i pitali da li trebaju pomoć, što se dešava. Rekli su da su napadnuti. Nismo maltene ni završili razgovor, već su počele granate padat po Lipiku, Pakracu, i gore gdje smo mi bili. Oni su locirali gdje smo mi otprilike, ali nisu znali za sve punktove. Granatiranje je u ovom dijelu u kojem sam ja bio trajalo neakvih dvadeset minuta, poslije toga se čula sporadična pucnjava i mi smo se organizirali. Civilni su se dizali, budili su se, priključivali nam se. Nismo imali naoružanje za njih, al' su išli s nama. Sjećam se stvarno te strašno velike volje i hrabrosti tih ljudi. Srbi, Hrvati, svi koji su ostali tu, svi su se uključivali.

Normalno, bilo je i onih koji su došli samo da budu negdje i bojali su se, ali bili su prisutni. Na kraju smo te ljude maknuli da nam ne smetaju jer su unosili paniku, nemir i to je bio veliki problem. Nakon pet dana ja sam bio pozvan u bazu gdje je bio zapovjednik Grubišić i tamo sam pomagao tim zapovjedni-

cima koji su bili svaki otprilike dvadeset dana na ovom području, a onda su se mijenjali. Dolazili su iz unutrašnjosti kao iskusni zapovjednici, a mi smo domaći bili njima na raspolaganju kao nekakvi pomoćnici, bili smo premladi i u tom poslu i u svemu. Taj Grubišić Jozo, tu je došla još jedna postrojba dječaka s njim iz Šimunske, učili su za policajce, bilo je tu puno dječaka iz Bosne koji su vjerojatno sporazumno, odlukom Vlade, bili u Šimunskoj na obuci za policajce pa su imali teren u Pakracu. Ti dečki su imali strašno veliku volju, i Hrvati i Muslimani. Ne sjećam se da je Srba bilo u toj postrojbi. Zanimljivo je da su među zapovjednicima tih vodova bila dvojica ili trojica Srba koji su na dan napada došli u Pakrac i ostali tu dvadeset dana. Držali su punkt na školi, gdje su pokazali veliku hrabrost i domoljublje kao da je to njihova država. Evo, i sad je većina tih dječaka u Hrvatskoj. Baš sam se čuo neki dan, prije mjesec dana s Fudom, koji u Kninu radi u hrvatskoj policiji, znači ima hrvatsko državljanstvo, zaposlen je. U tom prvom naletu od desetak dana, poginula su dvojica tih dječaka, na tim punktovima, stražama.

Mov: Imali smo izlazne punktove iz grada na kojima smo kontrolirali da ne bi bilo nekakvih krađa, odnošenja nekih stvari, to su bili počeci jer niko nije očekivao da će to toliko trajati. Ja sam konkretno, kad bih išao nabavljati hranu, u svim trgovinama dizao na revers, potpisivao sam se MUP Pakrac. Sve *lege artis*, mada je, nakon deset dana kad sam došao u tu trgovinu sve bilo razbacano, uništeno.

Zlatko: U mojem mjestu rat je počeo tako što je prvo počelo okupljanje skupina. Po grupicama, vamo-tamo. Onda je počelo podmetanje mina pod sakralne građevine, Svetog Josipa. Pa onda, miniranje automobila. I nemir u gradu. Znači, to kad se desilo, to je prije toga 02. 03.

02. 03. ujutro počela je pucnjava, i vidio sam specijalce u gradu. Poslije toga je sadašnji predsjednik dolazio u Pakrac. S vojnim izaslanstvom, valjda iz Beograda, odakle. Onda sam totalno bio siguran da će to biti nešto.

Zlatko: Što sam učinio u momentu kad je rat počinjao? Prvo sam osigurao obitelj. U Pakracu nije bilo ničega. Specijalci što su trebali napraviti u Pakracu, su napravili. Ostali su dečki u policiji, njih možda osamnaest, to sad govorim, ali nisam siguran u podatak, koji su faktički držali obranu Pakraca. Bilo je nas dragovoljaca koji smo htjeli krenuti, međutim nismo imali s čime. Jedan dio policajaca bio je u Pakracu. Prekopakra je imala svoju organizaciju. Tako da smo mi u centru ostali u okruženju i nismo mogli doći do onoga do čega smo trebali doći. I negdje, 20. 09. uspio sam obitelj izvući iz Pakraca. Ja sam se vratio nazad u Pakrac, prijavio sam se. Međutim, opet nisam mogao

dobiti oružje. I onda sam 02. 10. sa skupinom ljudi otišao u Zagreb, u Ministarstvo, tražit pomoć. Oni su nas uputili u policiju. Mislim da je Vekić onda bio ministar. On nas je uputio gospodinu Merčepu. Na Mažurancu smo održali sastanak. I jedna skupina ljudi došla je u Kutinu. Tu smo po ovim selima pokušali ljude i s njima otišli u Zagreb. U Policijsku akademiju, kod Maksimira, gore u Svetošimunsku.

Lidija: Išli smo na more te godine kad su u Kninu postavljene prve barikade. Tamo smo mi dan prije toga prošli... Tad sam vidjela da se nešto čudno događa. Nisam uopće znala šta je. Kad bismo na moru gledali televiziju, kad je bio Dnevnik, mama i tata su bratu i meni govorili da iziđemo. Bili su prikazivani nekakvi masakri. Roditelji su nam rekli da je počeo rat. Ja sam o ratu slušala, Drugom svjetskom ratu, pa Prvom, al šta ja znam... mislila sam da to neće trajati. Da je to negdje drugdje, da to neće biti kod nas! A onda je 1991., kad smo se vratili s mora u Banju Luku, tata dobio otkaz u firmi, pa su ga pozvali u vojsku. On se nije odazvao, i onda je počelo njegovo skrivanje. Pošto imam strica svećenika, tata je spavao kod njega jedno vrijeme, jer kao tamo ga neće naći. Uglavnom, skrivao se. Nije htio ići u srpsku vojsku, baš je trebao ići na Pakrac i Lipik pucat. Tu je imao prijatelje. Mislim, ne bi nigdje išao, al...

Banica: Da se vratim na taj 17. 08., kad sam došla u disko u Lipik, koji je bio prekrasan. Za to mjesto vežu nas nekakve uspomene, tamo smo imali prve simpatije, ljubavi. Imali smo šturu, najprije odeš do diska, vidiš koga ima, onda odeš do kavane, da vidiš koga tamo ima, onda odeš na bazen, na kojem se nalazio restoran, da vidiš koga tamo ima. Jer je svako od tih mjesta imalo svoju klijentelu. Većina te klijentele koja je dolazila radila je tu istu šturu. I sad, dolazimo dolje – nema nigdje nikoga! Konobari rade, ali ljude se doslovce ne može na prste dvije ruke nabrojati. Onda sam shvatila da se nešto događa. Onda je taj rat koji je bio tamo negdje daleko došao tu negdje blizu. Ljudi su se uspaničili. Stali su između sebe razgovarati. Ja zovem kolegicu. Javi se njena mama, Nataša nije ovdje, otišla je u Beograd kod tate. Rekoh, pa nije mi rekla. Pa jučer smo bile zajedno... navečer. Pa kako mi nije rekla da ide?! Pa nismo prijateljice od jučer nego godinama. Kaže, ne znam ovaj... Pa tata je nazvao. Inače, dijete rastavljenih roditelja. Otac u Beogradu, mama je ovdje radila. Ona je bila s mamom. Rekoh, dobro, recite joj da mi se javi kad se vrati, kad se čujete s njom recite joj da me nazove.

Devetnaestog ujutro, nešto je počelo du-du-du-du. U četiri, pola pet. Ne znam točno koliko je bilo. Onda smo shvatili da to više nije igra. Da je taj rat došao i do nas. Doduše, nije bilo ništa kod nas direktno u našoj ulici. Među prvim metama koje su napadnute bio je dom za nezbrinutu djecu, u Lipiku. I specijalna

bolnica za rehabilitaciju. Znači, nepokretni, paralizirani. Jaka mi je vojska koja napada siročad i nepokretne ljude. Mislim, toliko o onome što kažu da je JNA ratovala po neakvim ratnim principima.

Banica: I onda je moj stric odlučio odvesti moju strinu i baku, tatinu mamu, u Zagreb, da ih makne odavde, a moj tata kaže neka odveze i šogoricu i to dvoje male djece. I ja moram ići isto. Rekoh, ja ne idem odavde. Kad idete vas dvoje, misleći na njega i mamu, onda idem i ja. Nije baš bilo puno pitanja. S mojim tatam ne se može puno ni pregovarati. On je čovjek od sto trideset osam kila i dva metra visine. Ono što on kaže, to je svetinja. Sljedeće čega se sjećam da me je moj tata digao i stavio u auto. Zalupio vrata i rekao bratu - vozi. Krenuli smo iz Lipika, došli do zadnjih kuća Lipika, prije Terme, pred tvornicu Studenac. I tu je on stao. Inače, moj brat je prije rata vozio brdske relije. Ne znam koliko vi znate. Ima čistina do prvih kuća, kod lipičke ergele gdje počinju kuće u Dobrovcu. Znači, gore na brdu, tamo su bili postavljeni ti protuavionci, i pucali su po svakome tko god ide tom cestom. Nek' se pomoli dragom Bogu da uspije proći. Jer nikad ne znaš koji će te metak zahvatiti. I tu je moj brat stao, počeo je turirati auto, i moja šogorica onako sa zadnjeg mjesta, neću nikad zaboraviti, taj ton glasa, njezinu paniku. Mislim, shvaćam danas kad sam i sama mama, šta to znači, ali onda nisam, zvučalo mi je jako nadmeno kad je rekla - sad upotrebi svo svoje reli umijeće i izvedi nas odavde žive. Tada mi je to zvučalo jako bezobrazno. On je doslovce stao i još par sekundi turirao i onda je auto poletio. I došli smo do sela Gaja. Nismo imali nijednu gumu na autu. Na felgama smo se dovezli do tamo, jer je to sve bilo propucano zbog velike brzine. Tamo smo sreli konvoj Crvenog križa koji je došao po bolesnike iz psihijatrijske bolnice da ih izbavi van. Oni su samo pitali kako je dolje. Moj brat je izišao van, pa kaže, pa zar ne vidite kako je dolje?! Šta mislite da se ja vozim na felgama zato što nemam novaca za gume? Auto izrešetan. Srećom, nitko nije bio ranjen. I onda nam je u Poljani neki čovjek sredio gume i došli smo do Zagreba, do moje tetke. Kad smo iskricali tih dvoje malih i moju šogoricu, moj brat viče, ti isto ostaješ ovdje. Ja sam rekla, ma nema šanse. Ja idem natrag kući. Doslovce sam sjela u auto i rekla, ti nisi jak ko tata. Ne možeš me iznijeti van, i gotovo. I vratila sam se natrag s njime.

Gordan Vukić: Nije u ratu bilo puno politike. Mogu vam reći da u tom momentu osamdeset devet do devedeset posto nije pripadalo nijednoj političkoj stranci. Jedno možemo slobodno reći, u tom razdoblju bili smo apolitični. Bio je samo zadatak da se nešto napravi. Isto kao kada se čovjek bori protiv poplave, požara, nema tu političnosti, to trebaš zaustaviti.

V. RAT

H

**MEDICINSKI CENTAR
SLAVONSKI PARTIZAN
PAKRAC**

V. RAT

Davor Grbac: Španovica je selo koje su sagradili doseljenici, iz Gorskog kotara, prije dvjesto pedeset godina i bilo je građeno planski. Nalazi se na požeškoj cesti, između Dragovića i Branežaca. Kasnije su ga preimenovali u Novo Selo. To je bilo bogato selo, s radišnim ljudima, koji su radili uglavnom u šumi gdje se dobro zarađivalo. Bilo je okruženo selima naseljenim srpskim življem, a kako su Španovčani bili bogati, bili su trn u oku žiteljima okolnih sela. Bile su stalne trzavice i sukobi. Požeška cesta bila je bitna i tu je bilo uporište domovinskih snaga, ustaše su imali jednu manju posadu u tom selu. Selo je razoreno 1942., znači vrlo rano, ali se već i prije toga pričalo da u Španovici neće mačka ostat živa. Počinjeni su ogromni zločini prema civilima, masovna ubojstva, i dandanas postoje grobnice prema tim selima gore na Psunju, u kojima se nalaze Španovčani, koje još nisu ekshumirane. Više od tristo ljudi pobijeno je u par dana. Ta priča se završava 1945. kad svi Španovčani dobivaju papire da su narodni neprijatelji i da se moraju iseliti i oduzima im se kompletna imovina, pa i onima koji su bili u partizanima. Dvanaest Španovčana bilo je u partizanima, ali su svi morali otići. To je priča koju smo mi kasnije, kao mladi ljudi, čuli. Nama se činilo da se u ovom ratu povijest ponavlja. Zbog iskustva i znanja o tome kakve su se stvari događale u Drugom svjetskom ratu, kad je počeo ovaj rat, mi smo davno prije nekih drugih ljudi prepoznali, prvo, da će bit rata i, drugo, prepoznali smo i znali smo šta će se događati. Ti zločini koji su normalnom čovjeku strašni, stravični, zbog te španovačke priče za nas su bili *deja vu*, nešto već viđeno, tako da nas to nije šokiralo onoliko koliko je šokiralo normalnog, običnog čovjeka.

Davor Grbac: 1991. sam se uključio u obranu. U jedanaestom mjesecu 1991. bio sam ranjen. Bio sam na liječenju prvo u Kutini na jednoj operaciji, pa u Zagrebu, na Rebru, na drugoj. To je bilo komplicirano, metak je bio u tijelu. U siječnju 1992. vratio sam se u Pakrac, kad je bilo primirje, kad su došle snage UN-a. Demobilizacija je bila 10. srpnja. Počeo sam raditi u novinama. Grad je faktično ostao nebranjen, tako da sam preko dana radio u novinama, a navečer i po noći svojim smo puškama čuvali grad, dok nije uspostavljen neki sustav obrane. Vojska i policija su u tajnosti radili na obrani. 1993. se ukazala

potreba u vojsci pa sam mobiliziran na mjesto pomoćnika zapovjednika bojne za političku djelatnost. Tu dužnost obnašao sam jednu godinu i nešto, onda sam postao zapovjednik bojne, to jest zapovjednik pakračko-lipičkog ratišta Hrvatske vojske. Tu sam vodio sustav obrane, u civilu, u tajnosti, skriveno, ali sve po propisima kako vojska nalaže, do Bljeska. Nakon Bljeska s bojnomo koja je bila u sastavu Daruvarske pukovnije, nije više bila samostalna, smo išli u obranu državne granice na Savi. Tamo smo imali svoje zadaće u Oluji koje smo isto vrlo uspješno izvršili i nakon toga sam išao u časničku školu koju sam završio s izvrsnim uspjehom, jedan od trojice najboljih u klasi. Nakon toga sam se vratio novinarstvu, svome poslu, što radim i danas.

Davor Grbac: Traumatsko iskustvo je kad je Božo, ja sam još bio pomoćnik zapovjednika, a on je bio pomoćnik za obavještajnu, ubijen u zasjedi u Gra-hovljanima s policajcima kojima je išao pokazati put. Taj sam dan trebao ići na more, popio sam s njim kavu, i ovi zovu iz policije, puca se, trebaju nekoga da ih odvede. I on još meni kaže da idem s njim, a ja mu kažem da ne mogu, da se idem pakirati jer idem popodne na more. Tu smo se rastali i petnaest minuta kasnije bio je mrtav. Uzeo sam kameru, išao sam to snimiti, da bude za povijest. Kad sam došao u zapovjedništvo, dobio sam zapovijed da idem njegovoj ženi reći da je mrtav. Neću nikad zaboraviti. Dolazim na vrata, a ona je već čula da je on poginuo. Trči, grli me, veli, Davore, tebi jedino vjerujem, ti reci da to nije istina! Takvih je stvari bilo malo previše.

Davor Grbac: Sve se promijenilo u mojem životu. Rat mijenja sve, nema više onih sebičnih razmišljanja, podrediš sve zajednici, sazriješ puno brže nego što bi sazio u miru, promijene se neki životni nazori, jednostavno se sve promije-ni. Rat mijenja čovjeka kompletno, neke na bolje, neke na lošije, al' činjenica je da rat nije nikom ništa dobro donio. Što se moje obitelji tiče, sestra je bila u Zagrebu, imali su te uzbune, ali sam barem za nju znao da je na sigurnom. Kad sam oca zbrinuo, on je s tom drugom ženom otišao u Lipovljane kod njezinih roditelja, a njezini sinovi išli su sa mnom u rat, Damir i Mario. Mario je živio sa mnom, zajedno smo u sobi spavali, jako smo se zbližili, bio mi je kao mlađi brat, pokušao sam ga zaštititi u ratu, ali nažalost je poginuo. Drugi, Damir, bio je ranjen. Kad odvedeš majci jednog mrtvog, jednog ranjenog sina, promijeni ti se sve u životu.

Marica Topić Sinjaković: Doktor Solar me poslao u Pakrac. Bilo je negdje oko podneva. Vozač i ja smo otišli u Pakrac. Jedva smo ušli u bolnicu. Meci su fiju-kali sa svih strana, i ne znate kako da izađete iz vozila. I onda je on nekako zaokrenuo vozilo tako da smo brzo uletjeli u bolnicu. Kad smo ulazili, vidjeli

smo krvavi trag koji je ostao od naše spremačice Kristine koja je dolazeći na posao bila pogođena. Vrlo brzo smo se organizirali. Počeli su stizati ranjenici i zaposlenici sa svojim obiteljima, žene, doktorice, doktori sa ženama, s djecom. Sve smo ih trpali u atomsko sklonište. Prvo djecu, da ne doživljavaju one šokove gore. Ostavili smo jednu sestru s njima, da vodi računa o njima ako kome što treba, neka izađe gore i donese im i tako dalje. I najednput! Mislim, stvarno! Taj moment je ono... Znete kad vas... kad nećete nešto i kad ne želite da se nešto tako dešava, onda vrlo brzo imate konfuziju u glavi i u... I odjednput su se stvorile... što ja kažem... onamo Crvene beretke, a kod nas crvene petokrake! Znete, to vam je kao da vam je glava paralizirana, a tijelo izvršava naredbe. Jer Solar je zaista bio izvanredan organizator svega, a mi smo bili mirni jer on je znao ljude, i jedne i druge. Tako da smo svi bili šokirani! I tad je zapovjednik te vojne formacije koja je ušla u bolnicu, rekao našem kirurgu da preuzme komandu. A on je onako stao, pa veli, mi smo svi komanda, misleći na nas liječnike. I stvarno su onda nominirali taj štab kirurga koji će zajednički djelovati. To je bilo oko jedan. Oko četiri sata spustila sam se u atomsko sklonište da vidim šta dječica rade. Dolje je bila jedna medicinska sestra. Ona je došla iz Kragujevca. Tako kažem, svi smo mi bili manje-više bili sa strane. Silazila sam niz stube, prema tom skloništu, kad je pred mene došao jedan moj pacijent, radnik šumarije, pravoslavac. Izbezumljen i on i ja. Ja njemu kažem, Milo, šta ti radiš tu? Pogotovo s oružjem, jel. A on meni na to veli, doktorice, valda ćemo se jednom sresti u životu, pa ćemo moći popričati. Velim, dobro, Milo, svako ima svoje. Svako zna svoje. I onda smo se mi popeli gore, ispred tadašnje ginekologije. Tamo su bili ginekolozi i jedna skupina "petokraka". Otišli smo među njih. On je htio mene zaštititi. Na taj način što me je uveo među svoje. Mi smo se zezali "među svoje". Taj moj pacijent je rekao, ovo je moja doktorica koja mi je spasila život. Jer jesam. On je bio teški bubrežni bolesnik. Ja sam organizirala sve u Zagrebu, da mu se pomogne. I očito da mi je bio zahvalan. Znao je cijeniti moju brigu o njemu. I tad mi je to vratio. Tako da smo se zezali da ću biti ministar njihove Krajine. A velim ja, dok ja budem ministar vaše Krajine, prvo ćete vi meni morati... ono... Ja sam uvijek u zezanciji u najvećem strahu. I po tom me obitelji i prijatelji znaju – kad se najviše smijem i šalim, znaju da mi je najteže.

Marica Topić Sinjaković: Kad smo dobili dojavu da će pustiti doktora Solara, meni doktor Sudar veli, odi, mila, ti po njega. Htio je da ide netko koga će doktor Solar prepoznati. I ja krenem s tim dečkom u sanitetu. Idemo mi uz Gavrinicu lagano, od one pravoslavne crkve prema gore, i preko radioveze govorim da ne vidimo nikoga. Oni vele, polako. Rekli su da će doktor Solar ići pješke sam. I dođemo skoro do onog raskrižja za Kraguj. Kažem, znaš šta, ja ovdje ne vidim nikakvog Solara, a meni vozač veli, ajde da stanemo ovdje. Ja

trebam reći gospodinu da mu je sin poginuo. A kome ćeš reći, čovječe?! Vidiš šta se dešava. Tek sam tad bila svjesna da sam ja u stvari na pravoslavnom teritoriju, s pravoslavnim šoferom, da idemo u pravoslavnu kuću reći pravoslavnom ocu da mu je poginuo sin. Popeli smo se gore, jer je ta kuća negdje na vrhu, i vozač veli meni, vi ćete ostati, doktorice, tu. Ja ću otići k njemu. Mislim, ostavio me samu u sanitetu. On je ostao možda dvadesetak minuta u toj kući, a ja sam mislila da je to dva sata. Sjedila sam kao oduzeta. Samo sam molila Boga da već jednom izađe iz te kuće i da idemo natrag. Nakon toga smo se zajednički vratili dolje i rekli, nit Solara, nit S od Solara. Nemojte nas okolo slat bez veze. Ako nas hoćete ubiti – ubijte nas tu. A nemojte nas slati.

Marica Topić Sinjaković: Ja nisam bila svjedokinja kršenja ljudskih prava. Stvarno ne. Jer sa mnom su bili i pravoslavci koji su radili u našim ambulancama, tehničari, medicinske sestre, liječnici. Svi smo bili zaštićeni. Bilo je slučajeva da netko kaže, neću da me ta Srpkinja previja, al kad dođe bogme ono... onda zaboraviš ko te previja, bitno ti je da te previju. Dakle, bilo je nekih verbalnih ispada, ali smo se mi dogovorili sa zapovjednicima, i između sebe, da nema nikakvih incidenata. Jer svi smo mi sad tu jedno. I svi smo u istoj opasnosti. Prema tome, ili ćemo držati leđa jedni drugima ili, kud koji mili moji. Poslije, kad sam po novinama znala pročitati o tome što se događalo, nisam mogla doći k sebi! Onda se pitate, a gdje ste vi bili. Jer, bili ste u to doba tu, u *check pointu*, jel... i niste niti vidjeli, niti osjetili, niti čuli takve stvari. Mi smo zaista nastojali u svakom pogledu pomoći svima. Jer kad je ljudski život u pitanju, onda... Dosta puta sam rekla, ajde, Hipokrate, tebe bi sad prvog riješila, što si nas stavio pod tu zakletvu! Al si pod Hipokratovom zakletvom, i nema dalje.

Marica Topić Sinjaković: Ja sam sa svojim vozačima – pravoslavicima išla i van bolnice, u pucnjavu. Nisam se bojala ići ni na Gavrinicu. Jedan od tih vozača mi je rekao, doktorice, imate brata u Mostaru? Velim ja, da. Imate brata i u Pakracu, na to će on. Znate, kad vam u tom ratnom vihoru jedan pravoslavac kaže tako, il ćete vjerovati ili nećete. Ali on je meni dao motiv da mu vjerujem. I nije mi se desilo ništa. Jer u biti, i kad danas slušam pripovijesti svoga djeda koji je prošao te križne putove, i sve to, vidim da je on u tim nekim pričama bio u pravu jel'. U tim momentima kad vam život zavisi o nekome ko nema veze s vama, a možete ga smatrati drugom stranom i kad vam kaže jednu takvu rečenicu... On je danas negdje u Srbiji. Negdje dolje, čini mi se oko Čačka, ja ne znam baš te gradove. Uglavnom, ja sad onako sa strane saznam gdje je tko od njih. I ne znam, sutra da se vrati i da mu treba pomoći, sigurno bih mu pomogla.

Marica Topić Sinjaković: Al niko neće reći o tim neakvim lijepim stvarima u ratu! Nekakvim lijepim odnosima u tom ratu. Nekakvim osobnim žrtvovanjima u tom ratu. Uglavnom, imali smo nepokretnu baku koju su ostavili, a naši dečki je spasili i doveli je u tom zbjegu. Jer, Srbi su se jako bojali. Mislim, i jedna i druga strana imala je neakve informacije, odnosno dezinformacije. Na primjer - ide dvije tisuće ustaša. A oni bježe glavom bez obzira. Ili, stiže dvije tisuće Merčepovaca, a Merčepovaca ako je bilo dvjesto, to je bilo previše. Uglavnom, baku obitelj ostavila gore na Bujavici. I mi uzmemo tu baku. Ono, baka ko jeti. I taj dečko koji ju je doveo, svaki dan je donosio banane, naranče. Bila je smještena u đaćkom domu, ja sam molila tadašnjeg ministra školstva Biškupića, pošto su đaćki domovi bili pod njihovom ingerencijom, da mi taj đaćki dom koristimo za prognanike i izbjeglice iz ovog kraja. Svako jutro, medicinska sestra koja je danas u mirovini, to je naša Zlatka, prvo bi baki napravila kavu, pa onda mi ostali pijemo kavu. Uglavnom, kad je bila razmjena, sve je to i televizijski popraćeno. I sad mi to gledamo. Tko je god htio ići na razmjenu – išao je. I baka će ići. Čeka je obitelj tamo. Ti koji su je ostavili, sad je čekaju. Mi navečer gledamo vijesti i naša Zlatka vidi babu kako su je dočekali srpski novinari, odnosno bosanski, i baba veli kako smo mi nju maltretirali. A Zlatka, samo što nije razbila televiziju!

Bruna: Kršenja ljudskih prava? Pa čula sam za neke priče. Za osobe za koje onda možda nisam ni znala. Tek sada možda neke osobe povezujem s nekim događajima. Znaš, kad dođete novi, onda vam svi pričaju – znaš to ti je onaj od onoga sin. Da je nešto bilo – vjerojatno je. Opet ne mogu tvrditi... kažem, to su samo priče. Evo da je bilo neko razdoblje kada se moglo poginuti, a da te nitko ni ne pita šta i kako, nego... Baš je baka mojeg supruga pričala kad su došli neki naši specijalci, jel, koje su opet, evo sad kako čujemo puštali iz zatvora, jel da. Koji je to milje bio... To onda ljudi nisu znali, ali se moglo poginuti na ulici, čim te vidi, kaže baka, samo što te ne upuca. Čula sam takve priče, i o jednim i o drugima. Čula sam i priče da je netko nekome spasio život jer je rekao, joj, ja njega znam. On je cijelo vrijeme tu.

Dubravka Špančić: Ja sam ovako... ja sam došla prvi put u jedanaestom mjesecu 1991. godine. Rat je počeo 19. 08. Onaj pravi rat. Meni su roditelji bili ovdje obadvoje branitelji. Sestra je bila s djecom kod mene u Švicarskoj, i ja sam onda za svoj godišnji odmor došla ovamo jer nisam imala mira, nisam imala viziju kako to izgleda, bilo mi je strašno. I onda sam bila mjesec dana u Prekopakri gdje su bili moji roditelji, kad je pao Lipik. Kasnije sam došla 1992., u siječnju. Dakle, par mjeseci poslije, i onda sam se odlučila vratiti. Konačno sam došla u četvrtom mjesecu 1993. godine i zaposlila se u uredu UN-a.

Ljiljana: Strašno, strašno. Šogor je bio ranjen, sestra je imala dvoje djece koji su onda bili dečkići u najgorim godinama. Sve je to ostavilo traga i na njima. Čuj, kad ti živiš jedan život trideset tri godine i kad ti to netko sve prekriži, mislim da je nemoguće vratit se ponovo u nekakvu normalu, kolotečinu, da ti sad prihvatiš nešto zdravo za gotovo. Radiš cijeli život, nešto stječeš i to preko noći izgubiš, izgubiš sva moguća prava. Ja sam ispočetka morala dokazivat da sam ta i ta, da sam bila tu i tu, da sam, što su svi živi znali, al nitko nije smio reći. To je bilo strašno. Ja sam odmah 1991. dobila izgon iz firme, još smo bili u Kutini. Onda su svi Srbi, valjda zbog revolta što su to počeli, dobili otkaz u firmi.

Ljiljana: A gledajte, moj muž je nažalost prošao sve najgore, pred njim su izginuli svi njegovi najbolji prijatelji. Jednog svog prijatelja, kao brata, nosio je raskomadanog. Čovjek stvarno mora imati želudac i konjske živce da to ne ostavi traga na njega. Pogotovo kad ti izginu svi oko tebe, ti ostaneš živ. Čovjek se poslije pita, pa kako to da sam ja ostao živ? I svaku noć se budi. Imamo dijete od deset godina. Koliko se on puta znao buditi noću i sklanja dijete, čuje granate padaju vani. Mislim, to je tako i to se nikad neće izliječiti, samo je pitanje vremena kad će past u takvu depresiju da donese neku konačnu odluku.

Jaroslav Vozab: I tako smo se uključili i ja i moj sin u obranu Hrvatske. Moram reći da nismo imali ničega. I kad je Radio London, iz Lipika, preko puta moje kuće, prenosio petnaest dana uživo programe u pola tri – bio sam jedan od izvještača iz Lipika, direktno. Oni nisu vjerovali da mi branimo Lipik s nekoliko ljudi, s nikakvim oružjem. Isto se to dešavalo i ovdje u Pakracu i u Prekopakri. Kad bi vam rekao o Prekopakri, da smo mi izgubili u ovom selu više od sedamdeset mještana. Devedeset posto su to civilne žrtve rata. Meni je iz ove perspektive vrlo teško govoriti o ratu, a pogotovo o ratnom zločinu.

Jaroslav Vozab: Ti ljudi... djed je bio bez noge, osamdeset pet godina, kad sam povlačio civile, nisu htjeli ići. On je rekao ovako, Jaroslave, ulaziš mi u kuću svaki dan. Da li sam ja ikada ikoga uvrijedio? U Drugom svjetskom ratu nikad se nisam nikome pravoslavne vjere zamjerio, niti bilo čije vjeroispovijesti. Ostao sam takav, ostario sam u Lipiku. Ako me baš neko želi ubiti – ja ne znam zbog čega. U noći su upali u Lipik. Kad smo se ponovno vratili, našli smo ih raskomadane u njihovom dvorištu. Pitam se zašto je on od osamdeset pet godina bio raskomadan sa svojom suprugom koja je imala osamdeset dvije godine. Grobar Tanač, gore kod groblja... zašto je on ubijen? Sahranjivao je jedne i druge vjere. Imao je osamdeset godina. Blaž Adžijević i njegova su-

pruga, ne znamo zašto su bili rasječeni? Nikad se nisu bavili politikom i nisu htjeli napustiti dom. Nismo ih mogli jednostavno izvući kada smo vidjeli da se taj dio Lipika ne može braniti. Ostali su u svojim domovima i nisu preživjeli. Još bolnije je bilo kad sam našao u Slavonskoj ulici u zgradama, s kolegom, u tom prvom mjesecu 1992. Maru Šimunek i Emicu, ne znam joj sad prezime, koje su izgorile u stanu. Poslije je ustanovljeno da su bile ubijene. Zašto su te dvije umirovljenice tako stradale u Lipiku, nitko ne zna. Jer joj je kćer bila, toj Šimunekovoj, u Sarajevu. Sin je tada bio gore na srpskoj strani iznad Dubrovnika. Nitko ne zna zašto se to desilo. Čuli smo iz pouzdanih izvora da su bili poslani da čuvaju u toj zgradi stanove onih koji su bili pravoslavne vjere. Teško je podsjećati se na te trenutke.

Mirka: Teško sam se nosila s ranjavanjem muža. I dandanas je jako teško. To je bila njegova odluka, da obuče uniformu. Jako smo drugo razgovarali o tome. Otprilike tri dana zapravo je ta priča trajala, da li da se javi. On je dragovoljac, on nije išao pod moraš. Kada je muž odlučio da ode u dragovoljce, nije mi ništa drugo preostalo nego da djeci kažem, da je to, eto – moralno, da to tata mora. Iako, ja sam smatrala da ne mora. I moja kćerka meni i dandanas kaže da tata nije morao ići u rat. Moj sin isto kaže da tata nije morao ići u rat. Reko, djeco, mi smo mogli reći što hoćemo – to je bio njegov izbor. I dandanas vjerujem da bi slično učinio, jer je negdje vjerovao da, kao i većina ljudi koji su krenuli zapravo – srcem u rat, a ne razmišljanjem, da će biti bolje.

Dorđe Gunjević: Mi smo tada donijeli odluku da se Krizni štab preseli u Kutinu. Ja sam dalje organizirao evakuacije staraca i nemoćnih iz ulica, podruma, iz kuća, stizale su dojave, slali smo ljude organizirano u Bjelovar po mirovine, organizirali smo ambulantu u Badljevini. Rasporedili smo liječnike koji su bili u Daruvaru da dođu u Badljevinu u jednu kuću, organizirali smo jednu ambulantu u Obriježu, u Poljani složili ekipu, i to je sve funkcioniralo dok me nisu 12. 10. uhapsili. Kad su me uhapsili u Kutini, došla su tri policajca u hotel, u kojem je bio smješten krizni štab i rekli su, gospodine Gunjeviću, Vi ste prijavljeni da imate radiostanicu i da ste špijun. Ja kažem, dečki, ja radiostanicu imam, evo je tu, ali im pokažem i originalni dopis ministra Hebranga i dr. Kosteckog da mi se da radiostanica zbog komuniciranja sa službama. Odvedu me u policijsku postaju, sjedio sam jedno pet sati, čekao tamo u hodniku dok se nije pojavio jedan inspektor, isljednik, ili kako se to već zove. Ispitao me u roku od dvadeset minuta, pozvao dežurnog i rekao, dajte ne gnjavite čovjeka, odvezite ga u hotel, da sutra može ići raditi. I odvezli su me u hotel. To je bilo prvo hapšenje.

Dorđe Gunjević: Kad se više nije moglo iz Hrvatske izaći, dogovorio sam se da izdaju putni nalog za jednog od vozača saniteta i za mene da idemo u Kopar po rezervne dijelove za Citroene. Na temelju tog putnog naloga krenuli smo sanitetom, a moja supruga je vozila moju Samaru iza nas. Kad smo došli do Sežane, dogovorimo se vozač i ja da on ode u Kopar, da uzme hotel na svoje i moje ime, plati sobu, i sutradan da uzme nešto dijelova na narudžbenicu, vrati se nazad i kaže da se ja više nisam htio vratiti. Iz Sežane, krenemo žena i ja u Milano! Vozite autoputom, a ja prebijena rebra, ne mogu voziti, užas! Moja žena vozi šezdeset, a one kamiondžije po talijanskom autoputu sto devedeset na sat. Svi sviraju, ja sam reko, samo se makni desno i polako. Dođemo do Milana, a u Milanu čekaju sin, snaja i naša kćerka. Kćer je rat zateko u Brightonu na tečaju engleskog, više avioni nisu išli za Hrvatsku, tako da joj je brat platio kartu da dođe k njemu u Zürich. I onda sam otišao do Züricha, u Zürichu sam osto. Budući da su oni imali garsonijeru, a trebali su se vjenčat 25. 10., dakle, još dva dana je bilo do vjenčanja, nazvali smo moje prijatelje, obavili smo liječničke preglede, vidjeli smo prelome rebara i sve ostalo. Onda je došao jedan moj prijatelj iz Holandije, rođeni Holanđan, s kojim smo se posjećivali tridesetak godina, po mene da me odveze k sebi, pa u Amsterdam u bolnicu. U Holandiji je živjet užasno teško, njihov jezik ne razumiješ ama baš ništa. On je znao mojih pedeset riječi a ja njegovih dvadeset. Njegova supruga i ja smo se razumjeli samo u pet riječi, kad idemo jesti ili kad idemo spavati, i tako sam odlučio da se vratim u Zürich sinu i pod svaku cijenu sam odlučio da se vratim nazad u Hrvatsku, bez obzira što sam u Zürichu dobivao politički azil, državljanstvo i sve.

Dorđe Gunjević: Sin nije dolazio jedno godinu dana iz Švicarske. Onda kad je došao, jedan dan se našlo u Pakračkom listu, da je na spisku pobunjenih četnika. Onda sam ja otišao, popizdio, otišao u policiju i rekao, kako možete davati takve izjave, kad dobro znate gdje je bio! I dobio je poziv za vojnog, istražnog suca u Bjelovaru. Ja sam mu rekao da pokupi sve originale platnih lista, iz bolnice u Zürichu i neka s tim dođe, a žena i ja ćemo ga čekati na graničnom prijelazu na Bregani. I mi ga čekamo, on dolazi, policija ga hapsi jer je bio na spisku. Ja ulazim unutra za njima i kažem, dečki, nema nikakvih problema, evo ga provjerite, evo njegov originalan poziv, on se sutra ujutro mora javiti vojnom istražnom sucu, evo ima platne liste i ostalo, to ne stoji. A pokažem svoje papire, ja sam taj, bio i ostao, i nakon pola sata su ga pustili i više nije imao problema s policijom.

Dorđe Gunjević: Namjerno zapaljeno, namjerno zapaljeno. Jer pazite, paljeno je parcijalno; najprije je podrum zapaljen, a u podrumu su betonski zidovi

bili pola metra debeli. Dakle, podrum je gorio za sebe. Onda je gorilo ostalo. Sadašnji tajnik Ministarstva nije prepoznao moju suprugu na Katarininom trgu, kad je mom pokojnom susjedu, koji je bio izvanredan čovjek, Mati Šircu, rekao, Mato, noćas smo rušili borove, tvoje borove, da tvoju kuću ne bi uhvatila vatra, zapalili smo, nije on zapalio, to je netko drugi, vjerojatno je mislio na hrvatsku vojsku, zapalili smo Đokinu kuću. A moja žena stoji iza leđa Mate Širca.

U mojoj ulici karakteristično je da nas je bilo negdje pola-pola. Osim od jedne bake koja nije izašla iz kuće nikako, ja sam moro zbog posla koji sam radio otići, sve druge su kuće izgorjele. Sve. Moja je izgorjela, ovog do mene nije, jer je katolik. Ovaj do mene profesor, isto katolik, nije izgorjela. Ovaj pravoslavac do njega, njegova izgorjela. Na uglu katolik, nije izgorjela. Odmah iza ugla je pravoslavac, kasnije su prodali, i tako dalje, dakle nažalost je tako.

Đorđe Gunjević: 01. 10. 1991. To se može pročitati u Večernjem listu, i Vjesniku iz tog vremena, kasnije i u Areni. S obzirom na to da sam čitav radni vijek proveo u zdravstvu, onaj dan kad je Povjereništvo za općinu Pakrac formirano, 06. 09., imenovan sam za pomoćnika Povjerenika Vlade za općinu Pakrac za zdravstvo i socijalnu skrb. Budući da je prije toga već odveden, tridesetog, ne znam kad, doktor Šreter, zameo mu se svaki trag, ne zna se za njega ni do danas, gdje je i kako jadan završio.

Kad je napadnuta bolnica, taj prvi dan sedamnaesti i osamnaesti odveden je i doktor Solar, koji je tada bio ravnatelj bolnice, taj je završio u logoru u Gradišci i negdje za šest do devet mjeseci je bio razmijenjen. Došao sam u bolnicu u kojoj je bio opći kaos. Od šesto ljudi prvih dana ih je bilo osamdeset na poslu, da bi na kraju završili, imam ja i svoj ratni dnevnik, na negdje četrdeset. Sve je to išlo dok nije nestalo vode. Budući da smo imali dijalizu, u dva dana je umrlo sedam bolesnika. Budući da nije dolje bilo nikoga, ja sam preuzeo sve. Nitko se nije usudio, prihvatiti se posla ravnatelja, ili direktora, kakogod hoćete, bolnice. Imenovali su se, dok ja nisam došao dolje, ti krizni štabovi svako jutro, od ljudi koji su se tog trenutka zatekli u službi. Tako se nije moglo raditi. Pokušao sam pregovarati, otići na Bučje i tad sam prvi put doživio neugodnost. Stupili smo u kontakt, još su neki telefoni tad radili, i otišao sam pregovarati. Nisam uspio dogovoriti ništa, zahtjeve sam dostavio Povjereniku, između ostalog i taj da pustimo četiri ranjenika iz Okučana koji su bili tu na liječenju. I pustio bih ih, da su mi pustili vodu, odvezao bih ih ja gore, međutim, nisu mi pustili vodu, tražili su najprije da se ispune svi njihovi zahtjevi, pa će oni onda pustiti vodu.

U povratku s pregovora netko je pucao na mene, pogodio mi je šoferšajbu, negdje jedno deset centimetara od glave, i u vrata se zabila kugla od metka, tako da su sutradan, još je Staklana radila, Drago Marter i Drago Josipović

odvezli to službeno vozilo i zamijenili staklo i ostalo. Kad sam vidio da ne možemo to riješiti, odlučim se na evakuaciju hemodijalize. Doktor Pejša je vozio za hemodijalizu i kažem, slušaj, Pejša, sad je on docent u Dubravi, poznati hematolog, pakračko dijete, Vlatko, sutra ujutro dajem ti sva vozila i vozi u Zagreb, a Hebrang će javiti gdje da ih smjestiš. Prvo smo te bolesnike evakuirali, tako da smo razriješili pitanje vode jer nam nije trebala više stopostotno čista za uporabu. Onda je nastao problem sa strujom i plinom. Mi popravimo agregat, oni ga gađaju. Pa je nestalo struje i plina. Ostale su samo zalihe hrane i četiristo i nešto bolesnika. Počeli smo evakuirati dio po dio. Najprije je bio stav da se ne može evakuirati. Eh, bila su teška vremena. Najprije smo poslali jedno jutro djecu i dio interne, drugo jutro u dogovoru s doktorom Marjanovićem poslali kirurgiju, i budući da smo imali na intenzivnoj njezi još dvanaest nepokretnih ljudi, jedino su oni ostali u novom, mi smo to zvali Nova bolnica, jer je bila nova. Onda smo ih prebacili na zarazni odjel i sa zaraznog odjela na psihijatriju. Tada sam vidio da nema nikakvog izlaza. Međunarodni Crveni križ pokušava jedanput, ne propuste ga, ne uspijeva doći do Pakraca da ih evakui. Pozivamo za pomoć Hebranga i društvo, ali ne вреди. Drugi dan ponovo dođu autobusi do Kukunjevca, netko puca na njih.

Postoje dvije verzije, znate, u ratu vam uvijek postoje dvije verzije, netko je puco', tako upotrebljavam izraz, netko je puco' na njih, mislim da je jedna od medicinskih sestara iz tog konvoja malo ogrebena, i vrate se nazad, sad smo vidjeli da nema pomoći. Tad sam došao na psihijatriju jedno jutro, liječnicima i osoblju koje je ostalo, a ostalo ih je jako malo, i rekao sam, ljudi, razradili smo sistem, doneso sam štrik od kuće za vadit vodu ručno iz bunara, suhe hrane je bilo, bilo je konzervi, bilo je još nešto plina u bocama, snalazite se, ja idem tražit pomoć. I otišao sam, uspio sam stupiti u kontakt s ministrom Hebrangom, navečer me primio, mislim da je to bilo dvadeset i osmog navečer, i izložio sam mu plan. Znate, bilo je rizično, još je bilo negdje tristo i nešto bolesnika i tridesetak osoblja, i jedno sedamdesetak građana koji su se sklonili u bolnicu, bilo je rizično upustiti se u nekakav transport. Šta ako ti ljudi nastradaju, ja bih se ubio da se bilo šta desilo, morat ću se ubiti il bi me netko drugi ubio. Imali smo ludu sreću, iznenadili smo pobunjene Srbe, nisu uopće znali šta se dešava, tek kad smo s četvrtim autobusom izlazili iz grada, primetili su da se nešto dešava i počeli pucati. I izašli smo, bolesnike rasporedili i tako dalje.

Autobusi su došli u Garešnicu, šest autobusa, stiže za mnom dr. Kostecki, koji je u to vreme bio ravanatelj Doma zdravlja u Kutini, kaže, slušaj, Hebrang ti je naredio, akcija se obustavlja, u četiri sata mu se javi iz Centra za obavešćivanje iz Daruvara. Dođem u Daruvar, ono opća uzbuna, opasnost, znate kako su se pravile parade. Ja isključim svoju radiostanicu i na vlastitu ruku idem. Kad je prvi autobus izašao iz Pakraca i došao do Matkovca znak je bio: "Gazda

javlja da je prva lasta odletjela." Autobus je bio "Lasta". Sutradan mi on kaže, vojska nam zamjera, nismo smjeli to napraviti, zato sam te trebao. Ja kažem, nisam Vas mogao dobiti. Tad sam dobio i potvrdu da smo trebali biti žrtvovani. Ja nisam tu odgovornost htio preuzeti na sebe, znate, ipak je bilo u pitanju tristo pedeset i više života. Ne znam šta bi o tome više trebalo reći.

Blanka Petrovečki: Ja sam u Pakracu ostala do desetog mjeseca. Ostalo nas je najviše sto pedeset. Bila sam u podrumu u toj kući u kojoj je prije stanovao moj sin, koja je bila okrenuta prema Pakri, prema bolnici. Mislila sam da ćemo tu zbog bolnice biti sigurniji. Ali kakvi su to napadi na bolnicu bili! To je bio takav vrisak, bolesnici su bili zatvoreni u podrumu, to nit je imalo šta jest, nit se moglo prat, to je takav vrisak bio da smo se mi više bojali, nego da smo možda tu u ovoj zgradi ostali. Strašni su okršaji bili. Nismo imali više šta jest, nismo imali lijekova, bilo nas je sedamnaest u podrumu, drugi dan kad je vojska došla na Čaglić, to je bilo u listopadu, oni su se ukopali neđe gore na brdu i onda su gađali do Pakraca s topovima, rušili su sve odreda. Onda su se ljudi jako poplašili, svi su bježali, tako da je ostalo nas četvero u tom podrumu. I onda je došla vojska. Nismo mogli izaći nuždu obaviti, nisi se mogao oprat. Vi me ne bi prepoznali, kad sam otišla u podrum imala sam nemalo devedeset kila, a kad sam izašla iz podruma i kad sam došla u Zagreb, mene moje rođeno dijete nije prepoznalo. Kad su imali doručak i ručak, onda je bio mir, a mi smo to koristili da bi bježali na druga mjesta, u druge podruma i prenašali stvari. Kad smo jednom tako izašli van, vidjeli smo da više jednog crijepa na kući nije bilo, a zagrebački auto mojeg nećaka raznesen je pred kućom. I onda nam je došla policija, i rekli su da se moramo evakuirati. Nas četvero je još ostalo. Rekli su da u Čagliću redom sve gori, hrvatske kuće, Pilana gori, ja ni ne znam šta sve nisu nabrojali, katolička crkva, pravoslavna crkva... Pakrac je bio pun dima. Drugi dan smo krenuli bježati da dođemo do Prekopakre. Neka Ana i ja. Lagano sam preskočila plot, granate su padale, a ona se jedna natakla na šos. Imala je šos na sebi, i ja sam imala, ali ovako sam si držala šos u rukama jer mi je padao, koliko sam jako smršavjela. Onda nisam znala šta da radim, nisam je mogla ostaviti, i ništa, uhvatim je odostraga, šos joj je ostao na tim letvama, a ja uhvatim, pa vučem. Sav šos se razderao, ali sam je izvukla. Ona je tako putovala u Njemačku, u tom poderanom šosu. Kad sam tada stigla u Zagreb, rođeni sin me nije prepoznao, kako sam bila mršava i neuredna.

Dajana: Moj muž ne voli rat, ali bio je vojni obveznik, pa se prijavio u rat. Al' kako su ih pozivali prema struci, on je bio vozač oklopnih vozila, pa ga nisu trebali takvog, nego je bio jedno osam dana u Šimunskoj u Zagrebu, na obuci. Onda im nisu imali oružja za dat, pa su ih poslali kućama, ali su morali bit dostupni, znači, on je morao bit na ovom području.

Dajana: Ja nisam svjedočila nekakvom ubijanju, toga sam bila pošteđena vjerojatno zbog male djece. Moraš se maknuti s takvog područja da ne ugroziš djetetov život. Ali, recimo, moj muž je u jednom selu naišao na ženu jednog rođaka koja ga je zaustavila i rekla da su tog rođaka ubili. On ga je htio voziti u neko drugo selo da ga sahrane, jer ovdje se nije moglo sahranjivati. Taj je rođak ostao bez glave, veli moj muž da je strašno kako je izgledao. Ali je to bolje podnio nego što bi inače podnio. Vjerojatno nije o tome razmišljao, nego je razmišljao kako ćemo izvući živu glavu. Tada su sahranjivali ljude po dvorištima, po baščama, gdje je tko stigao, mislim, stvarno je bilo jezivo. Ja sam jedino bila svjedok onome šta je vojska radila kad je dolazila s ratišta. Oni kao da su haraćili tamo, a ne da su išli ratovati il' nešto braniti. Dolazili su kamionima punim namještaja, vešmašina, elektrike, televizora, šivaćih mašina. Ja sam to gledala u selu gdje smo bili u izbjeglištvu, vojska je u Koprivnicu dolazila i svaki tjedan je bila smjena. Oni kad su to istrpavali, onda su zvali susjede s kojima su bili dobri, veli, evo stigla tvoja šivaća mašina. Ja ću vam nešto reći. Srbi su palili, ubijali, ali nisu odnijeli puno stvari. Ovi su čupali žice iz zidova, šta da vam kažem, i skidali šaltere, mislim, to jest naša vojska, ali to je isto neoprostivo, što ja ne mogu shvatiti. Da netko rastavlja televizore i vadi pločice i nosi u torbi kući pločice. Evo, na to sam isto ogorčena i mislim da u neku ruku možeš osuđivati sve. Što se tiče Srba, kod mene su ostali samo prazni ormari. Oni su se vjerojatno presvlačili. Suđe je ostalo razbijeno, musavo, razbacano, odnijeli su zlatninu, nakit, vrijednosti ove sitne, to što ti stane u džep. Kad je moj svekar došao iza njih, kad je oslobođen Lipik, našo je još i peglu, i moja peć je bila čitava, moja su stakla na prozorima bila čitava, zato što je tamo netko spavao.

Dajana: Kad je sva ta pucnjava prošla, kad su ostale te ruševine, to je bilo jezivo. Jedan sam vikend bila u obilasku da vidim kako to izgleda. Ja si to nisam mogla zamisliti. Nije bilo ništa za jest, svinje su hodale po livadi, napuštene u čoporima, kokoši su snijele jaja po ormarima i po kredencima, jaja si mogao naći svugdje, na robi, u ormarima, limovi su zvoncali po ulici, izađeš van, nigdje žive duše, pustinja živa, sve srušeno... Grozno mi je bilo. Ideš paliti svjetla, nema struje, nemaš što skuhati, ne možeš u bašči naći mrkvu, jedan peršin za strpat u juhu. To su sve izrovale svinje, to su one su sve pojele, sve što se našlo... ne znam. Lešina je bilo još po tim njivama, gdje su one stale vjerojatno na te mine il su poginile, to je bilo grozno. Hladnjače su smrdile jer je meso u njima bilo pokvareno.

Vidjela sam naslagane tanjure kad sam ušla u kuću. Vojska ih je koristila, ljudi su bili poslagali kak su jeli jedan na drugi cijeli štos i tako pet, šest štos, a onda bi otišli u drugu kuću, donesli druge čiste tanjure, pa su jeli iz tih čistih tanjura. Ja kažem svekru, vidim tamo moje tanjure, veli on, hoćeš si uzeti,

rekoš neću, nisu mi uopće bili važni ti tanjuri, koliko mi je to sve bilo strašno. Srbi su spavali u svojim kućama, u srpskim kućama, i te su kuće ostale čitave većinom, da bi nakon toga došli naši kad je Lipik oslobođen, pa su naši rušili njihove kuće. Bilo je stravično poslije toga očistiti to sve. Grozno, ne znam uopće kak smo... Djeca su mi se razboljela, taj mjesec kad sam počela raditi, kad sam došla kući. Nemaš ti gradski vodovod. Gradski vodovod je bio kod njih na brdu, tamo u šumi, to je bilo presječeno. Znači, nemaš gradski vodovod, imaš bunarsku vodu koja je bila zagađena i dečki su dobili salmonelu i šigele. Bili su jako bolesni. Grozno.

Dragan: Ostao sam ovdje, kao dragovoljac. Od 19. 08. bio sam tu sa susjedi-ma. Od prvog, znači, dana. Bio sam pri Pakračkom bataljunu. U vojsci sam bio zadužen za određenu vrstu administrativnih poslova, nisam bio na frontu, a ovdje smo prvih mjesec i pol dana svi čuvali stražu. Nije bilo organiziranog djelovanja. U trećem mjesecu vraćen sam nazad na posao da organiziram rad škole. Počeo sam raditi civilne poslove, da pokrenem srednju školu. Nisam trebao pomoć. Radio sam, imao sam plaću. Obitelj je bila u Zagrebu, u Sesvet-skom Kraljevcu, u jednoj kući. Tamo su od Caritasa i Crvenog križa dobivali pomoć. Postojale su naknade za prognanike u Sesvetama, tako da, iskreno rečeno, ne mogu reći da je obitelj bila gladna. Kuća mi nije stradala, tako da s te materijalne strane ja uopće ne kukam. Mislim, makar su mi iz kuće bile iznesene stvari jer sam otišao odavde, kao branitelj, došli su drugi branitelji, prošli kroz moju kuću odnijeli kompjutor, televizor, al ne kukam za tim, to su sitnice u odnosu na ono što su izgubili drugi. Moje je zbilja zanemarivo. I nije vrijedno spomena.

Dragan: I ja sam bio u hrvatskoj vojsci, i najedanput su me odveli na ispitiva-nje, tjedan dana u Bjelovar. A zašto? Vjerujte da ne znam, ja vjerujem, upravo zbog moje prirode i načina djelovanja u to doba, previše sam se trudio da budem racionalan, razuman. I smatram da to nije sjedalo, to je nekom bilo čudno. Na sreću, naišao sam na razumne ljude kad sam došao u Bjelovar. Jednom su doveli dva zarobljenika, Srbina, i naravno, ta dva Srbina su prebili. Ali jednome policajcu je brat poginuo u tim akcijama oko Pakraca, ne branim ja njega, ali, brat mu je poginuo. Ja osobno nisam poznavao te zatvorenike, ni policajce. Tu večer je bilo to emotivno pražnjenje, došao je kasnije i liječnik, pa im je nos sanirao i tako dalje. Hoću reć, nije bilo organizirano kršenje, to je bio ispad pojedinca koji se više nije ponavljao.

Gordan Vukić: Imao sam osobne gubitke. Izgubio sam prijatelja. Kako sam to proživio? Pa čujte, nije lako, nije lako kad suborcu lijepite mozak. Tad vidite ko-

liko je čovjeku lubanja tanka. Čovjek, hoće-neće, nešto osjetiti. To su stresovi. I znam jednom kad sam išao u transporter, to je bila jedna akcija na Miljevcima. Jednostavno se osjetio miris smrti. Osjeti se taj miris smrti. I sigurno nije ni ugodno ni tog četnika, neprijatelja, nazovimo ga, vidit, jer u krajnjoj liniji i on je čovjek, i vidiš da je to ljudsko biće i da je svršilo onako kako ne bi trebalo da svrši. I od toga se miješaju razne emocije. Osim toga, čovjek u ratu ipak počinje drugačije i razmišljat i sve to utječe i na ponašanje. Tako da ima svačega. Mislim, ono što se tiče mene, neki od mojih su se pokušali i osvećivat, meni to nije bilo ni na kraj pameti, da idem nekoga maltretirati, niti fizički niti psihički. Kad se baci oružje, oni više ne predstavljaju nikakvu opasnost. Nije mi palo na pamet da više imam ikakvog kontakta s njima, mislim sa zarobljenima, ali bio sam svjedok nasilja. Jedan naš pripadnik, bio je bosanski Srbin, ali je prešao na našu vjeru, pokušao je bosti zarobljenike bajunetom, ali nije mogao ništa jer je bilo tupo. Valjda je tu svoju životinjsku narav pokušao...

Gordan Vukić: Bilo je nekih i na našoj strani koji su krali. Bio je na primjer. jedan koji je isto bio lešinar, pljačkao je stvari, skidao lustere itd. Jedanput kaže meni moja majka, kako ti nisi dobio suđe? Ja pitam, kakvo suđe? Mama, ne dijele suđe, mi smo vojska! A ona, kako sin toga i toga kaže da mu je tata donio suđe, ja pitam, a koje?!

Gordan Vukić: Kad pitam svoje sumještane Srbe zašto se to dogodilo, znate koje oni opravdanje daju? Kažu, boje se da se ne ponovi Kukunjevac 1942.! Ovdje su u listopadu 1942. godine, tako kažu, ustaše pobile osamsto ljudi. Malo se pretjeruje, ali bilo je, ubijali su. Španovica, to su isto doseljenici iz Gorskog kotara i Slovenije koji su polovicom devetnaestog stoljeća došli ovamo. Oni su bili radnici, razumjeli su se u drvnu industriju, tu su se zaposlili, dobro zarađivali, imali keša. Zanimljivo je da su ti Španovčani između dva rata bili socijalisti. Ovi Srbi okolo bili su ljubomorni na njih. U suštini je bilo to.

Iz te priče možemo vidjeti da treba učiti povijest. Znači, ja idem ubijati da mene ne bi tko slučajno ubio, možemo to tako reći. Tako da ovi sumještani, zbilja, što se kaže, snose odgovornost zbog svega što se događalo. Mada će mnogi od njih izgledati kao žrtve, i jesu žrtve! Ali zato što si pokrenuo to i kada si to mogao spriječiti, nisi se protivio takvom ponašanju, u najmanju ruku si šutio i nisi se pobunio zbog takvog odnosa prema dotadašnjim susjedima Hrvatima, snosiš odgovornost. Kolege s kojima radim u Grubišnom polju pričaju mi da su hvatali ljude bez ikakve osnove, samo ugrabi, samo da je Hrvat, ili bilo koje druge nacionalnosti. Kasnije, kad je počeo sukob, ovdje je bilo, u Marinom selu i Pakračkoj poljani ubijanja Srba. To možemo, nekako, nazvati objasniti kao osvetu, mada se to ničim ne može opravdat. Ali prije nego

što je počelo, ić ubijati ljude, čisto zbog ubijanja, mislim zbilja, ovo što sam ja ovdje čuo... neviđeno.

Gordan Vukić: Neki nazivaju taj rat građanskim ratom. Mislim da je on imao elemente i građanskog rata i vjerskog. Znači da su pravoslavci bili na jednoj strani, a katolici na drugoj strani. Međutim ipak to nije građanski rat jer je izvršena agresija na Hrvatsku. Samo problem je što su onda hrvatski, a i bosanski Srbi, zloupotrijebljeni, iskorišteni. Tu su jako negativnu stvar odigrali i novinari.

Gordan Vukić: Isto kao i brak. Ako ide ide, ako ne, nek mirno svak nastavi svojim putem, a ne ovako kako je bilo. Ipak srpska nacionalna manjina u Hrvatskoj snosi odgovornost za to. Dala se izmanipulirati, iako su oni platili najveću cijenu, ali oni su to i pokrenuli. Napravili su štetu svima, doduše i sebi, ali i svima drugima napravili su štetu.

Mijo Straga: Ja sam bio na relaciji između civilnog štaba i Merčepa. Pošto sam imao susjeda u Zagrebu koji je radio na Velesajmu, on nam je izišao u susret i dobili smo mjesto u paviljonu 8 na Velesajmu. Tu smo mi imali štab, uspostavili smo odmah vezu s Pakracom, s Delačom koji je tada bio krizni zapovjednik. Otkad smo se organizirali, registrirali smo se kod Merčepa. Svi smo imali iskaznice rezervnog sastava policije. Onda sam ja dobio jednu donaciju iz Njemačke, jedan stari kamiončić, a poslije smo dobili, isto iz donacije iz Njemačke, Mercedes 508. Moj je zadatak bio da skoro svakih tjedan, nekad i dva puta tjedno, vozim humanitarnu pomoć, nekad i municiju, i to kad je osvojena kasarna u Delnicama, pa u Karlovcu. Razvozili smo to s Velesajma, po Pakracu, Lipiku. Merčep i Spajić imali su tamo dva štanda. Kod Spajića je bio neki, mislim da se zvao Trokut, il' Kutnik, tako nekako, kod njega je radila jedna naša mala, mlada curica, Kobetićeva kćer.

Mijo Straga: Merčep je bio prvih par dana, onda je reko da on ide za Osijek, i da ide u proboj za Vukovar. Otišo je s još ljudi, tu je bilo i naših ljudi, a jedna druga grupa ljudi će otići u Poljanu, da organizira ostale. No Merčep je otišo u Osijek, došo je do Osijeka, ali mu nisu dali dalje. Onda su bili oni pregovori da se Vukovar mora iseliti, onak, jel, i predat. Tak da nisu, to je ono što ja znam, al nisam bio tam, pa ne znam ono u detalje. I onda smo mi, onda se Merčep vratio nazad, i iz Poljane je bilo organizirano, išlo se na Novsku, jer se bilo razgovaralo da se ne može ići u Lipik direktno, u Lipiku je ostalo valjda dvadeset i nešto Lipičana. Onda je Merčep organiziro obranu Lipika, Pakraca...

Ljubica: Ajooo, kad su oni ruknuli u našu ulicu. Ovi odavde, oni odozdo, iz Pakraca. Kad je borba počela. Pa ja ne znam, zato mi je srce i otišlo. Valjda je bilo jače od čelika. Koji sam ja strah pretrpila. Da oni znaju šta sam ja pretrpila, dali bi mi penziju iako nigdje nisam radila. Komšinica mi veli, ajde, ajmo u ovaj špajz, tu nam je, kaže, najsigurnije, a ja kažem, ne smijem. Ma ajmo gore. Odozgo bolje vidimo. Mi gore. Ajooo, kroz prozor gledamo, meci fijuču, ciče stakla. Ne možeš od straha slušati. Legle smo na pod i tako ležeći izvučemo se u dnevni boravak, a oni se popeli na moju terasu, mi ih krišom gledamo iz dnevnog boravka, a oni pucaju, pucaju, pucaju. Jedan se zaklonio za kuću moga sina, a ja ga gledam odozgo iz špajza. Drugi mu veli, neki, ne znam koja je to nacija, nisu bili odavde, veli tome, đe si ba, budalo jedna. Tako su divanili, nekako neobično. Nisam čula takav divan nikad. I popeo se na terasu. Kad su stali otamo pucati! Mili bože! A ja htjela pobjeć na tavan, a komšinica veli, pa kud ćeš gore, granata će pasti na krov i ubiće nas gore. A ja velim, nek' ubije, samo da me živu ne uvate!

I tako siđemo mi odozgo iz špajza i gledamo, ide jedna žena niz dvorište. I ovaj, proba ona, vrata zaključana, a ja njoj na staklo kucam, da vidi da smo tu. Vratila se ona i stane jaukati, jooo, što ću, ku ću! Ja kažem, pa ajmo bježat u šumu i nas tri krećemo bježat, gledamo samo da zamaknemo u kuruze. Kad mi, još nismo ni došle do kuruza, leti jedan u šarenom odijelu za nama. Leti koliko more. A mi koliko moremo. Kad smo došle pred šumu, slušamo jel on ide za nama. Nema, ne čuje se ništa. A granate iz šume odozgo – fijuuuu. Tako zavija preko nas. Ajoj, mili bože. A sunce već zalazi. Nismo smjele ući u šumu, ne znamo ni koja je vojska u šumi! Šta ćemo sad? A ta žena veli, ajmo natrag. Pa kud sad natrag? Ajmo kaže, dolje. Mi došle natrag i stale uz bunar i jaučemo nas tri. Ne znaš koja više. Šta ćemo sad, kud? Sunce već zašlo. Idemo opet gore na kuću, pa ćemo kroz prozor gledati jel se iko živ vidi. Mi gore, gledimo kroz prozor. Nigdje nikog na cesti, samo vidiš neko pseto i mačku. Kad odjednom vidimo ide jedan muški, drži pušku u ruci, i šareno odijelo na njemu. Ova moja komšinica kaže, ja ga zovem čiji bio da bio. Ona je bila pravo na srce bolesna. Odjednom se srušila gore, i veli meni, ajoj, gotova sam. Srce moje, gotova sam. Kažem ja, još mi samo fali da mi ti tu umreš. I ona kaže, zvati ću ga. A ja i ta druga vičemo, nemoj zvati, ubiće nas. Nemoj zvati ubiće nas. Nek nas ubije. I ona kuca njemu na staklu i on, molim te, spazio, prelijeće cestu, i stade uz čošak naše kuće. Iza čoška glavu proturio, i kaže, silazite dole, brzo. Al mi smo kod kuće imali svinje. Bilo mi je žao da budu gladne, pa sam nasula jednu kantu kuruza i rekoh, nek imaju jesti makar dva dana. Mi dolje, a on kaže, sad jedna po jedna za mnom preko ceste. I mi, jedna po jedna, a kud nas vodi nek zna Bog dragi. Kad u jednoj kući kraj tog puta, dvojica sjede u dvorištu. U šarenim odijelima. I čiste puške. A mi ne znamo, ni ko je ovaj, ni ko su oni. I ovaj prvi što se pojavio kaže, e, teto, teto, kako

možete onako bježat. Letio sam za vama da ne bježite, ali vas ne bi ni puška stigla. Idite sad i bježite kroz onaj jarak. I mi kroz taj jarak i dođemo do neke vojske, a oni kažu, ajoj, čuli smo da ste zarobljeni. Jeste ostale žive? Jesmo. Vele oni, htjeli su ljudi ići da vas spase, al nismo im dali, da ne poginu i oni. Ako ste poginule vi, nek ne poginu i oni.

Ljubica: Najviše sam se straha nauživala u svojoj kući jer nisam htjela bježat! Kad sam već otišla kod svekra i svekrve, došla sam jedan dan tu, u svoju kuću, s komšinicom i ja kažem njoj, Radojka, ajmo noćit noćas ovdje. Ona kaže, joj, pa mene je strah, bojim se. Reko, valjda neće baš prvo u našu kuću doć! Zaključat ćemo se i ajmo noćit, i ona pristade. I mi legle, tu u prizemlju. Bila su dva kauča. Ja velim, hoćemo svaka na jedan, a ona, ma kakvi, leći ćemo na jedan obje. I mi legle. Ležimo, kad ona jauče da je boli srce. A ja se sve bojim, umrijet će. Veli, volim živjeti, ne mogu. Znaš šta, spavaj ti srce, ja ne mogu spavati. Ak šta čujem, ja ću te zvati. Rekoh, zovi me ako čuješ šta na vratima, otvori prozor, pa ćemo skočiti van. Znaš, nisko je. Kad, ja se noću probudim i čujem netko dira bravu od vrata. A ja rukom kraj sebe da je zgrabim, da bježimo, a nje nema! A ja velim, o, bože, kako me mogla ostaviti. Pa opet skočim. Krenula sam u trenerci. Nema tu ni spremanja ni raspremanja. Pa idem vidjeti jel u predsoblju. Pa polako: Radojka, Radojka. Kad, ona se javi, ja kažem, pa jel to ti s bravom? Kaže, pa da. Pa kuda si išla? Kaže, boli me. Ne mogu durat. Hodam po dvorištu. Ujutro smo otišle. A znaš, kad ideš cestom, svi te vide. Samo sipaju granate kad god koga vide. I tako, straha sam se svakakvoga nauživala. Ja ne znam, samo se pitam, od čega je srce. Eto, djeco moja, kako mi je bilo.

Stojan: Tokom devetog mjeseca evakuirao sam suprugu i djecu u Bjelovar. Imali smo tamo neke rodbine. Ja sam se normalno vratio na svoje radno mjesto. Starac i punica ostali su sami u svojoj kući. Kad sam ih našao, u kući, oni su bili ko dva groba. Jer, Pakrac je uglavnom bio evakuiran. Malo je ostalo stanovnika, osobito u toj ulici. A moj starac je dosta dugo radio u Njemačkoj i sve što je zaradio dao je u tu kuću. I nije mogao shvatiti da njegova kuća nije više njegova, da je mora napustiti. Jednostavno ga nisam mogao nagovoriti da krenemo. Stalno je govorio da nikom ništa nije kriv, i ko god dođe da ga iz njegove kuće ne može istjerati. I tu smo se zatekli do 09. 10., nekih deset dana. Ovako deset dana brzo prođe, ali tada je svaka minuta bila kao dan. Jer su se borbe vodile intenzivno, granate su padale i danju i noću. Imali smo nesreću da su taj dio ulice zauzeli Srbi. Nisu nas pobili, al' su nas odvezli na Bučje u zatvor. Nakon sedam dana moj starac i ja smo uz prijateljstva i veze dobili propusnicu da idemo za Banja Luku. Onda smo u Banja Luci sjeli na autobus, jer su linije Banja Luka – Zagreb, Banja Luka – Ljubljana radile i

preko Bosanskog Šamca, i iz Đakova smo otišli u Bjelovar kod moje familije. Tako da sam ja 1992. Novu godinu, dočekaao s familijom, da bi 06. 01. 1992. bio mobiliziran u Hrvatsku vojsku. Pripadnik Hrvatske vojske bio sam do devetog mjeseca 1992. godine. U to vrijeme uručeno mi je rješenje o otkazu s posla i minirana mi je ova kuća. Iako je petero mojih komšija bilo u Bjelovaru. Vidjeli su me da sam u Hrvatskoj vojsci, jer sam im ja tovario u kamione hranu i odjeću. Oduzeto mi je stanarsko pravo, imovina sva devastirana.

Stojan: Auto nisam uspio izvesti iz Pakraca, vidio sam ga kasnije u kasarni u Bjelovaru. Čekao sam da vidim ko to vozi. Vozio ga je jedan hrvatski vojnik. I kažem ja, gospodine, to je moj auto. Kaže, kad je tvoj, dođi u Pakrac po njega. E sad, s obzirom na to da je moja mama bila tri i po kilometra od centra grada, a žena je morala ići na posao, djeca u školu, a nisam imao novaca za drugi auto, odlučio sam otići u Pakrac po auto. Ali me starac nije pustio samoga i to mi je spasilo život. To je bilo 15. 01. 1992. godine. Došli smo u dvanaest sati auto-stopom u centar grada. I čim smo izašli iz jednog vozila koje nas je dovezlo iz Badljevine, susreo sam dva poznanika, rukovao sam se s njima i otišao na kavu kod moje kume. Međutim kava se nije uspjela ni zagrijati, a već je došla vojna policija. Kažu da sam uhapšen, jel. Od dvanaest sati do četiri sata stajali smo ispred robne kuće, gdje je bila policija. Normalno, između dva vojnika sa svake strane, s automatima.

U četiri sata su me zvali na razgovor, inspektor mi je dao čist papir i spomenuo je jedno ime – čovjeka kojeg bi ja trebao poznavati i rekao da napišem o njemu sve što znam. S obzirom na to da ja o čovjeku nisam znao ništa, nisam ništa napisao. Napisao sam da sam ga vidio zadnji put tad i tad u Pakracu, i da više ne znam ništa. Kad je to pročitao, bio je užasno ljutit i izašao je van. Ušao je neki drugi inspektor. Pitao me šta tu radim. Ja sam mu objasnio. Dao sam mu dokumente koje sam imao uza se i on je rekao – možete ići. To je već bilo pola pet, 15. 01. Znači mrak. Počeo je padati snijeg. Išao sam tražiti tog vojnika za auto. Našao sam ga, međutim, čim sam ušao u kancelariju, ušao je neki bradonja, zapovjednik policije. Kaže, šta ti hoćeš? Spomenuo mi je mater. Kaže, ja sam dobio dojavu da si ti prvi pobjegao iz Pakraca čim je zapucalo. Možemo te jedino napuniti olovom. To je sve što možeš dobit ovdje. Marš! Tako, starac me uze za ruku. Kad smo mi krenuli pješice, već je bilo pola pet, mrak se spustio. U Pakrac nas niko neće primiti, a nemate gdje na konak. Bjelovar je osamdeset pet kilometara. Snijeg pada. Dakle, mi polako pješice uz Prekopakru. Kad smo došli na raskršće za Batinjane, na straži sam sreo jednog komšiju, koji je držao stražu i zamolio ga da prvi auto koji bude išao zaustavi i da ga zamoli da nas poveze. I nije prošlo pet minuta, naišo je kamion pun hrvatske vojske. Kaže, ajte, povežite ova dva čovjeka dokle idete.

Išli smo kroz sela Batinjane, Gornji Obrijež, Veliki Ivanovac. Tad sam prvi put vidio da je pola Batinjana već bilo minirano i spaljeno. A tog petnaestog paljena je Gornja Obrijež. Dakle, svaka kuća je gorjela. Ne samo da su gorjele nego su prethodno i minirane. A nisu gorjele samo kuće nego su gorjeli svi gospodarski objekti. Dakle, nije ostala nijedna štala, ni svinjac, ni kokošinjac, ni bunar. Ni one gospodarske zgrade gdje se sprema mehanizacija. Dakle – ništa, ništa, kamen na kamenu. Bio sam svjestan da se kuće miniraju, da se ruše. Ali nije mi bio shvatljiv onaj žar, oduševljenje tih mladih vojnika. Većinu tih dečki poznam. Nisu bili stariji od dvadeset godina. Kraj koje smo god kuće prošli, a oni poskakuju po kamionu, od veselja. Dakle, taj mi poriv nije bio jasan. Veseliti se tuđem zlu. Uvijek si postavljam pitanje, jel njihova svijest formirana samo tokom tih pola godine rata, ili su to bile već deformirane osobe? Nikako ne mogu razumjeti da nekomu može gorjeti cijelo selo i da se ljudi tome vesele. Tako da sam bio svjedok kada su se palila dva sela.

Znate šta mi je najgore bilo kad sam bio u Bjelovaru? U Bjelovaru je svaku večer u početku bilo pet-šest miniranja. Tijekom ljeta se smanjivalo, jer vjerovatno se smanjivao broj objekata koje treba minirati, tako da su se smanjivale te detonacije po noći. Svaku večer, iz noći u noć, bilo je po pet, šest detonacija. Usred Bjelovara. Svi Srbi koji su napustili grad, iz kojekakvih razloga, za Hrvate – oni su otišli u četnike. Sigurno da žene i djeca nisu otišli u četnike, a sumnjam da su i odrasli ljudi išli u četnike. Svatko je spašavao glavu kako je znao. Na kraju se iz papira poslije rata vidjelo da su ljudi bili po Njemačkoj, po Srbiji, Bosni. Puno ih je otišlo u Bosnu, misleći da tamo neće biti rata. U ulici gdje sam ja stanovao minirana je kuća u kojoj su bile dvije izbjeglice, iz Pakraca, dok su oni bili u kući. Ali nije bio miniran dio gdje je bila spavaća soba, već je miniran prednji dio, tak da su te žene ostale žive. Normalno, s posljedicama. I sada, još jedan detalj, vezano za miniranje kuća. Kad mi je došao na utovar kamion daruvarske registracije, bila je jedna cura u uniformi hrvatske vojske. Pa, po mojoj procjeni nije mogla imati više od osamnaest godina. I sad normalno, s obzirom na to da je iz Daruvara, pitam šta ima novo u Daruvaru. Ona ko iz topa kaže, pa miniramo četničke kuće. Pitam ja, pa zašto rušite? A ona, da se gamad nema gdje vratiti.

Dakle, isti scenarij je bio svuda. Uglavnom, gdje god Srbin nije bio u kući – kuća je srušena. Kad krenete od Bjelovara, pa po tom bilogorskom gorju gdje su bila sela uglavnom naseljena Srbima, nijedno selo nije ostalo čitavo. Mogao sam nabrojati pedeset i šest sela, od Velikog Grđevca, to je u bjelovarskoj općini, pa zaključno s pakračkom općinom – pedeset i šest sela. Računajući bivšu općinu Požega i Okučani.

Stojan: Ima jedan detalj koji nikad ne mogu ispričati. Ne znam u kom kontekstu bih ga ispričao. Tu iza moje kuće na ledini je bio leš civila. Ubijen je u

devetom mjesecu 1991. Većina ovih mojih seljana je išla gledat. Zbijali su šale kao: Idemo vidjeti kako izgleda četnik. Nikako mi nije jasno kako nitko nije identificirao taj leš. Taj leš nije pokopan, nego se pustilo da se raspadne, da ga pojedu crvi, da ostanu samo kosti. S lubanjom se navodno igrao nogomet. Budući da sam se bojao da te kosti možda nisu završile u mom bunaru, kad god sam sreo nekog komšiju pitao sam šta je s tim kostima. Moraju biti ili pokopane, ili razbacane po livadi, jel. Najnoviju informaciju koju sam lani dobio je da su kosti skupljene na hrpu, po nalogu sanitarne inspekcije, i spaljene. Navodno je šef sanitetske jedinice dao nalog da se te kosti spale, bez identifikacije. Ali, po mom osobnom uvjerenju trebalo je ostaviti, da se zna tko je to. Jedan je čovjek – Slobodan Gojković, živio u Zagrebu i došao je 1992. u svoje selo Klisu i uputio se u Pakrac u predvečerje. Između Klise i Prekopakre imate kojih osamsto metara. Ide se kroz neki šumarak. Njemu se otada izgubio svaki trag. Ne zna se kako je nestao. Ne zna se za grobište. Ne zna se ništa. Imao je dvadeset tri godine. U toj Klisi je u jedan dan, 12. 11. 1991. godine, odvedeno i ubijeno više od dvadeset ljudi. Ja sam tada već živio u Bjelovaru, ali sam čuo o tome od ljudi koji i danas tamo žive.

Stojan: Ja sam zarobljen u Kutini 1994. u desetom mjesecu. Znam da je bilo lijepo vrijeme, i policija me zaustavila u Međuriću. To je između Pakraca i Kutine. Dajte vozačku. Ja dam. Izadite iz auta, i čim sam izašao iz auta, okrenite se. Odmah su mi stavili lisice na ruke. I kažu, idete s nama u Kutinu. U Kutinu su me doveli u deset sati ujutro, s lisicama na leđima. Moj auto su parkirali uz cestu. Uzeli su mi putovnicu i osobnu, jer sam već imao hrvatsku putovnicu. U policiji u Kutini imate hol dugačak petnaest metara. Uzme jedan onu moju putovnicu i kaže, čedo, gdje si kupio putovnicu? I flis s njom preko onog hola. Drugi policajac dočeka pa s nogom vrati nazad. Kaže, čedo, koliko si platio? Tako su se jedno pola sata poigravali sa mnom i nabacivali s mojom putovnicom. Ko da im bilo teško provjeriti. Ima broj putovnice, gdje je izdana. Ali ne, treba provocirati. Onda me uhvati malo za nos pa zavrne, pa za uho pa zavrne, pa...

Stojan: A propos UNPROFOR-a, kad su me navečer vozili u policijskom autu iz Kutine u Pakrac, nakon što su se valjda dogovorili kojoj policijskoj stanici pripadam, UNPROFOR je bio u Poljani. I ja sjedim odzada s rukama na leđima između dva policajca, a jedan kaže, čedo, zucneš li sad na UNPROFOR-u, pred UNPROFOR-om, živ u Pakrac nećeš doći. Mogli su me mrtvog prevesti, što se tiče tog UNPROFOR-a. To je sve bilo 1994. godine. Cijeli dan sam bio s lisicama. Mokrit nisam mogao. Samo su se cerekali. I kad su me dovezli u policijsku stanicu, kažu, evo vam vašeg čede! Uvatili smo ga. Uveli me tamo u jednu prostoriju i ja kažem, ljudi, ja ću se upišat. Ja više ne mogu durat. I sva sreća,

bio jedan iz Bjelovara koji je bio u policiji u Bjelovaru 1992. godine, i kaže on, ljudi, pa dajte, pustite čovjeka. Pa ja ga znam. Pa bio je sa mnom u Bjelovaru. Skinite mu te lisice. Naišao jedan inspektor i pita, tko će ga čuvati u zahodu? I sad se neki tamo isprsi, ja ću! I ide s automatom ispred mene na WC. Prozor otvoren iznad školjke. Kaže, čedo, čedo. Idi pobjegni. Neću ti ja ništa. Slobodno bježi. Da sam samo metnuo ruku na prozor – ubio bi me kao psa. Onda su me malo ispitali. Odmah, tu večer, kontaktirali su odvjetnika. Odvjetnik je rekao, pustite čovjeka kući, neka ide spavati i dođe za dva, tri dana kod mene. I tak je bilo. Kad smo došli tamo, vojni odvjetnik je bio korektan. Kaže, ja se u ime hrvatske države izvinjavam, ali imamo prijavu jedne osobe da te vidjela u uniformi JNA. Kažem ja, dajte mi tu osobu da se suočim. A on, to je naša tajna. Dobio sam rješenje da se protiv mene do daljnjega obustavlja potjera. Znači, danas, sutra svaka baba može reći da me je vidjela i neka se sastanu tri, ja mogu završit na robiji. Ako netko ima slabije živce, normalno da daje petama vjetra.

Stojan: Znete, kad imate doktora s kojim sam do zadnjeg dana radio u bolnici, i s kojim sam vukao babe u dekama, i nepokretne pacijente nosio na rukama, i kad on kaže da me nije vidio od početka rata, onda je to lažno svjedočenje. Jel tako? Ili kad imate medicinsku sestru s kojom sam maltene spavao u istoj sobi dva mjeseca, i ona tvrdi da me od početka rata nije vidjela u bolnici. Il', kad dođe radnik koji je prvog dana izbijanja rata 19. 08. nestao iz bolnice, gdje je on bio, to ja ne znam, i pojavi se u desetom mjesecu u uniformi hrvatske vojske i onda na sudu svjedoči da on ne zna gdje sam ja bio. On ne zna da sam ja radio u bolnici. Znači, isto lažno svjedočenje. Direktno me optužuju za nešto lažno svjedočenje.

Stojan: Ja uopće nemam dvojbi da su Srbi počinili zločine. Ja to uopće ne sumnjam. Čak znam za dvojicu u Glini, koji su na svu sreću kažnjeni od hrvatske države. Jedan je ubio devet civila, Hrvata, koji su živjeli na istočnom dijelu koji su Srbi kontrolirali. Ali gledajte, za mene je važno što je više moguće dokazati tko je što činio i individualno ga kazniti. Ja prvi ne prihvaćam kolektivnu krivnju. Nisam je kriv što je neki Kovač ubio devet Hrvata. Ja se s tim ne slažem i ne želim snositi dio njegove odgovornosti. Isto tako smatram da nije u redu da svi Hrvati snose dio odgovornosti ako je neko ubio moga rođaka u Batinjanima. Je tako? Nisu ga ubili svi Hrvati. Ubio ga je jedan Hrvat. Treba se znati, ako se ikako može, njegovo ime i prezime, i njega kazniti.

Bačo: 1993. godine u jedanaestom mjesecu, sjećam se da je bio četvrtak, trebao sam službeno ići u Kopar. Došao sam svojim automobilom na granični

prijelaz između Hrvatske i Slovenije. Mislim da mi je opet bilo namješteno, jer su mi iz firme za put davali stari automobil. Nisam htio prihvatiti, znao sam da ću ostati tu pa sam uzeo svoj novi automobil. Imao sam stare dokumente. Kad sam došao na granicu, dao sam osobnu iskaznicu, onda je bila lična karta. Carinik, jedan brko, mršav, visok pogledao me je i rekao, sačekaj malo. Tamo je bilo nekoliko kontejnera i on je rekao, stanite iza kontejnera. Kad sam s automobilom došao iza kontejnera, četiri čovjeka, srednjih godina, skočili su s automatskim puškama. Jedan me udario, a ruke su mi digli u zrak preko automobila. Udarili su me još nekoliko puta, psovali mi majku i oca. Svezali su me tako da su mi ruke okrenuli na leđa i svezali ih gore – ko zeca. Tako da su mi se obje ruke u ramenu iščašile. Vjerojatno od straha nisam osjetio ni bol, nisam osjetio ništa. Šutio sam. Pretresli su mi auto. Jedan se zagledao, pa kaže, u tvom selu poginula su moja dva brata. Ja rekoh, nit ja znam na koje moje selo misliš. U mom selu vjerojatno nisu. Nemam pojma. Ja nisam tada ni bio dolje, nit me briga što se dešavalo.

Otjerali su me u jedan kontejner i ostavili su jednog mladog, školovanog momka da me čuva. On me je promatrao i onda rekao, nisi jedini. Bilo je tu još scena. Vrlo je teško. Šuti. Ako ti nađemo oružje, ubit ćemo te. Ja znam da nemam ništa. Ali, mogli su nešto podmetnuti, ja ne bih mogao ništa dokazati. I počeo je pretres, bila su dvojica. Počeli su skidati tapacirung s vrata. Izašao sam na vrata i rekao, gospodo, ako treba, odvežite me. Ja ću to skinuti. Nema ništa. Nemojte mi razbiti auto. Onda sam im malo podilazio. Rekao sam im, vi ste pametni. Pa što, vidite da to nitko nikad otvarao nije. Da je nešto otvarano, morao bi se vidjeti neki trag. Jedan me je na to opalio i bacio me, dokumenti iz torbe su poispadali, službeni virmani, to su sve poderali, vizitke, sve su mi dokumente uništili. Taj mladić kojeg sam već spomenuo rekao mi je, nemoj, mogu te ubiti. Ja kažem, pa mogu. Vjerojatno mogu. Kaže, pogledaj. Bila je jedna knjiga crna u kojoj je pisalo moje ime i prezime, broj osobne karte i bilo je napisano i podvučeno crvenom olovkom: Oduzeti slobodu svim sredstvima. Znači, naredba da me se likvidira. Tada sam se skamenio. Kamen je u meni bio. Šutio sam. Ostao sam na granici. Jedan me je uhvatio za ruku i vodio kroz restoran. Kao da je uhvatio najvećeg četnika, maltretirao me. Ljudi gledaju, a on mene vodi gore-dolje. Međutim, bilo je puno ljudi koji su me prepoznali, koji su čak plakali, nisu ni gledali. Onda su zvali nekog inspektora iz Đorđićeve, mlad dečko. Nitko ništa nije znao. Nisu me uopće imali u evidenciji za kazneni progon. Rekli su da me nema u kompjutoru i da ne znaju šta se dešava. Onda je taj inspektor rekao da me mora odvesti u Đorđićevu. Nije me htio odvezati. Uže, kojim su mi bile vezane ruke, već mi se usjeklo, sve je bilo krvavo, izrezano. Jedna i druga ruka. Kad su me doveli u Đorđićevu, došao sam k jednom starom policajcu. On nema veze o čemu se radi. Nemaju me nigdje evidentiranog. Pitao sam, zašto me onda držite? Zašto ste me zatvorili? Neke proceduralne stvari dobro sam poznavao. Na to mi je rekao otvoreno,

znaš šta, morali smo te privesti, traži te Bjelovar, traži te Pakrac. Ostao sam skamenjen. Pušten sam iz Poljane, radim... Sjedio sam kod dežurnog i on meni kaže, odvezat ću te. Evo ti dvije deke i idi na kat spavat. Ako te ne puste, ako nitko ne dođe po tebe do dvanaest, ja te po zakonu više ne smijem držati. I sam sam znao proceduru, civilni vas mogu držati dvadeset četiri, a vojska četrdeset osam sati. U dvanaest i pet lupa netko na vrata. Dolaze po mene dva napuhana čovjeka s Land Roverom, odmah su mi stavili lisice i stavili me otraga u Land Rover. Odvezli su me u Bjelovar. Kad sam došao u Bjelovar, bio sam krvav. To je bilo ujutro oko pet-šest sati. Nakon što su me saslušali, stavili su me u prostoriju bez prozora koja je bila sva krvava iznutra. Došao mi je jedan mladić, nižeg rasta, fizički slabiji od mene, donio mi je papir i olovku i rekao, piši gdje si dosad bio. Napisao sam jednu rečenicu. Ne sjećam se što sam napisao. Mislim da sam mu rekao da sam otišao u Zagreb i da radim u Zagrebu i da ne znam zašto su me skoro nakon tri godine lišili slobode. Na to me je on pitao kako to da sam tako malo napisao. Ja sam ga pogledao. Mislim, prokužio sam ga. Vjerojatno je bio neškolovana osoba. Rekao sam mu, slušajte, vidim da ste vi pametan čovjek. Iz ovo malo rečenica ste mogli iščitati sve. On se nasmijao, potapšao me po ramenu i otišao. Nakon sat vremena dolazi jedna ekipa i odvođe me u stanicu, u jedan podrum, u kojem sam ostao u potkošulji, kratkih rukava. Bilo je hladno, zima. Zatvorili su me i ostavili.

U subotu ujutro sam u Požegi. U dvanaest sati u nedjelju, u Požegi, bio sam u stanici, došla su dvojica po mene i vode me na ispitivanje. Dotad sam se sav smrznuo, nisam mogao više ni govoriti. Ulazim na vrata, kod inspektora, a vrata osvijetljena. Vidio sam neku sjenu, maknuo sam se, policajac koji me je vodio htio me udariti. Sagnuo sam se i promašio je, udario je vrata. Tad je skočio taj inspektor i rekao mi, ako ništa do sad nije bilo, sad više nemate prava. Bila je jedna osoba koju sam prepoznao, sa mnom je išao u školu. Imao je komad papira i nešto je pisao. Poslije sam malo pogledao preko i vidio da ustvari samo nešto bez veze crta. Pitao me je, jel' znaš ovoga, jel' znaš onoga, a ja sam mu rekao – da. To ga je iznenadilo. Rekao sam mu, znate šta. Ja sam bio rukovodioc tu, poznajem cijeli grad. Nema smisla da vam lažem. Gdje su? Nemam pojma, rekoh. Kako ja to mogu znati. Ja sam tu kod vas. Kad me je ispitao, rekao sam mu da ga poznam, a on kaže, ja i ti se ne poznajemo. – o.k. Na ovaj način se ne poznajemo. Pitao sam ga zašto me progone, a on kaže, to nije vaša stvar. To je naša stvar. Rekao sam mu da sam te i te dane bio u Pakracu, tražio sam dokumente, sastao se s Nevenom Volovskim, koji je bio važan čovjek u policiji, i popio s njim kavu. Kad sam mu to rekao, rekao mi je da lažem. Onda je nazvao Nevena Volovskog i pitao ga gdje sam ja. Ovaj je rekao da sam u Zagrebu. On je rekao, ne, ovdje je uhvaćen, na što je Neven rekao da je to nemoguće. Međutim ovaj je zatvorio vrata. Nakon pola sata je došao. Promijenio je temu. Rekao je, čuj, ja ti pomoći ne mogu. To su vojna pitanja. Potpuno sam se uplašio. Odvezao me je. Pokušao mi je zamotati ruke.

Ja nisam dao. Dovezao me je u vojni istražni zatvor. Na moje iznenađenje, možda na moju sreću, dočekala me je ekipa vrlo inteligentnih, pametnih ljudi. U plavim uniformama. Rekli su mi da sjednem na jedan stol u hodniku. Pitali su me šta imam kod sebe. Sve sam izvadio iz džepova. Pitali su me, imaš novaca? Ja sam izvadio novce. Imao sam dvije i pol hiljade dolara i jedno hiljadu i pol maraka. Prijatelji u Zagrebu su mi priskočili u pomoć, davali su mi novaca. I on je to upisao u jednu uplatnicu, i rekao, kad te pustimo, dobit ćeš novac natrag. Nisam mu vjerovao. I on kaže, ideš u jednu sobu da te doktor pregleda. Kad su mi našli sobu, tamo je bio jedan doktor, koji mi je rekao da se skinem gol. Tad sam se uplašio. Pitao je, šta ti je to na ramenu? Nisam mu ništa htio reći. Rekao sam samo, to je posljedica situacije u kojoj sam se našao. Mislim da je on morao razumjeti. Kad me je pregledao, obukao sam se i rekao, gledajte, čujte, obolio sam na bubrege. Smrznuo sam se. Dajte mi neku sobu. Kaže, bit će tebi vruće. Uplašio sam se. Metnuo me u jednu sobu sa šest kreveta. Zaista je bilo užasno vruće. Onda su ponovno došli po mene i prebacili me u drugu sobu gdje je bila još jedna osoba lišena slobode. O kojoj sam čitao. Već mjesec dana je bio tamo. Rekli su mi, tu leži, sjedi, dok te ne pozovemo. Nakon pola sata su došli su k meni, donijeli su mi ručak. Ja sam odbijao. Doktor mi je rekao, moraš jest'. Ne boj se, to jedemo i mi. I ja sam pojeo malo, a nakon toga sam prespavao, tri dana i tri noć nisam se budio. Nitko me nije tražio. Jedino su me budili da se idem okupati. Odbio sam. Trebao me je saslušati u ponedjeljak tužioc, međutim nije. Rekli su da ga nema. Tako da sam ostao tamo jedanaest dana. Tjedan dana me nitko ništa nije pitao. Samo su mi donosili da jedem. I jeo sam uredno. Mogao sam se okupati. Ovaj jedan policajac, koji se sa mnom zbližio, mi je rekao, znaš, nisi ti jedini. Tu je prošlo devedesetak ljudi koji su odvezeni odavde na nosilima. Ti si jako dobro proš'o.

U jedan ponedjeljak negdje oko pola deset došao je policajac i rekao mi, uredi se, ideš kod suca. Do tada sam već shvatio da ću završiti u zatvoru, da me nema, otupio sam. Bilo mi je svejedno. Došao sam tamo. Kad sam se uhvatio za vrata, vrata su se otvorila i izašla je jedna osoba u uniformi s činovima. O, vi ste taj? Ja kažem, da. Kaže, znate, razgovarao sam sa sucem. Nema indicija za daljnje gonjenje. Idete kući. Samo potpišite ovo. Pita me kada sam lišen slobode, ali imao je podatke. Samo je provjeravao. U meni se nešto otkočilo. Pitao sam ga, a kako? Nikakvo rešenje, ništa? Dajte mi neki papir. Kaže on, ne, ne smijem ti ništa dati. Potpisao sam zapisnik, i on kaže, možete ići. Izašao sam iz suda. Bjelovar jako dobro poznam. Tog momenta, da li je to bilo od raspoloženja ili od straha, ne znam, okrenuo sam se u kontra smjeru, otišao sam jedno pet kilometara izvan Bjelovara, prema Virovitici. Tada sam sreo jednu staricu koju sam pitao za autobusni kolodvor. Veli, pa sinko, krenuli ste za Viroviticu. Vratio sam se nazad. Više od četrdeset pet minuta sam trčao. Kad sam došao na autobusni kolodvor, imao sam šta vidjeti. Naletio sam na osobe

koje su me dobro znale, vojnike iz Pakraca, koji su harali, pljačkali, ubijali. Kad sam ušao na vrata, ostali su nijemi. Uhvatila me panika, jer nisam imao nikakvog dokumenta, ništa. Novce su mi zaista uredno sve vratili. Od muke sam tražio da nešto popijem. Međutim, nisam uspio nikako do čaše doći. Ruke su mi drhtale od straha. Mislio sam da sam puk'o do kraja. Konobarica je primijetila, pokupila se i otišla. Ostali su samo stajali i promatrali, igrali su se na poker aparatima. Počeli su se smijati, dobacivati. Ja sam samo šutio. Konobarica mi je donijela flašu piva i otišla. Vidio sam da je skužila stvar. Popio sam malo tog piva i tražio nešto žestoko. I to mi je malo smirilo živce. Pitam ja nju da platim, kažem da imam devize. Ona kaže meni – nemate sitno? Ja joj dam sto maraka. Ne, kaže, ja ću vas častiti. I žena meni izvadi u ono vrijeme sto hrvatskih dinara. Evo vam. Pita kuda idem. Ja kažem, na autobus. Ostavio sam devize, ali ne, ide ona za mnom i vrati mi ih. Kad sam došao na autobusnu stanicu, vidim autobus Bjelovar – Zagreb. Sjeo sam na treće sjedište od vozača. Pun autobus, a nitko da sjedne pokraj mene. To je za mene bio strašan osjećaj. Dolazimo u Ivanić. Ulaze ponovo putnici. Jedan čovjek stoji kraj mene, onaj inspektor što me privodio, neće ni on sjesti kraj mene. I vratio sam se u Zagreb. Kad sam došao u Zagreb, bilo je vrlo teško. Svi su znali. Išao sam prijatelju. Oni su me samo gledali. Zaista je poslije u kompjutor uneseno da sam ja, prema članu 147., stavak 1., točka 2. – potpomagao oružanu pobunu, sudjelovao u rušenju ustavnog poretka države Hrvatske. Pretila mi je kazna zatvora od godinu do deset godina. To je politički montirano. Shvatio sam da zaista nisam ništa kriv, ali dokumente nisam mogao dobiti. Mjesec dana sam šutio i radio. U firmi je bila gužva. Dobio sam drugo radno mjesto. Došao je novi direktor koji je bio iz Dalmacije, iz Pirovca, kome sam ja svojedobno pomagao. Taj me nije mogao smisliti, tražio je da me se istjera. Mjesec dana sam trpio. Nisam mogao dobiti dokumente. I onda nazovem suca, gospodina Malčića, u Bjelovar i tražim razgovor. On je zaista bio fin. Kad sam odlazio, dao mi je broj telefona i rekao, ako te netko bude tražio, reci neka pitaju mene. Tada sam ponovo došao k njemu i molio ga da mi pomogne da dobijem dokumente jer se bez njih nisam mogao kretati.

Ponovno sam stupio u kontakt s advokatom. On je opet tražio i prijetio, pozivajući se na zakon, i dobio sam rješenje da sam naknadno upisan u knjigu državljana – dobio sam papire, domovnicu. Imam kod kuće pet požurnica, tužbu, sve dokumente, sve mi je vraćeno nazad iz općine. Od toga gospodina Delača koji je bio zadužen za političku situaciju.

Bačo: Čuješ priče... Ljudi su se povukli, ostali su nemoćni starci. Ti su ljudi pobijeni. Oni su za njih bili četnici. Poljana je puna takvih. Dolje, tu u susjednom selu, Klisi prvo su pobijene babe i dedovi. 1993. godine ubijena je jedna osoba. Prvu granatu koja je pala u njegovo dvorište bacili su Srbi. Mati mu je

ostala bez noge i otišla je preko rodbine u Sloveniju. I momak je došao 1993., u desetom mjesecu iz Slovenije i ode se u policiju javiti i pitati da li može vidjeti svoju kuću. I rekli su – može. Kad se vraćao natrag, imao je prатnju. Kad su stigli na pola puta, skrenuli su i ubili ga. Mladog dečka od dvadeset četiri godine. Našli su ga kad se već počeo raspadati. Morali su prijaviti, jer ga nitko više nije htio zakopati. Nije bilo nikakve zaštite, iako je država bila priznata. Nije bilo pravne sigurnosti. Mislim da je čovjek bio slaba kategorija, da su životinje bolje poštivali.

Rade: 1991. su tu kuću zapalili, mama je ostala kod kuće i nju su zapalili. Ja sam uteko u Bosnu. Tada je još bio UNPROFOR. Moja je sestra išla gore u selo i našli su mamine kosti i onda se to nosilo u Bjelovar, gdje se ustanovilo da su to kosti moje majke. Brat moje žene sahranio je te kosti u zajednički grob koji sam dao sagraditi još kad mi je otac umro.

Mirko: Sudjelovao sam u ratu utoliko što sam bio na ratnom području. U sedmom mjesecu 1991. otišao sam iz Pakraca, gore u selo. I gore sam bio do desetog mjeseca, nikuda nisam išao. Vodio sam se kao da sam na bolovanju. Kad sam došao gore u selo, trebalo je kao nekakve seoske straže čuvati. Nije tu bilo neke organizacije. Nije bilo ni oružja, ideš onak' bez veze. A ovi što su bili kao ekstremniji, oni su već dobili oružje, oni kao vode rat. Mislili su, sad ćemo mi pobijediti u Pakracu i odmah ćemo postati generali, u pizdu materinu! I kad to tako nije išlo, onda su u desetom mjesecu počeli mobilisat' ljude po selu. I mene su bacili na stražu. Kao, to ti je samo bila straža. I bio sam mjesec i pol na tim stražama. Nekad se išlo po danu, nekad po noći. Uskoro je počelo iseljavanje. Tako da sam ja prvom prilikom, u dvanaestom mjesecu, otišao u Srbiju. Ali vidio sam da Srbija nije rješenje. Nakon što je došao UNPROFOR, vratio sam se u sedmom mjesecu 1992., i opet sam išao u civilnu službu. Nastavio sam raditi u miliciji, u civilnoj službi. Tak' da, jednostavno, da vam iskreno kažem, ja u ratu nisam vidio mrtvog čovjeka. Ubijenog ono na ulici ili tak nešto. To se sve vuklo četiri godine, sve do Bljeska. Hvala Bogu, tom Bljesku, napokon je bilo gotovo.

Mirko: Mi smo tad svi bili u Bjelovaru, svi muškarci. Ne znam, bio je valjda pritisak tih mirotvoraca da se ljudi puste, ali su im dopustili da dio ljudi zadrže na dužem ispitivanju. Kao, zbog zločina, ovoga, onoga. I onda su ostavili i mene. Al to znam, to mi je smjestio jedan iz policije koji je sa mnom radio 1991. Mislim, glupost. Godinu dana si bio u istrazi za neka djela o kojima nemaš pojma. Došlo je i do suđenja. Dovodili su ljude, svjedoke koji su odvođeni. Prošli su pakao, zatvore, logore. Ma niko me niđe vidio nije! I kad su vidili da ništa

ne mogu dokazati, onda su me pustili. Nakon godinu dana u istrazi! Žena mi je dolazila u posjetu, njih niko nije maltretirao. Kad sam izašao iz zatvora, jednostavno sam odlučio ostati tu. Da bi pojedini kolege, jedan kolega što je sa mnom radio, došli i rekli mi da idem. Ja kažem – ja neću otići. Kud da idem? Zašt' da idem? Opet neki pritisak da moraš otići. Neću da odem, reko. Nisam nikome ništa napravio. Pa, ti si ovo – ono. Jesam, reko, al nisam nikome ništa napravio. Ako sam Srbin, ne mora značiti da sam kriv. Ako je neko od Srba nešto počinio, nađite ga ko je. A ne možete sad sve kriviti. I da sad ja moram otići zbog nekog. Zbog čega?! Ako me ikad iko prepozna da sam mu reko ružnu riječ, il prije rata il za vrijeme rata, vi sudite. Ja se ne bojim ostati. I tako sam osto.

Marijan Ivanović: Sina sam poslao u Kutinu i maltene se posvadio s njime jer je htio i u rat. Balo jedan, ti ćeš u rat, lijevo-desno. Za pola dana došao je plaćući, kaže, ako me nećeš primit ti u ovaj donji dio Prekopakre - Gonzo, ovaj gore, hoće. Ak' ti pogineš, ja ću se ubit. Jer će se osjećat krivim, kao da me je ostavio. Onda sam i ja plakao. Bilo mi je to veliko opterećenje, pogotovu kad sam otišao u Daruvar, kao časnik za vezu, a tu čujem svaki dan ima mrtvih. Uvijek sam mislio da li je on među njima. Prošao je sve te ratne stvari.

Marijan Ivanović: Zarobljavan sam bio u funkciji časnika za vezu. Zato što sam imao odoru hrvatskoga vojnika. Zapovjednik veze bio sam negdje do veljače 1992. godine. Dakle, najgori period je bio sam početak rata. Tada su padale one krmače, avijacija gotovo svakodnevno, nikad se nije znalo zašto baš nešto gađaju. Recimo, pogodili su crkvu, izgorilo je čak zvono, istopilo se. Pa evo, pravoslavna crkva je uništena, al ne s ove strane, nego s njihove strane. Tukli su po gradu pa su svoju crkvu pogodili. Praktički, od 19. kolovoza 1991. godine pa sve do Bljeska, svakodnevno su padale mine, svakodnevno snajperi. Mi smo imali za vrijeme UN-a, na Podravskoj cesti koja je bila, ajmo reć prohodna, trideset osam mrtvih civila. Škola je radila, al smo se jako bojali jer je bilo netipičnih pucnjava, a bogami, i bezrazložnih. Sve je mirno, odjedanput pet, šest mina padne, a vidite da to nisu vojni ciljevi, to nije pucano ni na policijsku zgradu, niti neko naselje, palo kraj maloga mosta u vrijeme kad nitko tamo nije ni prolazio. Vjerojatno je to bilo ulijevanje straha ili je neko možda popio pol litre rakije.

Marijan Ivanović: Kasnije se čovjek navikne. Nećete vjerovat kako je bezobrazno i možda životinjski, ma nije ni životinjski, kad mi unproforac dođe i kaže, ti si iz Pakraca, pogledaj našli smo žensku lubanju. Pola su valjda mravi izgrizli, ostalo je komadić kose i suho uho, kaže, možda prepoznaš po naušni-

ci. I uzmem tu glavu, bogami ne prepoznajem je, ali kažem, vjerojatno starija ženska osoba, slabije građe. Kasnije se pitam kakva sam ja o životinja, ja držim lubanju u ruci. Čovjek otvrdne. Jeste kad vidjeli ljudsko meso? To vam je boje kao konjetina, ako ste vidjeli konjetinu, i nema onoga bijelog tkiva nego je žućkasto. Sve to ostavlja posljedice, međutim, mislim da ja nekako sa šalama, vicevima pravim nekakvu samoobranu.

Marijan Ivanović: Mojega jednog kolegu, koji je sa mnom išo u školu, isto se zove Marijan, uhitili su gore na takozvanom Švabinom brijevu, pa su ga kastrirali, pa mučili, pa bacili na đubre. Dvije starije žene, jedna sedamdeset pet, druga osamdeset, obitelj Svečnjak u Strossmayerovoj ulici, su silovane, masakrirane i zakopane na dubinu od deset centimetara u vrtu te iste kuće. I doktor Šreter je zarobljen i odveden na Bučje. Nikad mu više traga nema, svi znadu, al niko neće reć. Mislim, žalosno je. Kad sam bio tajnik socijalnoga vijeća molio sam ljude da ako znaju za postojanje nekog minskog polja, ili za neku žrtvu koja je na nepristojan način negdje bačena, neka napišu, neka bace to u poštanski sandučić, neka bude anonimno. Kažem im nastradat će srna, dijete, planinar, bilo tko! Svi oni to u načelu prihvaćaju, ali ja sam siguran da dosta njih zna, dosta, dovoljno da pet njih znade za još koju grobnicu, ali neće da kažu.

Marijan Ivanović: Kad smo izvlačili ranjenike, duševne bolesnike, u tri navrata je pokušana ta evakuacija. Ljudi, bez obzira koji su, nisu imali ni hrane ni vode. Oni su duševni bolesnici i bila je večer, nama je došao naš zapovjednik i rekao da će oni pokrepavati.

Zapovjednik ovog dijela je s nama spavao. Čak smo dijelili isti krevet, na smje-nu, jer nije baš bilo kreveta. Ostali su spavali na daskama ili po zemlji. Javilo se puno više ljudi da sudjeluje u toj evakuaciji, ali je on odabrao jače dečke. Ja sam se javio pa su me izbacili, kaže, a ko će bit na vezi. I izvukli su te bolesnike. Neki su padali. Napravljena je jedna primitivna skela, most, preko Pakre. Divim se tim ljudima. Došli su autobusi Čazmatransa bez svjetala. Ne samo da je bio mrak, nego i magla, ne vidite pet metara pred sobom. Oni su s tim autobusima odvezli bolesnike u Kutinu, Zagreb, šta ja znam, bez i jedne žrtve, ni jedan nije propucan, niti nastrado. Te autobuse je organizirao 76. bataljun. Neki su bili iz Bjelovara, a s njima je bio, onaj visoki, Đorđe Gu-njević, zvani Đoko. On je s njima ostao u bolnici. Vidite, i on je Srbin, ako već govorimo o nacionalnosti. Akcija je bila koordinirana, za svaku akciju morali smo imati odobrenje. Imali smo i zarobljenih, al' ne daj bože da neko živ ne dođe, ne bude predan. Imali su veću zaštitu nego moji roditelji. S te strane ratni zakon je stvarno poštovan, barem u dijelu gdje sam ja bio. I, mi smo bili

jako ponosni na tu "bitku za ranjenike", kako smo je zvali, premda su bili duševni bolesnici.

Marko: Gamuf je velika firma u Pakracu. Do rata je radilo sedamsto ljudi. U ratu su radili za Talijane, za Nijemce. Mi im nismo smjeli ni reći da smo okupirani, jer kad bi to čuli, gotovo, bojali bi se za robu. Oni bi nam slali sve, od igle, konca, do materijala, naše su samo bile ruke i tak smo mi radili. Petljali smo da smo u Kutini, Bjelovaru, tako da oni nisu ni znali da smo mi u Pakracu. Odjednom se firma 2000. zatvorila. Nismo bili ni pod stečajem. Odjednom smo ostali bez posla. Šest mjeseci nismo dobivali plaću. Normalno, banke legle na kredite koji su se dizali ne znam zbog čega, struja, voda, plin nisu se plaćali, svi su legli na račun, račun se blokirao i ljudi su završili na zavodu.

Ivo: Odmah sam se priključio policiji, tražio da se obučem, tražio sam uniformu od njih, i tu u školi bio sam na punktu. Kad sam dobio oružje, imao sam osjećaj da ako može on pucat na mene, mogu i ja na njega. Nisam se bojao. Nisam, šta ja znam, tak sam imao neki osjećaj. Bilo nas je tu, bila su moja braća, dva brata i ujak, par kolega, što smo bili zajedno, i tri policajca što su bili normalno redovno.

Ivo: Žena je došla za Božić 1991. Bila je dotad u Njemačkoj sa sinom. Našli smo smještaj u Garešnici. 1992. je UNPROFOR došao, a mi smo morali skinuti uniforme pa smo radili u civilu. I onda smo držali punktove po cijeloj liniji, to je odavde skroz do Lipika. Nismo smjeli nosit uniforme, puške smo morali imat skrivene jer UNPROFOR nas je kontrolirao. Tak da to je isto bilo patnja. A bilo je malo pucnjave, oni su napadali, pogotovo na ovoj cesti gore za Požegu. Ne znam koliko je ljudi poginulo tokom tog primirja. Sve to vrijeme smo bili, mislim normalno u vojsci, a u civilu. Razvojačen sam 1995., u dvanaestom mjesecu.

Ivo: Bolnicu smo isto oslobodili. Unutra su na psihijatriji ostali su bolesnici. Ne znam koliko je njih bilo u prvim danima rata. Oni su govorili da će doći s autobusima i evakuirati ih. Onda prvi put nije uspjelo, tukli su ovi.

To je bio već kraj jedanaestoga mjeseca. Jedan Srbin, on je i dandanas tu, živ je, Đoko, radio je u bolnici, on je bio ravnatelj bolnice. Onda se on s njima dogovorio da prekinu tući. Šezdeset do sedamdeset posto Srba je bilo na odjelima. I onda drugi, ne znam jel' to drugi dan bio, jel' koji dan kasnije, po noći su došli kamioni, ustvari autobusi, osam autobusa je došlo. Onda smo mi, odmah iza bolnice je Pakra dole, stavili po tri cigle usred Pakre, kao mostić,

bilo nas je možda trideset i od ruke do ruke smo iz bolnice preko Pakre prenosili bolesnike. Njima su dali neke tablete da se smire, tim bolesnicima, tak da nije bilo problema. I tako smo ih uspjeli sve prebacit.

Ivo: Onda su oni držali samo pola Lipika. Držali su samo onu cestu šta ide prema Okučanima i kroz centar, taj dio. Već prema Pakracu su bili naši dečki, već kod škole u Lipiku su bili naši. Oni su išli s tenkovima i nisi ih imao s čime zaustavit, imali su ove osamdesetčetvorke, nemaš ti s čim to zaustavit, tak da smo se povukli, morao si se povući. Tu je poginulo, ne znam ni ja koliko njih je poginulo. Dosta ih je poginulo. Pa trajalo je, kažem, sve je to trajalo dok UNPROFOR nije došao. Tuklo je i dan i noć, skroz, to je bilo sve skašeno... Pakrac, Lipik... ima tih snimaka što ljudi imaju, pa bilo je i na televiziji.

Slavica: Bilo je preteško. Molila sam muža da ide sa mnom. Nakon tih pet dana granatiranja Pakraca, čovjek uopće nije mogao očekivati da netko može preživjeti. Za svaku granatu koja je padala, imali ste dojam da ona pada na vašu kuću. I da će svi ti ljudi stradati. Kad smo kretali, to je bila kolona auta, imali ste dojam da svi ljudi odlaze i napuštaju svoja ognjišta. To nije bio samo Pakrac, nego i Lipik, Dobrovac. Gledam u muža i pitam se dal ću ga ikad više vidjeti. To je stvarno bilo grozno. Molila sam ga nek ide s nama, al on je htio ostati. Ne znam, dijete svoje drži za ruku, vidite da i on plače. Znači, i on je razmišljao o tome da li će nas ikada više vidjeti.

Jela: Vojska ko vojska. Ko zna odakle su došli. Neki su došli iz Podravske Slatine, neki su došli odozgo od Voćina. To su bili ljudi meni sasvim nepoznati. To je bila kao srpska vojska, paravojna. Jer Pakrac nije imao vojsku. Bila je samo teritorijalna obrana. Možda je neko imo lovačku pušku i dozvolu. Il' pištolj. A možda ga je neko i nabavio sa strane. Možda su ljudi koji su bili negdje u nekim službama više o tome znali. Mi nismo znali, stvarno. I kad smo bili par dana gore, moji dečki još nisu bili u ničemu i onda su im počeli prijetiti. Ali meni nisu djeca puno ni govorila, da im se prijeti. Da moraju ići u vojsku ili će ih pobiti. Pošto smo mi miješani, da treba miješane naći i sve pobiti. Bio je jedan dečko iz Prekopakre, isto pravoslavac, oženjen katolkinjom. I on kaže, teto, veli, tjeraju nas da idemo, i daju nam na nas dvanaest, jednu pušku. Kaže, da nas neko napadne, mi nemamo niš.

Jela: Moji sinovi jesu bili tu na Gavrinici, više Pakraca, na straži, ali nisu nikuda išli, bili su gore oko kuća, gore nije niko ni napado. Jednom je bio neki okršaj, al oni nisu sudjelovali u tome. Poginula su jedno dva-tri pravoslavca,

tamo prema Požegi, u nekim jarcima. Ja ti to ni ne znam ništa, pošto sam čuvala unuku. Uvijek je mala uza me bila. To je bilo dok smo bili na Bučju. Kad se to malo smirilo, ja i muž išli smo kući. Šta ćemo, snaha je ostala još gore na Bučju s malom. Kad su napali Bučje, sišli su u Kusunje, jer je tu snaha imala sestru. Muž i ja bili smo tu, u našoj kući. Pucalo se odozgo, iz šume. Pucali su ti, kako bi ih nazvao, četnici. S druge strane je granatirala hrvatska vojska. Mislim, njihovi branitelji. Pucalo se sa svih strana i jednog dana nije se moglo više izdržati. Falila su mi stakla. Puca se da se ne smiruje. Ja velim mužu, nemojmo mi tu ostat'. Šta ćemo? I onda smo uzeli... šta sam ja uzela? Samo bateriju. Ne možeš ništa nositi. Meni su noge klonule. Nemam, više nemam snage. I tud smo, kraj kuća prošli, i išli smo gore do vrha sela. Ja kažem mužu, pa, kud ćemo? On kaže, ja ne znam. Ne znamo kud ćemo. Svi su nekuda utekli. I ja, skrenem kod jednog starijeg čovjeka koji je imao gore kuću i bio je sam. Kažem, čika Stanko, jel bi mi mogli tuj prenočiti? Pa kaže, možete vi prenočiti, al vidiš da se tu puca. Ja vam ne savjetujem. Tu smo prenoćili, i tad se malo stalo s pucanjem. Ja opet idem kući. A djeca su mi bila u drugoj kući. Ne da meni vrag mira i idem vidjeti jesu živi. Kad me je mlađi sin ugledao, veli, pa mama, kud ideš, pa vidiš da pucaju. Ja velim, ne znam jeste li živi. Imali smo fiću zatvorenog u garaži. Kaže on meni, mama, da ti bude jasno, mi vama ne možemo pomoći. I mi ćemo bježat šumom. Valjda će se i ovo se riješit. Mislili smo, sve će to kratko trajati. Da će se dogovoriti. Pošto nije to neka vojska navalila, gore je bilo naoružanih seljaka koji su branili svak svoju kuću. Šta da kažem. Mi nismo mogli ništa braniti, niko nikoga, kad smo mi miješani brak bili i nisi se mogao nigdje uključiti. Nije bilo teorije da bi prešlo bilo kome. Nemaš kome bježat. Kud? Više nego strašno sam se osjećala. I kad mi je sin reko, pa kud ćemo, nema u fići ni goriva. Možda ima tri litre. I onda je jedan od tih dječaka iz komšiluka rekao, daću vam ja. Imam tri litre, mislio sam tati dati, ali on se snašao. I tako smo krenuli s fićom. Ništa nismo uzeli iz kuće, fićo je mali, malo robice sam utrpala i stavila dva jorgana. Nekako sam uspjela.

Mov: Policija je bila ključna okosnica obrane, mi smo morali održati disciplinu i red u gradu. Početkom devetog mjeseca nestalo je struje, nestalo je telefona, nisi imao nikakve kontakte. Nastali su nenormalni uvjeti. Uspostavili smo agregat koji smo našli u robnoj kući, al je on trajao deset dana. Onda smo s Poljane dobili nekakav agregat samo za osnovno, da imamo, za taj štab, kako smo ga zvali. Bilo je različitih dječaka. Nekako nam je to bilo i opterećenje. Imali smo upad u zasjedu trojice dječaka koji nisu znali gdje idu. Neka ženska ih je pozvala na kavu na Gavrinici i oni su otišli. Hvala Bogu da smo mi tada uspjeli, zahvaljujući tom zapovjedniku Grubišiću, ući na Gavrnicu i pucanjem na sve strane rastjerati te postrojbe koje su već opkoljavale tu dvojicu. Oni su već stavili cijevi, tako bar imam informaciju, jedan drugom na bradu, i čekali

su kad će opalit, a treći je bio kraj česme, ranjen, već je skoro iskrvario kad smo ga pokupili i prebacili u bolnicu. Apsurd je da se nakon toga vojni helikopter spušta na igralište, došao je po njihove ranjenike, ali je pogriješio igralište i mi ga opkolimo. Kad na brzinu dođe naredba - puštaj, ajde idi svojim, putem tako da uglavnom, vidjelo se da vojska izvanredno surađuje sa Srbima i da im pruža potporu. Kako nisu došli po naše ranjenike, kako nisu došli recimo kad je bilo Kusunje, kad je jedna grupa upala u zasjedu u Kusunju i stradali su stvarno mladi dečki, ne bih rekao nedužni, svaki vojnik je vojnik, dužan ili nedužan, teško je o tome pričati. Svi smo mi pucali, oni na nas, mi na njih, ali nakon zarobljavanja nema više, ti si zarobljen, ti si nemoćan.

Mov: U devetom mjesecu obavljena je prva razmjena civila na našem području, možda čak u cijeloj Hrvatskoj. Tražili smo pet naših zarobljenih civila, a oni su tražili svojih pet Srba koje mi, na kraju krajeva, nismo ni imali. Našli smo ih po gradu, neke koji su htjeli ići sami preko, pa smo rekli ajde idemo. Mi smo tu zamjenu napravili u Mljekarskoj ulici u Lipiku, Grubišić, ja, Pupak, Brulić. Da se na taj način nastavilo, bilo bi jako dobro.

Grubišić, ja i ta grupa zagovarali smo nekakvo mirno mjesto za razmjenu, međutim, taj njihov poručnik, vojno lice, bio je pod pritiskom. On nije bio oдавде, znam samo da je imao curu u Okučanima i da nije imao goriva da ide k njoj pa je molio da mu donesemo deset litra goriva. I mi smo nosili dva kanistra. Grubišić nosi, mislim to je sad za smijati, neću nikad zaboravit sve te slike, bila je vrućina, ja sam imao pancirku, Pupak isto, i mi smo se jugićima dovezli, stali smo na nekih tristo metara. Ja izađem van, a netko drekne s njihove strane, vraćaj se nazad u auto, a ja ne mogu više durati u autu od vrućine. Mi smo imali samo jednoga u osiguranju, Brulića koji je snajperom pokrивao ako bi slučajno došlo do nečega. Međutim Grubišić je bio izvanredno hrabar, izašao je van, otkopčao je pojas, imao je kolt, oružje je ostavio na haubi, uzeo je kanistre i ravno prema njima, da su se prenuili.

Kad je krenula razmjena, nikad neću zaboravit facu Željke Osmak, odvjetnice, ona je bila zarobljena gore, mi smo nju tražili u razmjenu i još četvoricu kojima sad ne znam imena. Bila je blijeda, teško je hodala. Očekivao sam da će se srušiti, ne od iscrpljenosti, nego od straha. Kasnije nam je rekla da su oni ostavili nama čistinu, a njima su bili kukuruzi lijevo i desno. U tim kukuruzima je cijeli red četnika ležao s mitraljezima. Bili su spremni sve nas pobiti. Ali nisu. Vjerojatno je taj poručnik uspio to spriječiti.

Mov: Jedna grupa dragovoljaca, to još nije bio HV, imala je punkt u Vladičinom dvoru. Oni su imali nekakve svoje individualne akcije o kojima nisu htjeli nikome govoriti, jednostavno su samo rekli zapovjedniku, onda je to bio

Grubišić, čuj, mi ćemo to i to napraviti, i niko ne smije znati. Kad god sam vidio da oni počinju, maknuo sam se, nisam htio ni slušati o onom što me ne zanima. Još uvijek nisam bio u ulozi zamjenika zapovjednika tako da nisam trebao puno ni znati.

Dan prije stradanja u Kusunjima, taj njihov zapovjednik, sa mnom je izašao na teren i pokazivao mi je nekakav položaj, koji je htio zauzeti. Bila je sumnja da se tamo nalaze minobacači 82 milimetra, a takve još Hrvatska nije imala. Bio mu je cilj da zauzme taj položaj zbog minobacača. Ja sam gledao i rekao sam mu da to meni ne izgleda sigurno. Taj dečko, ne znam kako se zvao, bio je izvanredan dečko, profesionalac. Mislim čak da je i vojno lice bio, ali je došao u našu vojsku. Izvanredno korektan, mislim da je ostao živ da bi bio jako veliki zapovjednik, jako veliki gospodin i čovjek. Nije se povodio za ničim, nekakvim, ne znam što bi rekli šoblanjem, krađama i tako.

U jutarnjim satima 09. 09. uzeli su taj naš oklopnjak, to vozilo, kamion obložen s limovima i krenuli su u Kusunje. Znam da im je ujutro, kad su krenuli, Grubišić rekao nemojte ići predaleko, urušite barikadu i vratite se nazad, završena priča. Krenulo ih je negdje osamnaest. Kad su upali u tu zasjedu, pogođeni su, izašli su van iz oklopnjaka, ušli su u dvije kuće, i normalno, dvojica su odmah bili ranjeni. Pokušali smo se organizirati. Jednom munjevitom akcijom pokušali smo ih izvući van, htjeli smo ući unutra na blic, no već na prvoj barikadi naišli smo na težak otpor i morali smo se vratiti natrag. Jedan dečko nam je bio ranjen. Onda sam skužio koliko smo bili slabi. Najgora stvar je bila što je u tom momentu vladala jako loša atmosfera jer se odmah prebacila krivnja na njih, kao išli su na svoju ruku. Valjda je to nekakva linija manjeg otpora da se to pokuša tako gledati, ako im mi ne pomognemo, onda je to zbog toga što su sami krivi. No cijeli dan smo pokušavali, došle su postrojbe iz Kukavice, došli su TNT, specijalne postrojbe iz Kutine, bilo je tu dragovoljaca. Ja sam vodio jednu grupu dragovoljaca s kojom sam došao iznad Pilane, nadomak možda tristo metara zračne linije. Vidjeli smo ulazak tih naših oklopnjaka i pokrivali smo ih paljbom, i stvarno smo, bar u tom dijelu, odradili što smo mogli, s civilima koji su imali samo lako naoružanje. Teško je biti major poslije bitke i pričati o tome. Desilo se to što se desilo, navečer do pola deset smo još imali kontakt s njima, tukli smo prilaz tim kućama da ne mogu doći baš tako blizu. Ujutro su se trojica izvukla iz te grupe, uspjeli su puzajući doći do našeg prvog punkta, Moderne, gdje su prihvaćeni. Bili su u šoku, normalno. Jedan je imao prostrijeljen šljem, dobio je u glavu. Uglavnom, to je slika koja me je skroz pratila i mučila. Nakon tih Kusunja, dugo nas je pratila ta nemoć, slabost. Taj punkt koji je bio desetkovan.

Mov: Najviše su pucali, djelovali za vrijeme vikenda, zvali smo ih "vikend ratnici". Dolazili su iz Prijedora, Banje Luke. Tada smo imali najžešće borbe, 22., 23. čini mi se 09. ili tako nešto, po meni su bili presudni dani za područje

Pakraca jer su oni dali ultimatum da se predamo. To ne zna niko iz grada, od ovih sada. Zapovjednici su se promijenili, zapovjednik je bio Vjeko Mudrić, koji je inače bio dosta plašljiv, ali je bio zapovjednik. Zapovjednici su dolazili na dvadeset dana, na petnaest, a mi domaći smo uvijek ostali. Kasnije se ispostavilo da su ti zapovjednici dolazili svi po kazni, zato što su nešto negdje zabrljali. Vjeko Mudrić, zapovjednik i ja išli smo na teren kad smo pozvani od bezimenoga, radiovezom, imali smo vezu s unutrašnjosti s jednog punkta u Prekopakri. Dobili smo ultimatum da se predamo do šesnaest sati, ili će grad sruiniti sa zemljom. Vjeko je bio u panici, šta da radim, ja sam rekao da je to čisto zastrašivanje, da nas hoće zaplašiti. Vikend prolazi, završava i sad im je to zadnji trzaj da nešto naprave. Ja kažem njemu da oni nisu nama nikakve uvjete predaje dali, nisu nam rekli šta ako se predate, šta će napraviti, hoće nas poštedit, hoće nas pobiti ili šta. To je jedna stvar, druga stvar je ko si ti ili ja da možemo jedan grad predat, moramo imat naredbu ministarstva, ministra, ne znam ni ja. Obišao sam ključne punktove i pripremio ljude za eventualno povlačenje, da znamo kako ćemo se povući, razgovarali smo o načinu izvlačenja. Kaže meni jedan dečko na punktu, ja se ne povlačim, ovo je moj grad, ovo je moje mjesto, dok je meni moga šarca, ja se ne povlačim. Na punktu u školi, koji je bio jedan od ključnih, jedan dečko, Šoki smo ga zvali, dečko je bio problematičan u civilstvu, ali je dečko ostao i rekao je da se neće predati. Na osnovi te njegove izjave rekao sam i drugima, čujte, ovaj punkt se ne pomiče, onda nisu htjeli ni oni. U afektu sam otišao u Prekopakru, kontaktirao sam s Gonzom, sa svima u Prekoparku, reko sam, dečki slušajte, takva i takva je situacija, vele oni da se ne povlače dok god mi iz Pakraca ne izađemo, jer ako mi ostajemo u Pakracu, ako nam dođu iza leđa, onda smo stvarno gotovi, to je onda jedan lonac u kojem ne možeš više ništa. I stvarno je tako bilo. U petnaest sati počelo je tuč, i nebo i zemlja su gorili, to je nemoguće bilo! Nakon sat vremena sve se stišalo, sve se smirilo. Imali smo jednog ranjenog, jako puno ptica i golubova bilo je pobijeno, užas, pakao, kuće su razrušene, ali izdržali su zidovi, tako da smo uspjeli to prebroditi.

Mov: Ja nisam bio nikakav veliki ratni strateg ili vođa. U desetoj mjesecu morao sam preuzeti odgovornost pomoćnika zapovjednika. Ustvari, obnašao sam dužnost zapovjednika jer je zapovjednik uvijek bio netko izvana i uopće nije poznavao situaciju. Ali nikad nisam tako nešto želio i kad se to dogodilo, počeo sam se bojati. Nisam se više bojao granata, jer sam granate proživio, padale su kraj mene i, na kraju krajeva, granata me je i strefila. Tako da mi to ništa nije strano. Ali jednostavno sam se bojao. Uvijek je bio nekakav kutak gdje sam osjećao neku prazninu i nešto još nedorečeno. Nešto mi je tu falilo. I onda sam na kraju čak sanjao da sam poginuo i da se budim i da vidim da se budim u nekom drugom svijetu. Onda sam rekao, bože, ako ću morat poginut, volio bih znati što će biti poslije.

Mov: Sjećam se jedne situacije, došao je jedan dečko iz Čazme. Jak, sto dvadeset kila je imao. Donio je lovački karabin sa snajperom. I pitao me za raspored, a ja velim, na Konstruktor. Nakon jednog dana – panika. Zovu me da dođem po njega, da stvara paniku, plače, bježi, izgubio se čovjek. I ja, ajde, krenem po njega. Pitam ga, dobro, zašto si ti došao onda u Pakrac? Veli, meni su rekli da to samo dođeš malo. Malo pripucaju oni na nas, malo mi na njih, oni pobjegnu i to je to. Stari mi je dao karabin, veli, sine, samo piši recke. Ja kažem, dobro, čega te najviše strah? Veli, najviše me strah da me po noći ne zakolju. Mene je ispočetka proganjao taj isti osjećaj. Budio sam se i opipavao vrat. Spavao sam u kompletnoj opremi, i to je bio užasan osjećaj. Jedno mjesec dana, to je bilo užasno. I onda sam rekao, nek mi rade što god hoće, ako probiju prvu crtu i dođu, pa ne trebam ni ja više živiti. I onda sam se jednostavno opustio. Oko jedanaest sati navečer, ako je bilo prigode, skinuo bih se, malo raskomotio, oprao noge.

I kažem ja tom istom, šta sad da radim s tobom? Da te pošaljem kući, ili ćeš ostati tu u kuhinji? Trebali smo kuhara. Veli, može. Nikad boljeg kuhara nismo imali. Isto tako u sanitetu. Došao je neki mali kao stažist iz Koprivnice. Kad smo se jednom vozili, kad je snajper pogodio između šajbe, njega i mene, on je pozelenio, ali kad smo stigli, on je takve složene operacije radio u tom istom kombiju da to nije bilo normalno. Ja sam mu se divio. Šivao je, prste spajao, vraćao nazad sve. Kasnije je došao neki Pero. Pero smo ga zvali. Neki Nigerijac, crnac. E, on je bio krvav. Kažem ti, takve situacije te održe u normali, jer ništa nije bilo normalno.

Mov: Onda se dogodio taj 06. 10. kad su nam ušli s leđa. Prvo su napali Konstruktor da provjere koliko smo tu budni. Te smo večeri imali jednog ranjenog. Taj je stvarno bio teško ranjen, prostrijel mozga. Morali smo mu pomoći, uputili smo sanitet da ga izveze.

Ja sam trebao voziti tog ranjenika, i onda je Dalibor Duhač došao i rekao da će ga voziti on. Rekoh, nema problema. S Duhačem je otišao i mali Tomislav Kuhar. Ja velim jednom Dadi, ajmo mi kod tvojih u Kutinu. I Dado i ja za Kutinu, kad eto ti pokojnog Širca, pita on da kuda ćemo, da su ovi upali u zasjedu u Batinjanima i da ih moramo izvlačiti. Ja sad idem pripremiti ljude u Prekopakri, brzo daj oklopnjak, municiju unutra, zovem ljude iz općine, rekoh, ajde tko može, sedam, osam nas se skupilo. Nemamo vozača, vozač je bio Dalibor Duhač. Za tih pola sata, sat vremena dok smo našli vozača da osposobi vozilo, Širac je već skupio ljude, već su se ljudi polako raspoređivati. Na četiristo metara zračne linije vidjeli smo da je sanitet prevaljen u jarak. Dogovor je bio da ja s ovom grupom s oklopnjakom pokušam uletit unutra, probit prvu crtu i doći do saniteta i da pokušamo izvući te dečke. Ostali će polako potiskivat, lijevo i desno. Skupilo se tu jako puno ljudi, oko sto dvadeset. Sukobili smo

se na tom čistom raskršću na kojem su naši pali u zasjedu. Mada su se borbe odvijale i na početku sela, jer je jedna druga grupa krenula s druge strane u proboj, da ih izvuku van. A u isto vrijeme krenula je iz Daruvara još jedna grupa koja nam je išla pomoći. Stvarno se otvorila velika fronta i ključno nam je bilo da taj pravac i put prema unutrašnjosti imamo slobodan.

Mi smo ušli s tim oklopnjakom, došli smo do pol brda gore i tu smo zaustavljeni, morali smo se vratiti natrag. Tu je poginuo Širac, čak smo ga u oklopnjak gurali, ali već je bio mrtav. Marko Martineli je ranjen s desne strane, Riba sa svojima već je došao do sela, ali se morao vraćati natrag, ovi dečki iz Batinjana upali su u zasjedu. Taj je dan bio izvanredno krvav i težak, čini mi se da smo taj dan imali dvadeset dvoje poginulih. Mi smo taj dan, te krvave nedjelje, uz velike žrtve uspjeli održati taj pravac, mada nije bio još uvijek sto posto siguran, ali je bio koliko-toliko prohodan. Poslije toga, kad su vidjeli da nisu ništa uspjeli napraviti, krenuli su na Lipik. Lipik je napadan često, ali dva puta odlučno. Drugi put je pao, da bi nakon mjesec dana, 06. 12., čini mi se, na Svetog Nikolu, ponovno bio vraćen pod našu kontrolu. Od kraja jedanaestog mjeseca krenuli smo s organiziranim, ofenzivnijim napadima. Tako da su uslijedile i druge akcije, krenulo se od Virovitice, Đulovca, ovo kompletno, Bučje, Kusonje, onda Dereza, gdje je isto dosta ljudi poginulo, najviše ovih iz Badljevine. Krenuli smo u čišćenje Kalvarije, iako sam ja bio protiv toga, ali nisam mogao utjecati na odluke velikih stratega, pod navodnicima.

Mov: Poslije 06. 10., kad je poginuo Stipa Širac, 22. listopada formiran je 76. bataljun koji je bio postavljen na cijelom području Pakraca i Lipika, znači od Pakračke poljane, Gaja, Brekinjske, Brezina, cijela ta linija. U to vrijeme oni su brojali oko tisuću i petsto ljudi. Međutim, sve je to bilo slabo naoružanje. U to vrijeme od mene su tražili da budem zapovjednik. Ja sam rekao da imam obaveze i da stvarno ne mogu, ali da ću biti na raspolaganju. Kad je taj bataljun formiran, oni su polako postali jedna formacija. Na ovom području bila je najbolja suradnja između policije i vojske. Kad su padale vojarne, kad je pala ona u Polomu, mi smo se opskrbili oružjem. Kad je pala bjelovarska vojarna, ja sam čak dovukao i haubice iz Bjelovara. Počeli su se uključivati vojni vrhovi, generali, Tončić, Andrić, ne znam, Jezerčić, koji su stvarno s vojne strane gledali na situaciju. Ključ je opet bila policija, koja je imala i disciplinu, imala je i kostur, jer je bilo bitno da mi zadržimo taj prvi nalet, a onda se uvijek ima vremena za potiskivanje neprijatelja.

Mov: Ranjen sam 16. 12. pred robnom kućom, od minobacačke granate. Baš 16. 12. kretale su akcije, imali smo ranjenike na Pilani, a dan prije smo imali ljude koji su bili u zgradi suda koja je zapaljena, napalmom izgleda, u kojoj je

gornji kat bio kompletno odsječen i cijelo stubište je bilo u plamenu. Oni su morali iskakati kroz prozor. Jedan je uspio skočiti na nekog fiću, na krov. Mi smo u tih deset, petnaest minuta uspjeli prebaciti nekakav štrik pomoću kojeg su se spustili, ali su svi dlanove izgulili, tako da su bili van stroja, nisu više bili sposobni za borbu. Drugi dan krenula je akcija na Pilani. Babo je otišao nešto u Bjelovar tako da sam ja preuzeo komandu. Trebao sam ići s grupom ljudi na Pilanu, ali sam morao ostati u komandi jer njega nije bilo. I onda sam mislio, šta sad da radim, pol dvanaest je, da držim te ljude tu, ajde malo se to smirilo, ove na Pilani sam zbrinuo, i ja jednome kažem, ajde ti ljude u sanitet i vozi ih brzo van, jer se popodne opet očekuje akcija. Tako je i bilo. Kad odjednom čujem, vani padne granata. Ajoj, rekoh, gotovi su. Pogledam, ono ništa, oni odoše dalje, granata pala u korito Pakre. Ja ovim dečkima koji su ostali kažem da bježe jer nas opet napadaju. I oni se maknu, ali je nakon jedno pet minuta opet granata pala i nas jedno šest koliko nas je tamo bilo je stradalo. To je bilo moje ranjavanje. Dobio sam prostrel crijeva, prepona, noga, osam šrapnela, ali sam, ne znam zbog čega, vjerojatno zbog svoje blesavosti, već tridesetog ponovo bio u Pakracu. Pobjegao sam iz bolnice, naručio sam si sanitet iz Bjelovara, rekoh, dolazi po mene, oću bit u Pakracu. Kad sam došao u Pakrac, Prekopakru, tutnjalo je, pucalo se.

Mario Marić: Bili smo u Zagrebu, u Dubravi, u izbjeglištvu. Bio je drugi dan poslije Nove godine, 1992., oko sedam sati navečer. Bili smo vani i igrali se loviće. I kaže mi prijatelj, ajd se okreni, sad ću ti nešto pokazati. I onda je mahao s nekim štapom, ne znam što je radio, kad najednom osjetim – ruka mi se grije. Kao da mi se znoji, kao da mi nešto curi niz ruku. I ja sjedam na stepenice i plačem. Bilo je jako puno krvi, ali ja još ništa nisam vidio. Bojao sam se dignuti. Ne znam što je ispod. Izađe jedna teta i pita, Mario, šta je bilo? Joj, znoji mi se ruka, rekoh, ko da mi nešto curi. I ona mi digne rukav, ode u hodnik na svjetlo, i ja vidim meso mi zjapi. Ja plačem, velim, sad ću dobit batina. Šta sam sad napravio – ne znam, samo sam mislio o tome kako ću dobiti batina kad dođem kući. Nije to toliko ni boljelo. I oni mene u auto, i u ambulantu u Dubravu. Sestra digne rukav, još jedna rana. Ja opet okrenem glavu. Ajoj. Dobit ću batina, a ništa nisam napravio. Samo sam stajao. Kaže, gdje je rukav? Daj rukav. Vidim tu gore je bila rupa na jakni. Došli mi na Rebro, kažu oni, skidaj jaknu. Skinuo jaknu – još jedna rana. Bila su dva metka, dvije rane. 7.62 je bio metak. To je za automat, a paše i za snajper. E sad, šta je bilo. Da je netko pucao snajperom, tako je policija gledala, pogodio bi me u glavu, u vrat, gdje već. Policija je mislila da je morao pucati rafal u zrak i metak je zalutao...

Kad su me dovezli u bolnicu bilo je deset sati. Ja plačem ko kiša. Oni bodu onu infuziju, iglu unutra. Kažem, ma ne boli. Nije to što ti mene bodeš. Nego, šta kad dođe mama. Ajoj, kad dođe tata. Ajoj, ubiće me. Ajoj, šta će napraviti

od mene. Toliko je tata branio oružje, a ja dobio metak u Zagrebu. Ajoj. Kako ću ja to objasniti? Ne znam sada. Ja sam samo na to mislio. Kad sam legao u krevet, dolaze jedna druga kolica. Guraju ih unutra. Pa tko ste ljudi? Zašto oni tu dolaze? Pa me pitaju tko sam ja.

Pa jedna viče, ja sam Kata.

Odakle si ti?

Iz Zagreba.

Šta je bilo s tobom? - vičem ja.

Kaže, tata je bacio bombu. Mama je mrtva. Kaže, ja sam puna gelera. Dođi da vidiš kako izgledam.

Ne mogu, zavezali su me skroz za krevet. Ne smijem se maknuti odavde, imam infuziju.

Šta je s tobom bilo?

Ne znam. Igrao sam se vani. Valjda sam dobio metak u ruku.

Gdje?

Imam tri rupe. Ne znam kako.

Drugi viče, ja sam dobio metak u nogu.

Kako?

Prijatelj je uzeo pušku pa je pucao.

Onda kažu preko zvučnika, pripremite Marija Marića za operacijsku salu. To je bilo negdje deset minuta do ponoći. I krene uzbuna. Ja sam mislio – Mario, kud baš u ponoć operacija, i baš ono, mora sirena svirati. I oni mene u hodnik, i u dvanaest i pet, to se sjećam, u salu, vadili su mi metak iz ruke.

Dali su mi anesteziju. Maše onako rukom – Mario, Mario. Neke zelene pločice sam vidio. Muti mi se soba, i... ništa.

Grozdana Šubert Cicvara: U toj cijeloj priči sam se osjećala... osjećala sam se, na samom početku – izgubljeno, ludo... ne znam. Onda sam kasnije pala u depresiju, kad mi je muž strašno počeo pit. U Zagrebu, gdje smo bili u izbjeglištvu, djeca su i u školu posla, apsolutno ga je alkohol uzeo pod svoje. Devet mjeseci se muž nije treznio. Bilo je strašno, mi smo se potpuno rasuli, ja sam za njega bila četnikuša. Najviše sam problema imala sa svojim bivšim mužem. Bila sam u jako depresivnom stanju dok se nisam vratila u Dobrovac, 1992., tamo u tu našu kuću, bez obzira u kakvom je stanju bila. Mislim da mi je to bio veliki užitek. Ipak sam se malo povratila. Čistila sam, krčila, vamo- tamo. A imala sam baku, djeda u Batinjanima. Oni su tu ostali cijeli rat. Odlazila sam

i k njima, i stvarno, ne mogu reći da sam s bilo kim imala problema. Da li je... Kako je taj moj bivši muž znao reći, kriješ se iza mog prezimena. Mislim, što je možda glupo, ali možda je i to imalo nekog smisla, znaš. Nekako sam bila borbena. Imala sam potrebu da opstanem.

Grozdana Šubert Cicvara: 1992. je srušena kuća mojih roditelja u Lipiku. Bacio nam je bombu prvi komšija. To smo doznali. Kasnije se hvalio s tim, i tako dalje. I naravno, moji roditelji su onda otišli nazad u Zagreb. Kad su srušili tu kuću, to je bio strašan šok i za njih i za mene. Ipak su mislili da će se na neki način vratiti u tu kuću. No pošto je to srušeno, nije bilo teoretske šanse da se vrate. U Topoliku, organiziranom smještaju, bili su smješteni samo Hrvati. Kako su oni bili Srbi – nije bilo teorije da budu tamo smješteni. Onda su nekoliko mjeseci bili kod mene. Poslije smo u njihovom dvorištu nešto malo slijepili da mogu otići od mene, jer sam imala strašnih problema s bivšim mužem. Naravno, vjerojatno iz nekih njegovih strahova. Govorio je šta će oni tu, šta će ti četnici, vamo-tamo... I oni su otišli.

Grozdana Šubert Cicvara: Što se tiče određenih iskustava, ličnih, ja sam 1992. godine čak dobila radno mjesto. Išla sam u jedno selo na zamjenu. Ja sam trgovac po zanimanju. Išla sam mjesec dana raditi. Nisam s nikim imala neugodnosti. Nikad nikakvih. Osim sa svojim mužem. Onda sam radila u kancelariji, nekoliko mjeseci. Ustvari, i godinu dana. Lažem, i više. Dve godine sam radila u kancelariji. Do Bljeska. Onda mi je došla moja direktorica, ja sam vodila kartice, i rekla, Grozdana, vi idete na Gavrinicu raditi, gdje i dandanas radim, jer to bilo oslobođeno. Pošto ste vi Srпкиnja, vi idete gore. Jel' vam jasno? Ja kažem, da, naravno da mi je jasno. Evo, ja sam jedanaest godina praktično gore, sad u toj trgovini. A, što se tiče same firme, i odnosa ljudi prema meni, s nikim nisam imala nikakvih problema, bez obzira na moju nacionalnost.

Grozdana Šubert Cicvara: Pa evo pozitivnog primjera, vezano uz moje roditelje. Imali smo veliku kuću. Sve je bilo srušeno, minirano, srušteno. Onda recimo, iz Dobrovca, pošto sam ja tamo živjela, pa tako, da ne pretjeram, napravili smo pravu radnu akciju od deset do petnaest ljudi da bi se sve to očistilo, iskoristilo, jel. Ljudi su išli pomagati. Hrvati. Tada su nam oni jako pomagali.

Drago Marter: Zaboga, hrvatskoj javnosti je toliko dugo trebalo da spozna kad i gdje je počeo rat, ne. Poštujem Plitvice, poštujem Vukovar. Poštujem sve te velike žrtve, međutim – zna se gdje je počelo. Počelo je kod nas. Još je na samom početku došlo do nekakvih ranjenika za koje mi nismo znali ni tko su,

ni što su. Mi smo u početku primali u bolnicu ranjenike, potpuno normalno. I zbrinjavali ih.

Drago Marter: Svi smo bili uplašeni. Svi smo bili puni nekoga straha. Netko ga je pokazivao ovako, netko ga je pokazivao onako. Netko je pobjegao... Mene je osobno bilo jako strah. Kompenzirao sam taj svoj strah na različite načine. Ali me je držalo to što sam radio jedan human i dobar posao. Ja sam zapravo utopio sebe u poslu, i u razmišljanju kako ćemo što bolje napraviti taj dio opskrbe bojišta dobrim uslugama i materijalom, dovoljnom količinom lijekova, interventnom uslugom. Sve svoje psihičke i fizičke resurse topio sam u tome. I to me je spasilo da ne puknem ko neki drugi. Bilo je trenutaka kad sam pucao po šavovima. No znao sam to nekako iskontrolirati do kraja, tako da nije bilo agresije ni prema sebi, ni prema drugima, koliko je to moguće. Teško je sve to preživjeti, sve se slomilo. Srušilo se. Ta frustracija je trajna. Svjestan sam da svi mi koji smo bili neposredno u tim operacijama imamo posljedice. Neko veće, neko manje. Neko ih bolje prikriva, neko ih uopće ne može prikriti. Neko se odlučio sam sebi prikratiti te muke. Strašno mi je žao ljudi koji su napravili suicid i mislim da se puno toga trebalo drugačije odvijati. Ja se nikad nisam skrivao, nisam zabio glavu u zemlju, bio sam spreman govoriti o tome javno, i platio sam cijenu za to.

Drago Marter: Kad su pucali po bolnici, očigledno je da su mislili da je bolnica ustaško uporište, kako su oni to nazivali. Bespoštedno su svim oružjem pucali po nama. Ja sam sve to skupa doživio vrlo teško, bilo je nelogično, jer je u toj bolnici bilo i njihovih ranjenika, njihovih ljudi. Međutim očigledno je da su postrojbe koje su im došle u pomoć, iz Prijedora i nekih okolnih mjesta iz Bosne, ili neki njihovi dragovoljci, doprinijele tom radikalnom pristupu. Mislim da je sve ostalo na lokalnoj razini, da bi to bilo drugačije. Znači, pucalo se po nama u svim mogućim situacijama. Od vožnje saniteta po ulici, kupljenja ranjenika do granatiranja same bolnice. To je bilo žestoko, kao da se bombardira nekakva fortifikacija, visokog ratnog ranga. Tako da nikakve razlike nije bilo. Bilo je strašno. Mi smo se snalazili u svemu tome. Na sreću, među nama nije bilo velikih žrtava. Mada sam ja izgubio dvojicu ljudi. Jedan se sam ubio, jedan je umro prirodnom smrću, mada je tu prirodnu smrt vjerojatno potakla nekakva stresna situacija. Bio je to naš mali, homogeni tim koji se sastojao od prijatelja. Tomo Ančić i ostali koji su bili s nama radili su vrlo profesionalan posao, i mi smo se stvarno jako dobro snašli u tome.

Banica: 24. 09., navečer u devet, pola deset, uglavnom prije vijesti, to mi je bio nekakav orijentir koliko je sati, najprije je pogođena kuća moga strica,

koja je preko puta naše. Do tada su već sve kuće u toj ulici bile pogođene, jedino su stajale još naše dvije.

Kad su pogodili njegovu kuću, nastao je mir i tišina. Mi izlazimo iz skloništa, mrak je pa nas ne vide. Mislim, tko je onda znao da oni imaju one IC-ove pa vide i po noći. I mi izlazimo gledati kolika je šteta. Još uvijek smo svi vjerovali da će to sutra završiti. Da to danas što se ispucalo, da je to to. Hajde dobro, kažemo, nije strašno, to ćemo popraviti prije zime.

Vratimo se natrag u podrum, sad će vijesti! I mi odslušamo vijesti. Znači, i vijesti su prošle – kronika dana, ustvari se to zove, jel'. I znači negdje prije jedanaest ja vičem, evo ih opet. I svi brzo u podrum, i samo najedanput čuješ lom... to se ne može pretočiti ni u sliku ni u ništa. I shvatiš da si zatrpan ispod svoje kuće. Da ne možeš van. Taj podrum nema prozora, nema ničega. Ima prozor, ali taj prozor izlazi u veliku sobu koja je srušena. A nas trinaest dolje. U podrumu. Isuse dragi bože, šta sad? Kako van? Sam si sebe u biti stavio u klopku. I ništa. Onda smo mi to malo nekako iznutra črčkali, gurali, odgurivali. Bilo je tu i komičnih situacija, od toga da smo plakali, do onog da se počneš smijati od jada i nemoći. Inače, moja mama se u napadima panike počne strašno smijati, recimo. Neugodna stvar, uhvati je proljev. Do toga da imaš baku koja je ošamućena Apaurinima i spava. Pa imaš malog Marka koji ni pod Apaurinima nekad nije mogao zaspati. Moja strina koja naočigled sijedi, vidiš da joj kosa sijedi...

Banica: Moj brat je ostao iza nas sam, rekao je da će doći kad razduži oružje, da ne ispadne da je dezertjer. Međutim kad se on do navečer nije pojavio, pa kad se drugi dan nije pojavio, pa treći dan, znali smo da je lagao. I onda je moj tata počeo luditi. Dugo nismo znali gdje je. Znali smo da je ostao, ali nismo znali kakva mu je sudbina. Ako je zarobljen, još postoji nada da će preživjeti, ali šta ako su ga ubili... ostat će negdje pored ceste, tko zna gdje. Ja sam spavala u sobi sa svojom šogoricom, nećakinjom i nećakom. I jedno jutro, pred kraj desetog mjeseca, čujem da neko lupa. U snu sam čula bratov auto. Probudila sam se. Misllila sam da sam sanjala. I dižem se, otvaram žaluzine, gledam. Rekoh šogorici, probudi se. Meni se čini da je netko dolje u dvorištu kod tetke. Kaže ona, ma ne, nije... Aj' dođi da vidimo, il' se to meni pričinilo. I sad ono, silazimo polako niz stepenice, svi spavaju... i vidiš neku priliku da stoji vani. Dinka, neko je na vratima. Kaže ona, ma nije... To je neki prosjak. Ajmo mi natrag spavati. Nismo više mogle zaspati. Najednom smo čule da netko viče, Dinka. Dinka, al vrlo slabo i tiho. I kažem, Dinka, taj zove nas. Tebe. I nas dvije siđemo dolje, jedna drugu hrabrimo, otvorimo vrata... trebalo nam je vremena da skužimo da je to moj brat. Mocar, zarastao... Ne znam, netko od dobrih kostimografa mogao bi opisati i napraviti takvu osobu ponovo. O moj bože, shvatile ste da sam to ja, počne se on zafrkavati. I gotovo, tu je pao. Nema više. Teška upala pluća. On je

pobjegao iz Lipika. Doslovce pobjegao. Iza naše kuće, odnosno što je tada još bilo ostalo od nje... do tud je ušla JNA. Kuća je sva skršena, opljačkana, a on se sakrio u podrumu. Prije toga je već bio svjedokom kad su poginuli Stjepan Širac i ostali gore na Batinjanima. Kad su išli izvlačiti ranjenike, pa je još više njih nastradalo. I jednostavno je onda rekao, ja više ne mogu. Sad je to gotovo. Više nema pomoći. Nije mogao autom izaći pa je sam nekih pet kilometara gurao auto. I onda je došao do Kutine. Tamo je u policijskoj stanici rekao, ja sam pobjegao. Evo vam oružje. Ja idem u Zagreb na tu i tu adresu. Ako me trebate, tražite me. Ne zna kako je došao do Zagreba, jer je već imao temperaturu četrdeset jedan, al' je uspio doći.

Ljerka Stoček: Negdje oko 20. 09. bio je strašan napad. Samo znam da nas je netko nazvao telefonom i rekao, na vas ide veliki napad. I spustio slušalicu. Ja sam sva problijedila. Suprug pita, što je bilo? Ja mu kažem što sam čula. Bilo je oko podne. On kaže, znaš šta, bilo ne bilo, idemo mi obavijestiti susjede da se sklone u podrum. I on ode na donju stranu, ja na gornju. Do kud sam mogla, obavijestila sam susjede. Na sreću, jer se sručio strašan napad na Pakrac. Do noći je trajao. Tad su nam otišli telefonski vodovi, od struje. Nakon toga smo moj muž i ja nastavili živjeti u Pakracu. Muž me skroz tješio. Stalno je govorio, doći će plave kacige i stat će rat. Imali smo zaliha... Vodu smo imali iz bunara. Tu preko je susjed imao bunar, pa smo pumpali. Ujutro smo se rano dizali, naložili peč na drva. Ali smo tu jako malo boravili jer kad počnu padati granate, ne stignemo više kod susjeda u podrum pretrčati. Kuhali smo tako da smo naložili vatru već ujutro prije razdanjivanja, da oni ne vide dim. Bilo nas je dosta u podrumu. Susjedi. Ti susjedi preko, druga kuća od mene, suprug joj je bio ranjen isti dan kad i moj. Granata je ušla tamo u podrum. Taj dan kad su oni stradali bilo je strašno, to je bio 04. 10. Mom suprugu smo jedva zaustavili krvarenje. Nismo ga imali s čim prebaciti liječniku. Ja sam stala na cestu i idem probati nekoga zaustaviti – netko će naići. Tako je i bilo, ali dosta dugo sam čekala. A granate padaju, uopće nisam bila svjesna. Mogla sam poginuti od šrapnela. Zaustavila sam neke mladiće, Pakračane, prepoznali su me. Rekla sam im da mi je muž teško ranjen. Bilo ih je četvero u autu i dvojica su izašla iz auta i pokupili mog supruga i susjeda, a nama su ostavili vojnika. Odvezli su ih, poslije sam čula, u Obrijež gdje je bila priručna bolnica. Pružili su mu pomoć, koliko se moglo. Drugi dan poslali su ga u Kutinu, a onda u Crveni križ do tih talijanskih sela u zaleđu. I na kraju je završio u Traumatološkoj u Zagrebu gdje su mu to ponovo vadili jer se počelo gnojiti, nisu valjda sve očistili. To je bilo 1991. On je do 1994. vukao tu ranu.

Ljerka Stoček: Idem u Zagreb autobusom. Ni ne govorim nikome da sam ranjena. Noga mi je već počela crveniti. Valjda sam već dobila trovanje. Uopće

ne pridajem ničemu važnost. Sjednem u autobus, kad ono avioni nadlijeću Kutinu. I autobus ne kreće. Ja dva sata sjedim u autobusu. Da nam je netko rekao – izađite, pogodit će vas. Uglavnom, nakon dva sata javljaju da autobus može krenuti. Mi ulazimo u Zagreb, pada Borongaj. Ja kažem, pa bože moj, nigdje mira. Nema ni prometa, ništa. Došli smo u Zagreb negdje oko devet sati navečer. Smjestite nas u jedno sklonište. Mrak. Meni zima. Sad me već groznica uhvatila. Nema ništa drugo, nego ručnu torbicu. Tako sam došla u Zagreb. Dva dana sam išla od Pakraca do Zagreba. I došli smo na kolodvor. Zima mi je, lagano sam obučena i strah me. I ja se priključim nekom bračnom paru i kažem im otkud sam i tako, i oni me prigriše. Međutim bila je zračna uzbuna i nismo mogli nikuda krenuti. Negdje oko tri sata noću, on je na svoju ruku sjeo u auto, bez svjetala i odvezao mene i svoju suprugu u njihov stan. I tu sam bila do jutra bila. Ujutro sam im ispričala da imam sinove, da imamo stan u Zagrebu. Ali mozak mi se blokirao, nikako se sjetiti adrese, valjda od šoka. Oni su sjedili sa mnom jedno sat vremena, i nabrajaju ulice, trgove, ovo, ono. Ne, ne mogu se sjetiti, i šta će sa mnom. Niti bih ja željela ostati ljudima, a ne znam, ne mogu na cestu. Ne znam kud ću. I tek na kraju oni nešto spomenu Fallerovo šetalište. Na Remizi smo imali stan. I stave me na tramvaj, i ja dođem do djece. I djeca kažu, tata je na Traumatološkoj. Onda smo otišli u bolnicu. Tek tad suprug primijeti, pa ti si sva ranjena. Operativnim zahvatom izvadili su mi tri šrapnela. Neke nisu mogli izvaditi, tako da još i danas imam šrapnele. Dosta dugo sam šepala. Tako smo s djecom bili u Zagrebu. To je bio mali stančić, za studente, a nas je bilo petero. Onda smo se išli javiti u Ministarstvo prosvjete, i tako su nam ponudili posao u Ivancu. Tu ratnu godinu, do 1992. smo radili tamo, a negdje u trećem mjesecu tražili smo posao u našem kraju. Proradila je škola u Poljani, pa smo radili skraćenu školsku godinu u Poljani, ali nismo mogli do ljeta doći u Pakrac. Nije se moglo ući.

Ljerka Stoček: Krenuli smo ujutro, u šest sati. Taj mladić, Aco, nas vozi. Mene i te dvije starice. Zbog kojih sam tu i ostala. Jedna starica je supruga čovjeka koji je bio ranjen kad i moj suprug, dan prije toga. Krenuli smo rano ujutro dok se još nije razdanilo. Prolazimo kroz Prekopakru. To je selo u pozadini, tamo je naša vojska bila na straži. Rekli su nam da se čuje neka pucnjava, ali su nas pustili da prođemo. Ništa ne znajući, krenuli smo kroz šumicu i upali u zasjedu. Samo odjedanput je mali Aco rekao, teta Ljerka, tu su. A ja nesvjesno pitam, a ko milo? Jer, on je mene zvao teta Ljerka. Bio je puno mlađi od mene. Pucaj! Evo ih! Ja pitam, koga? Kad najedanput – prasak, i mali vozi još auto. I ja padam kao suvozač dolje. Mene je valjda to spasilo. Vidim malom curi krv. Dobio je u zatiljak, a te dvije žene odostraga jauču. Idemo dalje cestom, ali ja ne vidim da Aco vozi auto. Valjda je auto išao sam. Išli smo po jarku, dok se auto nije sam zaustavio. Odjednom su ljudi u vojnim uniformama opkolili

auto. Četnici, brade. Prvi put u životu sam vidjela četnike. Mislim da ih je bilo oko petnaest. Opkolili auto, i pucaju i dalje. Ne znam kako sam to preživjela. I stakla nestaju na vozilu... Da ste vi to vidjeli! Imam negdje i sliku toga auta poslije te nesreće. Naša vojska je slikala. Kako sam preživjela – ne znam. Pala sam kao suvozač, kad je počeo auto skakati. Dobila sam u glavu, i imala sam svud po tijelu rane od šrapnela. Kad se auto zaustavio, četnici su nas okružili. Još su pucali. Nisu mogli otvoriti vozilo. Jedan je na silu kundakom razbio okno, netko je vikao, ima jedna osoba živa! I više, ne pucajte više! Htjeli su me izvući iz auta, ali nisu mogli otvoriti auto. Auto je bio kao rešetko. Izvlačili su me kroz prozorsko okno auta. Sva sam se izrezala. Sva sam bila krvava. Bila sam krvava i od toga što je mali Aco pao na mene. On je ležao na meni neko vrijeme. Ja se dižem, ono nos, krv, njegov mozak po meni. Bila sam okupana krvlju. Kako je krvario, to je sve po meni teklo. Razumijete, on je pao na mene kao suvozača. Onda su me izvukli iz tog vozila i hodali smo kroz nekakve šljivike. Kao u magli.

Odveli su me u prvu kuću, nekog Brace. I došli smo u dvorište nekog čovjeka. Isto je bio Srbin. I on je bio skriven u jednom podrumu u susjedstvu, jer nije imao svoj podrum. Na dvorištu je bilo valjda tridesetak četnika. Ne mogu vam reći koliko sam se prepala. Prvi put u životu vidiš tolike brade, duge kose, vojne uniforme, puške s redenicama, naslagani meci. A po dvorištu, kakva je trava bila... hodam, a ono čahure. Oni su morali strašno odavde pucat. Mi smo prvi upali u zasjedu. I kad su mene doveli pred tu kuću, upalo je još jedno vozilo. Ne znam, taj je čovjek bio iz Badljevine. Poslije je radio u policiji. Ali oni su uspjeli pobjeći, ostavili su auto i pobjegli su nazad prema šumi, prema Matkovcu. I sad, u toj grupi ja prepoznam svoje učenike. Nisam im se smjela ni javiti. Jedan sredovječni čovjek, dugo su me progonile te plavo-zelene oči, više, kolji je! I vadi nož. I ja... Sunce izlazi ujutro. Ja samo pratim odsjaj noža na suncu. No iz te grupe izdvajaju se ti dječaci. To nisu više dječaci, je li. Ljudi oko trideset godina, i ne daju me zaklati. Sad nastane gužva između njih. I drugi vade nož. I ja više ne znam... ne znam ovaj... šta da radim. Jedan od tih četnika, uhvati me da me makne od te grupe koja me hoće zaklati, pa više, fuj! Shvaćate li vi... kako sam bila sva krvava. To natezanje trajalo je negdje od sedam do devet, a u međuvremenu, naši iz šume napadaju. Pa me puste trenutak, pa onda opet kad je zatišje – mene treba zaklati.

Kad se komandir te grupe vratio, rekao je da me stave u podrum. Jedan je stajao na ulazu u podrum, s mitraljezom. Da ne pobjegnem. Kud da bježim!? Naši su strašno pucali na to selo. Htjeli su probiti obruč iz šume. Negdje do jedan sat bila sam u tom podrumu. I tada su mi rekli neka idem u podrum nekog Hrgara. Niti ne znam tko je to, al' će me jedan vojnik odvesti. I da ih tamo čekam. Meni je odmah taj njihov komandant Boško rekao da ću morati ići u zarobljeništvo. Da ću s njima ići, samo dok prođu borbe. A kamo, kuda, nisam

se usudila pitati. Dok su me vodili do tog Hrgara, oko nas su fijukali meci, živo je čudo da sam preživjela. I od sveg tog šoka, kad smo došli u dvorište tog Hrgara, ja se srušim u nesvijest. I samo znam da sam na ulazu u dvorište vidjela krušnu peć. I dolazim k sebi, u podrumu. Vidim oko sebe puno ljudi. U tom podrumu valjda je bilo evakuirano čitavo selo Batinjani. Bilo je sigurno pedeset ljudi. I onda sam došla k sebi. Dali su mi vode i oprali rane. Stariji ljudi sa suprugama. I tako sam vam ja od jedan do pet bila u tom podrumu. Odjedanput viču, gori cijelo selo. Jer su naši sve zapalili. Ta domaćinka, Hrgarka, dala mi je nekakav svoj šos, ja sam svoj morala skinuti, da se malo osvježim, od te krvi da se operem. Borbe su se i dalje vodile. Naši su željeli probiti taj put. U Batinjanima je bio jedini izlazak iz Pakraca. Jedanaest mladića išli su pomoći. Ili ih je bilo i više. Ni ne znam. Upali su u zasjedu i svi poginuli. To je bio 06. 10. Dvadeset osam ljudi je poginulo. I negdje oko pet sati jedan od tih Srba dođe i kaže mi, gospođo, rekli su da dođete. Ja pitam, a tko? Jer su meni ti Srbi rekli da će me voditi dalje u zarobljeništvo. Ja ko hipnotizirana idem za tim seljakom. Ono – opet paljba, pucnjava, nemoguće. Kroz kišu metaka trčim za tim čovjekom. On viče, žuri! Žuri! Poginut ćemo! I najedanput ja na vrhu tog brijega, čujem glas, teta Ljerka, trčite, trčite, trčite! Ja više nemam snage i sad u toj udolini, vidim, kako silazim dolje, mrtvoga Duhača, na cesti Širca. Trčim prema toj šumici, a u susret mi ide jedan čovjek. Kasnije sam prepoznala da je to Koči, jedan prijatelj. Viče, trčite Ljerka, ne obazirite se! Idemo jarkom, a Srbi vide da mi bježimo. Znači, da ja izlazim iz sela. Razumijete, da idem prema toj šumici. A naši su u toj šumici. I viče, trči! Trči! Čujem malog Gonzu. Ne znam jel ste čuli za njega. To je nadimak, Huška Josip. Viče, teta Ljerka, još malo! Još malo! Ja vičem, ne mogu više. Izgubila sam sasvim snagu. I dolazi jedan mladić, poslije je poginuo, kako se zvao, Foka i uzme me kao malo dijete i odnese do svog auta.

Naši viču, odvezi je nazad u selo. U Prekopakru. Ponovo se vraćam u Prekopakru. Dolazim u neku veliku kuću u kojoj je bilo smješteno puno ljudi. Odmah su mi dali injekciju za smirenje. Ne mogu vam reći kako sam izgledala. Bila sam sva izobličena, od straha, od svega. Drugo jutro niti je meni tko gledao rane, ni ništa. Nit sam ja bila svjesna da sam toliko ranjena. Jedna medicinska sestra mi je pogledala ranu, tu na glavi. Kaže, to je od šrapnela. To ja ne mogu dirati. Ovo po tijelu nisu ni gledali. Noga mi je počela crveniti, tu u preponi sam imala šrapnel, al' ga nije mogla izvaditi. I sad Širac Zvonko će me voziti za Kutinu. I to je isto jedna golgota bila, Isuse bože. Mi prolazimo kroz Prekopakru. Ne smijemo na glavnu cestu, jer pucaju sa svih strana, nego smo krenuli iza Prekopakre, iza nekakvih kukuružišta i izbili na Lipik. Taj dan su tolike borbe bile. Ja sam se toliko bojala... i zaboravila sam reći. U tom podrumu kad smo bili u Prekopakri, vojnici kažu, mi više nemamo jednog metka. Kažu, sad ako prodru, gotovi smo. Pobit će nas ko zečeve. Šta mislite, sad svi ti šokovi. Misliš, na sigurnom si, a kad ono... I mi sad prolazimo kroz

Lipik. Širac drži pištolj i vozi. A do njega nekakav Martineli koji je u tim borbama bio ranjen u petu, i njegova supruga, medicinska sestra. Kad smo došli na čistinu kod ergele, iza Lipika, kad su oni sasuli vatru! Jer tamo smo im bili u vidnom polju. Širac vozi kao kamikaza. Nekako smo prošli Dobrovac, kad u Kukunjevcu opet. Nas dvije smo sjele dolje u autu, zagrlile se. Kad smo došli u Poljanu, ja se dignem u tom autu, kad vidim, sjedim na hrpi ručnih bombi. Još jedan šok! Šta da nas je nešto pogodilo?! Auto bi otišao u zrak. U Poljanu već dolaze tenkovi. Mislim da su to bili Merčepovci. Tad sam prvi put vidjela našu vojsku. Poljana je bila sva puna vojske. I od Poljane je bio čisti put do Kutine, i odvezli su me u bolnicu u Kutinu. Tada nisam ni znala koliko sam ranjena. Ustvari sam krenula naći supruga. Dolazim u bolnicu u Kutini, kažu – on je odvezen pod hitno za Zagreb u Traumatološku.

Željko: Otac ni u jednom trenutku nije pomišljao da bi otišao preko. Kupio je sve strojeve, sebi je trebao otvoriti vulkanizersku radnju i svi su se još uvijek nadali da to neće potrajati godinama, nego da će se smiriti, da će se uvesti red, normalan život. Nije ni u jednom trenutku bilo dileme gdje ćemo ostati, Hrvatska ili... Kako sam ja baš bio izoliran u školi, tako je otac bio na poslu jer nije prihvaćao tu ideologiju, jer se nije htio s tim zamarati, gledao je samo posao i obitelj. Tako da je bio izoliran iz tog društva. Kad bi mu netko rekao da je Srbin on bi odgovorio - kakav Srbin kad se ne znam ni pomoliti?! I to je stvarno bilo tako. Najglasniji su bili oni kojima je, recimo, otac bio Hrvat, a majka Srkinja. U biti, da bi prikrili svoj manjak.

Željko: Pakrac je između dva brda. Na lijevoj strani, preko Pakre, to je hrvatsko brdo, a na desnoj strani su srpska sela. Naša kuća je baš bila na liniji razgraničenja. I kasnije kad se rat razbukto, tu nisu bili ni Hrvati ni Srbi, ali su zalazili i jedni i drugi, na svoju ruku. To je bila tampon-zona. Sam grad je bio prva crta bojišnice. I kasnije, nakon rata kad je došao UNPROFOR, već tada je bila rampa. Doslovce jedna rampa. Tu, s ove strane smo bili mi, a s druge strane rampe su bili oni. I onda su četvrtkom bili organizirani posjeti na rampi. Znači, dođu oni s one strane, a mi s ove. I mi djeca smo odlazili tamo.

Željko: 1992. je bilo straža po ulicama, ali ne u samom centru. Čudno je bilo kad gledaš kako je to funkcioniralo. Mi smo normalno hodali po gradu, na burek i tako. Ja se navečer nisam puno kretao po gradu, ali preko dana život je u gradu išao svojim tokom. Iks puta prođeš pokraj rampe, kao da toga ni nema. Četvrtkom je glavni izvor zajebancije bila ta rampa. A u biti, i onda si mogo poginuti. Mogao je bilo tko zapucati. Čudno kak se tad živilo. Stvarno čudno. Ja se nisam s nikim išao nalaziti kod rampe, išao sam gluposti stvarati.

Mislim da su Srbi živjeli puno gore nego mi. Kod nas je bilo neke love. Vojska, domobrani. Nešto se dešavalo. Oni gore nisu imali ništa. Onda je bio štos uze-ti hamburger, napraviti dva griza pa baciti pred njih, jer oni nisu imali. To su bila neka naša zadovoljstva, sitne čarke. Gluposti. To četvrtkom je bila jedna graja, milijun ljudi. Nama je bio cilj doći do rampe, kratko bismo vidjeli jel se ima kome što za dobaciti, malo bismo se zezali i otišli dalje.

Mov: Zanimljiva je jedna stvar. Pakrac je uvijek bio kao neki pokusni kunić. Na području Pakraca oformljena je prva rampa, druženje između srpskog i hrvatskog civilnog stanovništva. Ja sam radio u civilu i išli smo malo vidjeti razmišljanje ljudi. Jednom kod rampe dođe meni jedan čovjek i kaže, ja tebe ne bi mogao zaklat! Bio sam zatečen. Rekoh, zašto ne, ja sam za tebe ustaša kao i drugi Hrvati. Ne znam, tebe ne bih mogao zaklati. A ti mene? - pita on. Ja kažem, kakvo je to pitanje, ne znaš što bi rekao! Toga čovjeka sam vidio kasnije kad sam bio zapovjednik u ispostavi Bučje, poslije Bljeska. Vidim ja njega s biciklom, ide za Bučje, pozdravim ga, stanem, kažem - i, kako ide? Ma veli, ide. Ja kažem, jel se vi mene sjećate, pa ne, ne, ne. Ja reko, kako ne kad smo pričali na rampi kad ste rekli da me ne bi mogli zaklat i to. O to sam se ja samo šalio, veli on. Pa dobro, u redu, doviđenja. I šta sad? Ali, viđao sam nažalost i te mlade dečke, sedamnaest godina, šta je on mogao imati u ratu, trinaest, četrnaest, s izopačenim pogledom. Gleda te poprijeko i onda si misliš što li on razmišlja o meni. Jednom prilikom, jedan je došao malo bliže, odvažio se, i pokazuje on meni nož, kao on meni nešto prijeti, a ja uzmem ovako iz malog džepa pištolj, i pokažem 6.35. Odmah je zvao unproforca, a ja se okrenem i lagano odem dalje.

Marijan Ivanović: Za vrijeme linije razgraničenja, imao sam prigodu odlaziti svaki četvrtak na okupiranu stranu i razgovarat s njima. Uvijek sam drago-voljno pokazao da sam hrvatski vojnik, dao se pregledati da vide da nemam oružje i tražio da razgovaram s nekim od njih. Jednom mi jedan kaže, pa mi tebe sad možemo ubiti, a ja kažem, gospodine, rat nećete dobit ako ubijete Marijana Ivanovića. Ko će pobijediti ne znam, a došo sam samo radi toga da zamolim sve te zapovjednike, jer to je bilo od daruvarskog korupusa, banja-lučkog do tih prijedorskih dragovoljaca, ne znam ja, niški delije, da paze na civile. Nije poanta u vojničkom ratu, u njemu se ubijamo, ali bakica ide na vodu, neko uzme snajper i ubije bakicu. Ili, dijete ide za loptom, snajperom možeš ubiti dijete, otkud znaš jel Srbin, Mađar ili Turčin. Osim toga, to dijete i da hoće bit krivo, ne može.

Marijan Ivanović: Mi smo organizirali susrete na liniji razgraničenja, nastoje-ći da ljudi jedni drugima prenesu da je bezrazložno da se oni sad utabore kao

da je tu Berlinski zid. To je bio dobar način direktne komunikacije. Normalno, niko nije trebao nositi neku vojnu opremu. Osim toga, dešavalo se da neko zaluta na našu stranu, ja odem preko uz pratnju civilne policije UN-a i vratim ga. Kažem, čuj, sin ti je tu, pazi na liniju, ratno je vrijeme, neka budala će misliti da je vojnik pa će ga ubiti. Bilo je i polukomičnih situacija. Neki Tešo, znam da je gore negdje iz Čaglića, imao je kćerku koja živi negdje u Slavoniji i kaže meni, Marijane, ak bi mi mogo napraviti uslugu. Ja pitam, pa šta. Pa kaže, eto gore sam u Čagliću, mi volimo kupus, nemamo sjemena za kupus. Kažem, dođi ti u četvrtak pa ću ti donijeti i donio sam mu čitavu kutiju varaždinskog kupusa. Sad kad me vidi nekad u gradu veli, da ti platim pivu za onaj kupus. Kaže, jako je dobro rodio. Osim toga, moj tata je bio i vozač autobusa i svi su ga poznavali pod nadimkom Šalaj, i čim su me vidjeli stariji ljudi, odmah bi rekli, ti si Šalajov sin, znam te...

Davor Grbac: Kad su došle snage UN-a, bila je uspostavljena komunikacija. Ja sam odmah nakon demobilizacije počeo raditi po novinama i išao sam snimati kamerom susrete na toj rampi razdvajanja. I sreo sam jednog bivšeg prijatelja s kojim sam rastao cijeli život, s kojim sam dijelio sve, koji je bio kum mojem bratiću, a pojavljuje se druga osoba. Pokušavaš s njim uspostaviti kontakt, razgovarati, ali to više nije on, to je četnik, tako se ponaša, tako razgovara s tobom, provocira te i ti jednostavno ne možeš vjerovati da je to ista osoba koju si poznao cijeli život, kojoj si vjerovao, s kojom si se družio, s kojom si prošao sito i rešeto.

Lidija: Mama je u Banja Luci krajem 1992. dobila otkaz, jer tata nije otišao na ratište. Tata je sestru vidio tek kad je bila stara dva mjeseca, jer nije smio doći kući. Ma mislim, strašno. Nismo imali struje po četrdeset dana. I voda je bila upitna. Strašno je bilo. Ljudi su pred zgradama ložili vatre, pa su kuhali vani jer u kući nisu imali gdje. Počela su se ložiti drva. Meni je to bilo skroz čudno, jer sam ja samo kod bake na selu vidjela da se lože drva. Sjećam se kad nismo imali struje koristili bismo petrolejsku lampu. Kao prije sto pedeset godina. I sad, popodne trebamo ići u školu, ne znam... u pola jedan, a struja dođe, recimo, u dvanaest sati. I mi svi sretni. Ono što se prvo pali je televizor, vešmašina. I sad, mi upalimo televizor, a ono crtići. I mama kaže, danas ne idete u školu. I svi uglavnom dolaze po nas, zovu nas, a mi gledamo crtiće. Uglavnom, nitko nije išao u školu, jer su cijeli dan bili crtići na TV-u. I mi smo svi ostali gledati crtiće. I sutradan je mama išla u školu, i rekla, čujte, ja sam djecu ostavila jer su bili crtići, jer još bar četrdeset dana opet neće gledati crtiće. I na kraju, kad je bilo to nekakvo nastavničko vijeće, u biti svi su pohvalili mamu jer je pedagoški postupila. Jer taj jedan dan škole nama neće faliti, a crtići ipak...

Živjeli smo od toga što je tata prodavao drva i taj stric, koji je bio svećenik, malo nam je pomagao. Onda se tata nakon 1993. zaposlio pri biskupiji. U Banja Luci je bio Caritas. Istovarivao je kamione kad su dolazili, pa smo onda većinu stvari dobivali u hrani i u odjeći. Tak da smo se do 1995. krpali. A imali smo na selu baku pa nam je ona davala povrće, voće...

Lidija: 1994. slavili smo sestrin drugi rođendan, došli su kumovi, i oko ponoći je neko zvonio na vrata. Oni nisu nikog čuli. Ja sam pogledala i vidjela da su policajci. Tata se pokušao sakrit, ali, naravno, nije uspio. Ušli su, pretresli stan i odveli ga.

On je godinu ili dvije prije toga dobio, zato što nije išao na ratište – zatvorsku kaznu od sedam mjeseci. Tad su ga uhvatili i odveli u pritvor. Uglavnom, odslužio je pet mjeseci zatvora. Izašao je u prvom mjesecu. Ostali smo do sedmog mjeseca, cijelo se vrijeme nadajući da će sve to proći. I onda, non-stop smo se nadali – bit će bolje, bit će bolje... dok nije došao Bljesak i Oluja, kad su svi došli u Banja Luku. Jednostavno, grad je bio prenapučen. Onda su tjerali te ljude po selima. Grad tad još nitko nije dirao, ali mi više nismo imali zbog čega i zbog koga ostajati. Svi naši su otišli.

Lidija: Znam da nisu po Banja Luci ubijali, ali znali su maltretirati ljude, dolaziti im noću. Ja sam išla u predškolu, i ta učiteljica koja je nama bila kao odgajateljica njoj su došli u kuću i u biti su je zatukli. Toliko su je tukli da je od toga je umrla. To mi je bilo strašno jer sam je voljela. Znala sam čut takve stvari. Ili recimo, imali smo u zgradi jednog, baš je bio četnik, živio je iznad nas. Kad je dolazio s ratišta, svi smo znali da moramo šutjeti, jer bi se on napio i pucao s prozora. Sestra je taman bila rođena. Mislim, dijete od godinu, dvije, sve smo joj davali samo da šuti, da ne plače jer smo ga se bojali. On nije pucao na nikog određenog, nego tako, u zrak. Znao nam je doći na vrata, pijan i vikati. Ali mama je uvijek imala nekakvu priču za njega, tak da ono, stvarno, nas niko nije maltretirao.

Nena: Kad smo djeca i ja 1992. izašli iz Bosne, muž je ostao. Njemu nisu dali izaći. I onda, kad je Derventa pala, one koji su ostali tamo su zarobili. Tako da je on tri mjeseca proveo u logoru. Tamo mu je narušeno zdravlje. Međutim ako bi sad pokušao makar da ispita ta neka svoja prava, sve je to nekako malo teže jer je iz Bosne. Pa onda taj logor u kojem je bio. Nije to bio recimo nekakav zloglasni logor kao Omarska, to je bio jedan manji logor koji uopšte nije po njihovom registriran. A mislim, znate, strašno me to sve nervira, pa, jel to tako teško provjeriti. Pa nema veze o kojem se logoru radi, da je bio veličine ove prostorije – tu su ubijani i mučeni, na sve moguće načine. Zar je

sad bitno što nije poznat u svijetu? Tako da na tom planu nije mogao nešto da ostvari. Jer je to u Bosni. I nije se događalo u Hrvatskoj. A mi smo došli tu ne svojom voljom. Mislim, sve su te političke igre bile tako ružne i pogubne za narod iz Posavine. Tolke nepravde su nam učinjene.

*Dalibor Šimić: Dok sam čekao da
tata bude razmijenjen, teško sam
mogao spavati, uvijek su vrata
morala biti otvorena i stalno sam
tetku pitao - tetka, jel ti mene
čuvaš? I tako sto puta u noći.
Uvijek sam imao neku nadu da
mi je tata živ. Nije mi nikad niko
reko da je on mrtav, al sigurno
su ljudi to pretpostavljali, s
obzirom da je tako dugo bio gore u
zarobljeništvu. Kad mi je tata došao,
bio sam sretan i to mi je bilo ono
najvažnije, to me je podiglo i nisam
se baš okretao unatrag.*

VI. BUČJE

VI. BUČJE

Dalibor Šimić: Otac i ja smo krenuli prema Čagliću na motoru. Dok je tata prolazio jednim dijelom sela, naletjeli smo na dvojicu. Jedan je bio s jedne strane kuće, drugi s druge i rekli su mom starom da produži do barikade. Pitam ja starog, ko su ti, a on kaže, garda. To mi je sigurno rekao da me ne prestraši. Šta sam imao, četiri i pol godine. Onda sam ja tamo ostao s njima, a tatu su odveli u jednu kuću, odmah preko puta ceste, kao tata ide na kavu. Ispitivali su me jel tata ima pušku, vamo-tamo. Reko sam im za Matijevića, da ima luk i strele. Nije prošlo ni petnaest, dvadeset minuta kad su rekli da se idemo igrati žmirke i zavezali su mi oči. Sjećam se da sam vidio nekakvi zeleni kombi u koji smo ušli. Zaspao sam u tom kombiju, a kad sam se probudio, tata me na rukama nosio u neki podrum. Dolje sam vidio da je sve blatno, nekakve palete, ljude, koji su izgledali baš užasno, isprebijano i šta ja znam. Tamo sam bio jedno sat vremena, i onda su došla neka dva čovjeka i rekli su da će me odvest nekuda, vamo-tamo i stari meni kaže, slušaj čike i sve će bit dobro. Kad smo izašli van, vidjeli smo veliko parkiralište, baš se te scene sjećam, i, u biti, bile su krvave plahte i ljudi ispod plahiti. Onda su me vozili kod neke žene, kao ona će me uzeti k sebi. Međutim ta žena valjda nije htjela i onda je došao neki čovjek s hitnim kolima po mene i odveo me kod neke druge žene, koja je imala kćer i tamo sam prespavao. Drugi dan su me vozili u Čaglić i odveli me kod susjeda, Milana Vlajkovića, jedno petsto metara od moje kuće. U biti, htjeli su da mi on zaveže, ruke i oči i da me ostavi pred kućom. Kasnije sam saznao da su me htjeli zapaliti u mojoj kući. Kod tog susjeda sam se dobro najeo i on me je odvezao u Lipik. Nije ni znao jel koga imam u Lipiku ili ne. I pita me jel imam koga u Lipiku, ja reko, imam tetku, pa znaš gdje, znam, ja mu pokazujem gdje da skreće i on me je doveo tetki. Rekao joj je, evo, doveo sam Dalibora, Darko je zarobljen, više me ništ nemoj pitati. Tako sam ostao s tetkom. Prvo smo išli u tu robnu kuću dole u podrum, onda smo bili u Đurđevcu pa u Kutini. U Kutini sam dočekao svog tatu kad je došao nakon razmjene.

Darko Šimić: 31. 08. 1991. sam zarobljen. Sin, koji je tada imao četiri godine i ja krenuli smo iz Lipika kući na PIK-ovom bijelom motoru. Nosio sam deset deka kave i kilu kruha, trgovine su normalno radile u Čagliću. Zaustavili su

nas na cesti, poslije trgovine u Čagliču. Neki čovjek je stajao s puškom i upe-rio je u mene i rekao - produži! Da je bio jači motor, možda bi ja i skrenuo, al nisam imao izbora i tako su nas zaustavili. Sina su odvojili, a mene su tam tukli u onoj kući, vidjet ćete gore u Čagliču. Pao sam jedanput u nesvijest od batina. Ispitivali su me đe su topovi, đe su tenkovi na Mačkovcu, đe je kuhinja, đe je garda, reko nema, a oni udri po meni. Ustvari ničega nije ni bilo, jer kad je Pakrac napadnut, dečki su se povukli, al su se oni uplašili jer jednom prilikom kad su nas htjeli napast, Srbi iz Subocke i Donjeg Čagliča, bile su borbe. Ja sam pozvao telefonom Stjepana i dečke gardiste, i rekao, dolazite ovamo, sve će nas pobit. Onda je Ivan Nikić doveo dvanaest dječaka koji su krenuli na Mačkovac pješice. Tamo su zaustavili neko vozilo u kojem su se nalazili Srbi. Jednog od njih su pustili u Lipik, a drugog su zarobili. Taj koji je pušten javio je da ne padaju dok ne dođe vojska, jer je Mačkovac pun ustaša. Bojali su se Mačkovaca kao žive žene jer to je bila jedina obrana Lipika. Kasnije sam vidio da su mi sina odveli u zelenom, šumarskom kombiju, vezanih očiju, na Bučje u logor. Tamo sam ga nosio u podrum šumarije, ja sam bio sav izubijan, al sam okreto glavu da me on ne vidi. Došli su dvojica, Stevo Harambašić i Rade Janjatović, znam ih obadvojicu dobro i htjeli su me tuć, ali su me onda prepoznali i vidjeli su da nosim malog na rukama, pa su odustali. Tamo su tukli Cerovca, Rebraka, ne znam točno, al dost ljudi je poginulo u toj šumariji. Nakon dva dana došli su po sina i rekli da ide s njima. Reko samo, budi dobar, slušaj čike i biće sve dobro. Vidio sam ga tek na razmjeni 16. 01.

Darko Šimić: Dok smo bili u toj veterinarskoj stanici, ležali smo jedan kraj drugog kao sardine, ak se jedan okrene, svi se moraju okrenut. Na strance smo ležali i to dole na betonu, ma kakvi kreveti, ništa. Ja sam bio u najlon košulji, skinili su s mene jaknu, sve su skinili s mene. Jedino kad smo trebali ići na rad, jer mene su zvali da im popravljam krovove i takve stvari, onda ideš na rizik, nekad dobiješ nešt za jest, nekad dobiješ od nekog i šamar. Zima, bez vatre, bez ičega, hrane malo, ležiš, čekaš da te ubije i gotovo. Tako je izgledao život na Bučju, kako drukčije. Hrabrili smo jedan drugoga međusobno, da sačuvamo živce. I sam doktor Solar je govorio, sve će biti dobro, samo da ostanemo živi. Ja sam se uvijek nadao da ću ostati živ. Evo moj jedan, isto rođak, prijatelj Stjepan Martinović, on je znao reći, mi smo gotovi, sve će nas pobiti, reko, neće, Stjepane, još ćemo kupit šljive u Čagliču u šljiviku. On je bio izgubio živce, al povratio se opet.

Darko Šimić: Mislim da nas je tamo bilo sedamdeset četiri. Mnogi su nestali. Vidio sam kad su vodili Petrovečkog, Petrovickog, Rangusa, Takača, Blaževića. Vezali su im oči i kao vode ih na razmjenu. Ajd, reko, sretno im bilo, a još se ni dandanas nisu vratili. Oni su svi bili u policijskim uniformama, batina

su dobili, bili su plavi. Mislim, dečki su se lijepo držali, ti policajci, nisu bili ustrašeni, baš su se pravo držali. Šutili su i čekali razmjenu, ali eto, nisu je dočekali. A ko zna, možda su i živi jer još nisu nađeni mrtvi. Baš sam po Đuri Blaževiću poručio mojima da sam živ, pošto je on išao prije mene u razmjenu, al eto ja sam došao, a on nije.

Darko Šimić: S Bučja sam prebačen u KP dom Stara Gradiška. Tamo je bio hotel visoke A kategorije spram Bučja, tam smo dobili jest ko normalna vojska, triput dnevno i repete i svega. Malo smo se oporavili. Kad su nas doveli s Bučja, ovi u KP domu su rekli šta ste doveli ove žive mrtvace s Bučja. Tamo smo se mogli i kupat i i brijat. Imali smo one slamarice, deka koliko si htio... Iz KP doma su nas vodili na razmjenu. Prvo su pitali jel hoćemo na razmjenu il nećemo. Normalno, svi su htjeli. Onda su nas sve strpali u jednu sobu i veli, koga sad prozovemo, taj ide na razmjenu. Oni su se tu malo igrali s našim žvcima, sve su nas metli u sobu i sve su i prozvali, svi smo išli. Nakon razmjene sam se vratio u samostalni bataljun Stipe Glasnića i odma sam došo u Dobrovac na punkt.

Blanka Petrovečki: U ponedjeljak oko jedanaest sati saznala sam da je moj sin ustvari otet i odveden i da vrše pregovore za njih petoricu koji su onda bili zarobljeni. Za trojicu se ni danas ne zna gdje su. Među njima je moj sin. Darko Uherek je prešo odmah na srpsku stranu, a nekoga Zlatka Starješevića su iz Daruvara pustili sami četnici. Dovezli su ga do nekog Vrbovca kod Daruvara i tu su ga pustili. Moj sin i ti policajci su odvedeni iz Daruvara. To je bila opća pomutnja jer svi stariji policajci su većinom bili Srbi, i oni su jednostavno policijsku stanicu napustili, odnijeli su sve što su mogli, što je bilo korisno i s čim su se mogli služiti. Već su bili gore u brdima, već su imali svoje čete.

Ti mladi policajci vidjeli su kad su mog sina trpali iz jednog auta u drugi vezanih očiju i to da su odvezeni prema Bijeli iza Daruvara. Tu su bili jedan dan u Bijeloj, iz Bijele su ih odvezli u Grđevac u neki lovački dom. To vam je tu negdje iza Bučja. Tu su bili četiri dana, al svaki zasebno, tako da nisu jedan za drugog znali, bili su vezani s lisicama na leđima, sve te dane i noći, preslušavani, tučeni.

Nakon četiri dana su ih dovezli na Bučje, tu je već bio veliki logor. Bilo je puno i Pakračana i Daruvarčana, i iz Virovitice i ne znam otkud sve ne. Tu su se onda prvi put našli ta tri policajca, moj sin, Damir Rambousek i Darko Petrovicki, i tu su bili punih mjesec dana. Tu su ih tukli, maltretirali, mučili gladu, bilo je svašta. Bio je zapovjednik pod čijom zapovijedi su bili zarobljeni, on je imao svoju srpsku policiju odmah od Bučja, đe su naši bili zatvoreni. Preko puta je bila neka velika ustanova i tu su oni sebi napravili policijsku stanicu,

a ovdje je bila veterinarska stanica. Tu gdje su zgrade bile lijepe, tu su Srbi imali te svoje kancelarije, a u podrumima, tu su bili zatvorenici, njih je bilo po trideset u jednoj maloj sobi, ležali su, veli, na podovima jedan do drugoga samo na kartonima. Mjesec dana sam imala informacije s Bučja jer to nije daleko odavle, uvek se našo ko je htio nešto reć.

Blanka Petrovečki: 20. 09. došli su mi iz policije reći, donijeli su i spisak, da će moj sin i svi ti policajci, čak je i Šreter bio na spisku, biti razmijenjeni 22. 09. kod Kusunja. I ja sam mu sve pripravlila, skuvala što moj sin voli jest, pripravlila mu trenerku, robu, sve. Kako se pucalo, to je bio užas jedan, najprije sam odavde bježala u njegov stan, odmah preko bolnice. I čekala sam... Onda sam vidjela da od te razmjene nema ništa, jer su se jako veliki okršaji vodili oko Kusunja. Ali sam mislila, otići će prema Daruvaru ili neđe, pa će ipak napraviti razmjenu. Te razmjene nikad nije bilo. I tako, taj dan je odvezeno njih sedam na razmjenu. Postoje svjedoci koji su poslije razmijenjeni, i koji su to pričali. Gledali su kroz rupice kad su ih vodili na razmjenu. Odvezeni su zelenim kombijem, šumarskim, prema Pakracu, znači prema Kusunjima. Taj kombi se vratio tek navečer oko šest sati, prazan bez njih. Znači od deset sati do šest sati... Možda su odvezeni u Srbiju... Imala sam informacije da je na Manjači. U sve moguće logore sam pisala, nema đe nisam tražila. Jedna informacija je bila da je odvezen u Staru Gradišku 22. 09. i da je u Staroj Gradiški bio dva dana, a da je nakon toga odvezen u Banja Luku na suđenje. Pričalo se da je osuđen na pet godina zatvora. Meni je Franjo Komarica, ne onaj biskup, nego onaj profesor koji sad živi u Slavonskom Brodu, rekao da je moj sin vožen na razmjenu, njih četvorica, da su trebali biti razmijenjeni kod Davora. To je bilo 1993. ili 1994. I da su četiri sata tamo čekali, ali da nitko od naše strane nije došao. Ja sam ga pitala jel' ja to smijem reći Grujiću, da je to tako bilo. A on je rekao, slobodno mu recite. Ja sam to Grujiću rekla, a Grujić mi je odgovorio da je to bila istina, ali da tamo nije bio moj sin. A nije važno ako nije bio moj sin, al je trebalo napraviti razmjenu. I otkud ja sad mogu vjerovat da nije bio moj sin. Dobila sam izjavu od nekog Kompa Željka da je, kad je Manjača bila rasformirana, da je moj sin, i ostalih tristo, koliko ih je ostalo, da su razvezeni. Da bi mi na koncu rekli da je taj Kompa Željko nepostojeći čovjek, a ja s njim telefonom razgovarala!

Nikola: Evo vidite. Kad se spremao rat, došli su k meni i tražili da idem s njima u rat. Ja sam rekao da ne mogu, da neću. I oni su odmah došli treći dan i zavezali mi žicom ruke, na glavu mi zavezali maramu, i vozali me tri sata po šumi. I dovezli me u selo Grđevica, u jednu šumarijsku kuću, u podrum. Tu je bilo sedamnaest Hrvata. Kad sam došao zavezanih očiju, nisam ih vidio, ali sam čuo da pjevaju "Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala". Pjevajuuu! Ja

sam mislio da sam došao među Srbe, nisam imao pojma gdje sam. Kad su otišli, a nas ostavili unutra, podigao sam maramu i vidio su to sve ljudi koje poznajem. Jedno trojicu nisam poznavao. Jedan poljoprivredni inženjer što je sa mnom bio jako dobar, Ožegović. Prije rata mi je puno pomagao oko stručnih stvari, oko poljoprivrede, oko špricanja i to. Umro je poslije rata. Umro je od te muke, od tog jada, od tog svega. Pa neki Tine Svjetlačić. Bio je poslovođa na Pilani, autoservisu. Isto je bio dobar sa mnom. Pa Zdenko Gršić, pa Pulčić Marijan, pa... Sedamnaest nas je bilo. Pa svaku večer kad se koji napije, dođu pa nas tuku, gaze. Meni su izbili sve zube. Jedan mi je došao, on je bio negdje iz Požege, Puvaž Goran, i tukao me. Tako su mi ovi rekli da se zove – Puvaž Goran. Stalno sam mislio o tome hoću li ikada više vidjeti moju djecu. Prislonili su me bili uz zid i mislio sam – sad je gotovo. Odmotao mi se film u glavi od djetinjstva, kako sam bio mali i hodao gore na nekoj njivi, igrao se. Od toga dana... do dana današnjeg. Sve mi se odmotalo u sekundi. I onda se mislim, napravio sam djecu, imaju od čega živjeti, neka me nema. Ali, tada, neki pijanac je skočio odozgo i rekao, ne! Ne! I nisu me ubili.

Nikola: U zatvoru u Bučju, to je bila mala prostorija, a nas je bilo puno. Jedanput nas je bilo četrdeset dvoje. Ležali smo kao kad složiš sarme, bez ičega, nemaš ništa, ni kaputa, ni ništa. Neki Krajnović Luja, koji je sad umro, nam je kradom dobacivao kapute i veste i šta ja znam, on nam je pomagao. Svima nam je nabavljao i potajno ubacivao kroz prozor i košulje i kapute i za jest. On nam je jedini, eto, pomagao stvarno.

Nikola: Jedan dan su prozvali dvanaest ljudi da idu na razmjenu. Jednome iz Daruvara, sa mnom je bio dobar, dao sam moje hlače, jer su bile čišće od njegovih. Bio sam siguran da su bili razmijenjeni. Poslije rata, idem ja njih tražiti u Daruvar. Toga čovjeka. A veli jedan meni, pa jel ti ne znaš? Pa ne znam. Pa kaže, oni nisu ni došli. A bili su pročitani i otišli su na razmjenu. Ja siguran, sto posto, otišli na razmjenu. I ja u Daruvaru, na raskršću – njihove slike. Njih nema. Odem ja, kupim onu svijeću, zapalim. Metnuo sam svijeću i vratim se natrag. Nađem tu jednoga što je bio sa mnom u zatvoru. Kaže, da, oni jesu odvezeni na razmjenu, ali nisu dovezeni. Negdje su pobijeni. Tražili smo ih, ali još do dandanas se ne zna gdje su nestali. Da li su nestali na daruvarskom području, ili na pakračkom, još se ne zna. Al uglavnom ih nema. Svaka majka treba znati gdje su kosti njenog djeteta i da ga spremi tamo gdje mu je mjesto. I tko god zna, treba da kaže gdje su.

Nataša: U nedjelju smo se već trebali vratiti, međutim moj djed je odveden, i mi dandanas ništa ne znamo o njemu. Došli su po njega u kuću, u svinjac,

doslovce u svinjac. Hranio je svinje. Došla su po njega dva čovjeka. To je bilo po bakinoj priči. Došla su dva naoružana čovjeka i izveli ga iz svinjca. Ona mu je htjela baciti, kaže, nekakvu košulju, jer je bio u potkošulji i u radnim hlačama, a oni su onda na to rekli – i tako mu to ništa neće trebati. A drugi je imenom rekao, čika Ilija, ja znam da vi to niste zaslužili, ali ja to moram napraviti. Dakle, poznavali su ga.

Nataša: Čuju se raznorazne priče. Nakon toliko godina, evo, petnaest godina je prošlo, vjerovatno nije on živ. On je bio i bolesnik. Bio je dijabetičar. Nije mogao bez lijekova. I nakon petnaest godina, gdje bi sad mogao biti? Vjerovatno ga nema. Ali sad da se nešto konkretno zna – ja ne znam. Možda netko zna, ali ja ne znam. I najgore je što se ne zna gdje mu je grob. Ili ne... idemo gore na Bučju. Tamo kažu da je bio u zatvoru, u logoru. Idemo na Bučje, palimo svijeće, ali to nije to. Nemaš taj osjećaj. Odem ja, zapalim svijeću, ali mislim da je, da je ljudski da se zakopa negdje na groblju, da znaš evo tu su ostaci, kosti.

Ljerka Stoček: Moj brat je bio zarobljen i odveden na Bučje. Tamo je proveo više od mjesec dana i razmijenjen je u prvoj razmjeni – on i ne znam tko još. Bio je jako pretučen i morao se liječiti. Jedva smo ga prevezli u Zagreb. Nakon toga se liječio u Njemačkoj, u bolnici Schwarzwald, jer tamo je imao poznanika. Na kraju je ipak umro, dobio je moždani udar. 2000. je umro. Strašno, od tih stresova. Jučer sam slušala ovu ženu koja je tražila sina. Govorila je da još dandanas ne zna gdje joj je sin. A moj braco je rekao da je taj mladić isto bio jako pretučen, da je krvario, na uši, na nos, na usta, da je mokrio krv. Da su bili u podrumu i da nisu smjeli izaći van napraviti nuždu, ništa. Skroz je bio u podrumu, zavezanih očiju. Kažu, zavežu im oči i onda ih tuku.

Pričao je da su ga na Bučju tjeroali da pase srpsku travu. Pa su ih tjeroali da pjevaju pjesme. Moj brat uopće nije imao sluha. Pa šta si, braco, pjevao? A on siroče pjeva, i plače. Ja se sad više ne sjećam tih riječi. Uglavnom, nešto, u slavu srpske vojske, i šta ja znam. Ja kažem, pa jel' si ti, braco, pjevao? On zbilja nije imao sluha. On kaže, morao sam, jer kako ću preživjeti. Svašta, svašta. Joj, bože. I kad su ga pustili, dođe tu, policija ga dovede meni. Njegova obitelj već je otišla iz grada. Mi smo jedini ostali. I padne na ulazu u kuću. Onda smo potrčali moj muž i ja, i još neki susjedi. Stavili smo ga na dvosjed. Bože, što smo svašta prošli. Za čega i za koga? Ne znam ni sama.

Stojan: Borbe su se vodile intenzivno, granate su padale i danju i noću. Imali smo nesreću da su taj dio ulice zauzeli Srbi. Nisu nas pobili, al su nas odvezli na Bučje u zatvor. Ženski dio tih stanovnika su istu večer pustili prema Badlje-

vini da idu dalje, a nas muškarce su zadržali u pritvoru, u zatvoru. S obzirom na to da sam ja Srbin koji nisam htio uzet pušku u ruke, stavljen sam u neki zatvor, gdje nas je bilo tridesetak Srba. Uglavnom, nas nisu tukli. Niti su nas išta pitali. U prostoriji četiri sa četiri bilo nas je dvadeset sedam. U drugoj prostorijici, do naše, je bio doktor Solar i doktor Božić. Kroz našu, prolazili su kroz našu prostoriju. Imam svjedoke da ne lažem. Ako ste imali nekog prijatelja od Srba, on je mogao garantirati za vas da nećete napuštati teritorij i oni bi vas pustili iz zatvora. Pod tim uvjetima smo ja i moj starac pušteni, i onda smo nakon sedam dana uz prijateljstva i veze dobili propusnicu da idemo za Banja Luku.

*Bačo: Ja nisam znao koliko je još
bilo ljudi u drugoj prostoriji...
Sjećam se dobro jednog koji ih je
tjerao da za njim ponavljaju, ja
volim i poštujem gospodina Antu
Pavelića. I sad oni svi ponavljaju. I
sad, ako netko ne kaže gospodina,
nego samo volim Antu Pavelića,
tad čujete onaj tupi udarac i jauk.*

VII. PAKRAČKA POLJANA

VII. PAKRAČKA POLJANA

Marica Topić Sinjaković: Došla sam u Poljanu kao pomoćnik povjerenika za zdravstvo i socijalnu skrb. I uletim među Merčepovu jedinicu. Merčep taman došao iz Gospića. Bilo je puno ranjenika, a mi nismo imali vozila osim jednog saniteta, kiša je padala, ranjenici okolo, trebaš napraviti trijažu od povreda glave, ovog, onog, a ne znaš kamo i kako ih transportirati. I ja sad vidim frajer stoji i gleda izbezumljeno. Vidjela sam da stoji i glumi nekakvu veličinu, pa sam mu rekla, šta ti stojiš tu? Daj mi sanitete. Gdje ti je auto? I čim sam to rekla, već su čekali karavani, spuštenih siceva. Onda smo unutra trpali ljude, i u Kutinu, jer je tamo bila naša ratna bolnica. A kad sam to rekla, svi me blijedo gledaju pa vele, doktorice, znate li vi na koga ste se izderali? Kažem, šta me briga na koga sam se izderala! I ako jesam, vjerojatno sam se zbog posla izderala. Kaže, znate, to je gospodin Merčep. Ja rekoh, što onda ako je Merčep. Ako je i Merčep, i on je čovjek!

Marica Topić Sinjaković: Oni su imali svoj štab u Poljani, u Društvenom domu, školi. A dolje su navodno bili zarobljenici... Poslije sam saznala za Marino selo. Ne znam. Mogu sa sigurnošću reći da ne znam. Ali, u ovom dijelu za koji znam, sigurno nije bilo takvih zezancija. Oni jesu bili dole. Oni jesu pjevali Lijepu našu. Znam da je bio gospodin Gunjević, koji je danas u Pakracu, doktor Maletić, urolog iz Daruvara, oni su bili ti zarobljenici. Njih dvojicu sam vidjela. I pitala sam normalno, šta oni dolje rade. A na to sam dobila odgovor, pa valjda znaju šta rade dolje. Dalje nisam ispitala.

Uglavnom, s Merčepom, Popom i svima njima sam poslije imala izvanredan odnos. Čak sam Popa išla posjetiti u bolnicu. Kako sam organizirala ljude da naše ranjenike po bolnicama posjećuju, nose im novine, cigarete, već, i tako dalje, između ostalih, išli smo i Popa posjetiti. Kad me vidio, nije mogao doći k sebi. Jer mi smo uvijek bili... nas dvoje... ko na zategnutoj uzici. E, to vam je bio susret s Merčepom i tom formacijom. Jer ja sam vrlo brzo, možda nakon mjesec dana dala ostavku na mjesto pomoćnika povjerenika za zdravstvo i socijalnu skrb.

Dorđe Gunjević: Sutradan ujutro došli su ovi Merčepovi. Ti dečki su došli ili iz ludnice ili iz zatvora, tu nije bilo ništa normalno, nisu izgledali kao ljudi. Dolazim na radno mjesto u ured, tri-četiri moja suradnika su još sa mnom... e sad su ovo traumatična kazivanja, ali istinita. Vi ste uhapšeni! Pa dobro uhapšen – uhapšen. Gdje stanujete? Pitam ja. Odemo tamo, uzme mi pištolj, novčanik, dokumente i kaže, ovo Vam ionako više neće trebati. Dovezu me u Poljanu, stave me u jednu prostoriju i nakon pola sata došla njih trojica, da li su iz ludnice ili iz zatvora, ti famozni specijalci, a specijalci su samo po tome što su išli u specijalnu školu za defektne. Ja tako nazivam i one Arkanove i ove, nemojte me krivo shvatit, al ja neke stvari moram reći s gorčinom. Slomili su mi dva rebra, tri su napuknula.

Došo Merčep, moram reći da je bio korektan, saslušao me, rekao je, čujte, dečki, ovog nemojte više dirati. I sad priču da skratim, tu je bilo svakakvog maltretiranja, moram priznat da sam samo jedanput bio priključen na onaj induktor, na struju, na pol minute. Onda je Zakošek Zvonko, mi smo ga zvali Novinar, prije mjesec dana je bio u jednoj televizijskoj emisiji, pametan čovjek, on je strogo naredio da se mene ne smije dirati. Prebacili su me u prostoriju gdje su bili stražari, dali da ležim, ovaj doktor Kinčl nekom Anti naredio da mi da analgetike, da mi se ublaži bol. I drugu neugodnost sam doživio kad je avion nadlijetao Poljanu i bacao bombe ili nešto, onda su nas počeli vezat žicom. Nekakav budaletina Ilija, kad me žicom počeo vezat, ja sam se otimo, uletio sam unutra gdje je bio taj Zakošek i rekao, ili me ubijte ili me prestanite ponižavati! Dosta je toga! Znaite, optuže te za jedno i sad idu provjeravati je li to. Nekome sam očito smetao, ali mislim da sam naročito zasmetao jednoj ekipi zato što sam lijekove i sve uspio evakuirati, smjestit u Obrežje, odmah formirao komisiju za popis da se ne bi narkotike i ostalo pokralo. I mislim da im je to zasmetalo i da sam zbog toga popušio, mislim da je to glavni razlog.

Dorđe Gunjević: U to vrijeme kada sam ja bio u Pakračkoj poljani bio je i dr. Duško Maletić. Njega su optužili da je ministar zdravstva SAO Krajine. Peti dan su ga uspjeli izvući, od supruge brat, koji je bio pilot u Hrvatskoj vojsci. U to vrijeme bili su i neki moji poznanici za koje se ni danas ne zna, ala Mirko Cicvara, ala Pero Rajčević. Da, ljudska prava su kršena, na struju su ljudi priključivani, čavlima su im bušeni pojedini mišići, i tak dalje. A o premlaćivanju da ni ne govorim. Možda ovo niste očekivali da ću reći, al Poljana je bila samo jedan od zatvora. Drugi je bio u osnovnoj školi, treći dalje negdje u nekakvoj zgradi bivšeg Jedinstva kod željezničke stanice, bilo je u Marinom Selu. I postoje raznorazne priče i čudim se da dosad nitko nije procesuiran na hrvatskim sudovima. A međunarodni sud, njima je to mala stvar, njima to nije interesantno, oni idu na velike zvijeri.

Dorđe Gunjević: Kad su me uhapsili, počele su intervencije. Čekao sam dan kad će me pustiti, jer sam znao da ću biti pušten. Jer čim su ta događanja počela, ja sam imao priliku razgovarati s ministrom Hebrangom i mojim tadašnjim direktorom, Lukom Vrbanom i njegovim pomoćnikom, Slavom Janakovićem i rekao sam im, dečki, ja ću to preuzet, što vi od mene očekujete ja ću to odradit. Ja ću nastradati ili od jednih ili od drugih. Hoćete li vi, ako ja nastradam, ako me uhapsu ili nešto drugo, hoćete li vi intervenirati? Ili, ako se desi najgore, hoćete li se skrbiti za moju kćer i suprugu u Zagrebu? Rekli su da hoće. Već prvu noć kad su me uhapsili počele su intervencije. Zvao je doktor Marjanović, ortodoksni HDZ-ovac, a ja neutralac, dakle, vidite da nije bilo nikakve smetnje po toj osnovi u mojim odnosima, i kad je nazvao Merčepa, onda je Merčep rekao, slušajte, jebo vas taj... ja govorim prosto, ali je doslovno tako rekao, jebo vas taj Gunjević, šta svi za njega intervenirate?! Ko vam je on? Šta je on njemu odgovorio i ostalo, nisam čuo. Ja sam supruzi dao brojeve mobitela i privatnih telefona od te trojice ljudi. Supruga je istu večer stupila u kontakt s dr. Vrbanom i tad su počele intervencije. I vjerojatno je Hebrang naredio da se mene ostavi na miru, da se istraži to za što me optužuju pod hitno, i da me se pusti.

I tad smo se dogovorili da me puste. Sjedili smo u prostoriji Merčep, Vlado Delač, on je bio povjerenik Vlade, i ja, i ja kažem Merčepu, dajte mi vratite auto, oduzeli su mi auto. Zove on te svoje dečke, kaže, auto je na putu za Zagreb al za sat i po će biti tu. Ja kažem, dajte mi pištolj vratite. Šta će ti pištolj? Nema ga, nema ga, jebi ga, nestao je. Dajte mi novčanik i novce. Kaže, nema, nestalo je. Imao sam u to vreme, verujte mi, u novčaniku dvadeset hiljada maraka, imao sam negde oko pedeset hiljada dinara ondašnjih, i još nekih franaka jer mi je sin radio u to vreme u Švicarskoj. I nekakve sitnice, to mi je jednostavno uzeto, to mi je Merčep dužan, nisam imo priliku da mu ikad to kažem. Tad su mi dali vozača da me odveze u Kutinu u stan. Isti tren su mi poslali čoveka koji me čuvao u Kutini u stanu, jer više nisam htio ići u hotel, nego sam otišao kod prijatelja u kuću. Nakon dva sata došla su tri policajca iz Kutine i počeli provocirati. Onda je ovaj koji me je trebao čuvati reko, dečki, ajde maknite se, prestanite zajebljavat, znate sve, ajde dosta je bilo.

Bačo: Nakon ulaska JNA u Lipik, žena i djeca su otišli u Kutinu, tamo su mi bili i roditelji. Ali roditelji nisu htjeli ostati u Kutini, pa sam išao po njih da ih vratim u jedno selo ovdje, jer je kuća porodice bila prazna. I kćer je krenula s nama. Kad smo došli do Pakračke Poljane, imao sam šta da vidim, prva barikada. Zaustavili su me. Pitali su me kud idem. U centru me zaustavila vojska i pitali su opet kud idem. Ja sam rekao kud idem. Pustili su me. Međutim kad sam ostavio roditelje i vraćao se, žurio sam na posao u Zagreb, dolazi opet ista ekipa koja je bila na punktu, vezuju mene i moju kćer i tjeraju nas u

Dom, u Poljani. Bilo je to strašno psihičko maltretiranje. I dolazi jedna osoba k meni, Hrvat, koja me je poznavala, i pita me otkud ja tu. Otvoreno mi je rekao, žalosno je, ali grebi i rukama i nogama da se makneš odatle. No taj koji me je svezao, Mađarelo, koga više nema, svezao je onda i njega i natjerao nas gore u Dom. Kad smo došli gore u Dom, dva maloljetnika su bili čuvari. Moja kćer ih je prepoznala, jedan je bio Francuz, a drugi Mađar. I sjedimo mi gore, a jedan oštri nož i priča zaklat ćemo mi ovoga, zaklat ćemo mi onoga. Ja šutim, vidio sam da sam nemoćan. I dolazi ponovo Mađarelo k nama i pita tog Hrvata, da šta je on. On kaže da je on Hrvat. Na to mu je ovaj opalio šamar i istjerao ga van. Bilo je vrlo tužno... Shvatio sam da više nema izlaza. Tražio sam razgovore s rukovodstvom, organizacijom, pretpostavljenim, nadređenima, kako hoćete. Zatim je došao neki Ivica, vrlo inteligentan, visok, dao sam mu broj telefona da zove moje poduzeće. Javio se moj direktor i pitao ga gdje sam ja. Kad mu je rekao da sam uhapšen, i da sam u Pakračkoj Poljani, moj direktor je rekao da je to nemoguće i tražio je da me pusti, ali je ovaj rekao da me ne može pustiti. U tom zatvoru gdje sam ja bio, nalazio se i moj rođak, Mirko Cicvara, koji je sudjelovao u Garešnici, na sastanku kriznog štaba. Nakon toga su ga uhvatili i bio je tu zatvoren. Kako se noć primicala, dolazili su ljudi iz Pakraca, bio je Foka, koji je poginuo, Zvonko Širac, bilo je njih par... I, došao je taj Foka i pitao me što tražim tu. Ja mu na to kažem pa odakle je on. Stisnuo me je za rame i rekao, ne boj se ništa, samo šuti.

U deset sati navečer dolazi jedna osoba, uniformirana, i kaže meni i mojoj kćerki, ti ideš u ovu sobu tu. U toj je sobi bio neki čovjek u uniformi, imao je zafrkane rukave, neki doktor i reče, evo vam vreće za spavanje. Iznenadio sam se. Pogledao sam dolje kroz prozor. Htio sam pobjeći. Međutim bilo je visoko. I odredio je čovjeka da me čuva, jer on mora ići u akciju, a ako mi se bilo šta desi, da će ga ubiti. To je bilo navečer, negdje oko deset sati. Oko dva sata il tri po noći, na vrata nam lupa jedan. Mali, utegnut, crno odijelo. Nisam vidio, mrak je bio, koja je obilježja imao. Zvali su ga Pop. Tražio je da me taj vratar koji je čuvao stražu pusti, da nas sve pusti, no ovaj je drhtavim glasom rekao ovim riječima, ne smijem, Pope, ubiće me. I onda je taj Pop izvadio nož i zasvijetlio baterijom kad je otvorio vrata, psovao nam majku, da smo dobri, da će nas klati. Ali je ovaj stražar držao vrata tako da nije uspio ući unutra. Tada se u meni sve sledilo. Tražio je od nas i te vreće za spavanje. Stalno je tražio od stražara da ga pusti unutra k nama, da nam neće ništa, ali ja sam osjećao da bi me... Rekao sam kćeri, ako uđe unutra, ako te bude silovao – ti njemu prste u oči. Ja ću ga udaviti... Ona je legla ispod mene. Rekao sam joj, ako bude tukao, ja ću držat, a ti ćeš biti zaštićena. Ta su natezanja trajala sigurno dva sata. Na kraju je odustao. Dolazi doktor u četiri sata i pita da li je sve uredi. Nisam smio ništa reći, ali je on vidio da se nešto dešavalo. Drugi dan su doveli tog mog rođaka, Mirka Cicvaru, izmasakriranog. Nisam ga prepoznao dok nije progovorio. Nigdje nije imao kože. I pitali su ga da li je

on moj rođak, a on je rekao da nije. Čudili su se, kako, iz istog sela. Međutim, šta. Nisam mogao da izdržim, nego sam rekao, pa on nije čisti Srbin. Njegov otac je radio nekad na šumskoj željeznici i vozio je mali pokretni, vagonetli su to zvali, za pružne radnike, jednom je iskočio i poginuo. A Mirko je bio šest mjeseci star. Rekao sam, on je bio Radić. Tada sam dobio takva dva šamara da sam pao. Digli su me i polili vodom. Drugu nas večer niko nije dirao, ali je strah bio... Kćer je plakala. Dobila je mjesečnicu. Sva je bila krvava. To je bio strah i trepet. Ujutro, dovode Peru Rajčevića! I on je izbjegao u Kutinu, tamo su mu bili supruga i djeca. Uхватili su ga i doveli. U Kutini je tada bio krizni štab. Gospođa koja je tada radila u Crvenom križu, ona je sve prijavljivala u policiju. U policiji su svi bili Merčepovci i iz stranke prava, koji su onda te ljude odvodili i dovodili dolje u Pakračku Poljanu.

Dva puta je taj Pero išao na razgovor, svaki put kad je došao s razgovora bio je mokar, upišan, izudaran. Davali su mu metlu da čisti. Skinuo sam kožnu jaknu i dao mu je, jer je on bio samo u potkošulji. Rekao je da ide na još jedan razgovor. No nakon toga se nije više pojavio. Treći dan su opet doveli tog mog rođaka, nije se više mogao ni dignuti. No svaku noć, posle svakog dolaska vojske, to vam je bilo... tjerali su ljude koji su bili u drugoj prostoriji, da pjevaju ustaške pjesme... Ja nisam znao koliko je još bilo ljudi u drugoj prostoriji. Sjećam se dobro jednog koji ih je tjerao da za njim ponavljaju, ja volim i poštujem gospodina Antu Pavelića. I sad oni svi ponavljaju. Ako netko ne kaže gospodina, nego samo, volim Antu Pavelića, tad čujete tupi udarac i jauk. Onda su im radili takve vulgarne stvari, tjerali ih da viču, da puše... To je bilo užasno.

Treći dan, negdje oko jedanaest sati, do podne – svira uzbuna. Vidite gužva, lupa se. Nas dvoje u jednoj prostoriji s još četvoricom i vrata se otvaraju i dolazi jedan uniformirani i kaže, dolazite ovamo na hodnik. Tada sam prvi put vidio osobu u onom kombinezonu koji je imala avijacija. Niski, utegnit, mali, bez kose na glavi. Onako, ciničnog smješka. Gleda u nas i kaže, ovo dvoje, čekaj... i ovu djevojku vodite s nama, a ove ostale zaključajte sve. Saznao sam da je to bio Merčep, zvali su ga Šefe. Otišli smo preko puta u jedan voćnjak. Tu smo stajali. Tada je avion bacio jednu bombu u Poljanu na željezničku stanicu, ali promašio je, pala je na livadu. Čekali smo jedno dva sata da završi znak opasnosti.

Drugi dan, dok smo bili tamo, došla je jedna osoba iz Pakraca – politička osoba koja je tada bila politički odgovorna i ja sam tada tražio razgovor s njim. Rekao je otvoreno, ja s takvim nemam šta da razgovaram. Vi znate šta treba činiti. Znači, politička osoba koja je tada donosila odluku, šta s nama treba ili ne treba činiti. Tako me taj dan nisu pustili.

Merčep je bio taj koji je rekao - piši propusnicu. Na to mu je ovaj kojeg sam već spomenuo, odgovorio, on ne može ići nikud. Kćer da, ali on ne. Takvi

se ne puštaju. Merčep ga je pogledao i rekao mu, sad ja zapovijedam. Ja odgovaram. Tako sam dobio propusnicu. Prije nego sam otišao pitali su me šta imam. Rekao sam da imam automobil. Kakav automobil? Tko mi ga je uzeo? Ja sam otprilike opisao facu. I automobil je dovezen, nije bio uništen, ali sve što sam imao unutra je pokupljeno. Imao sam novaca, jedno šesnaest, osamnaest tisuća maraka koje sam digao iz banke da imam, jer mi se familija rastrgala. Nisam smio ni reć da sam imao novaca, jer vjerojatno...

Napisali su mi propusnice, dobio sam dokumente. Nisam vjerovao da će me pustiti. Mislio sam da je to nekakva farsa ili trik. Sa mnom i sa kćeri išla su dva vojnika. Odveli su nas u jednu birtiju, gdje nam je bilo teže nego kad su nas privodili. Tu smo bili jedno dva sata. Svi su bili pijani, naoružani, nisam više mogao gledati. Tjerali su me da pijem. Ja nisam smio pit. Od muke sam uzeo pivu koja je stajala. Ovaj što nas je dovezao, rekao je da su uhvatili najpoštenijeg Srbina i da ga puštaju. Bio je kaos. Skoro je došlo do potezanja oružja. Ostali smo tu sat vremena, jedva smo se izvukli. Jedan pijani inzistirao je da ide s nama u Zagreb. Međutim ovi ostali su shvatili da bi me vjerojatno ubio radi automobila jer inače šta će on sa mnom u Zagrebu? I tako su me pustili. Došao sam na prvi punkt u Poljani, kod ciglane, iza benzinske pumpe prema Kutini. Čak su me i pozdravili. Došao sam u Kutinu. Bio sam u potpunom psihičkom šoku.

*Banica: Kad sam došla u Zagreb,
shvatila sam da postoji civilizacija.
Da nije sve ratom zahvaćeno. A
onda mi se ta civilizacija obila
o glavu. Jednu večer u tramvaju
čula sam jednu curu da kaže, a
kvragu i taj rat, opet sam slomila
nokat! Što si slomila? Hoćeš da ti
ja slomim nogu, rekoh, pa da vidiš
šta boli.*

VIII. IZBJEGLIŠTVO

VIII. IZBJEGLIŠTVO

Banica: Moja baka, mamina mama, koju smo zvali Žalosna Sova, kaže mojoj mami - idemo spakirati aštafirung. Aštafirung, miraz, dota. I sad ja ono, ma dajte, pa imamo važnijih stvari što trebamo. Ne, ne, ne. Šta ako se ti udaš? Pa, ti si za udaju, a nećeš imati ništa. Tata nam je dao neke jutene vreće na kojima je ćirilicom pisalo Politika, onako lijepo. Mama vadi van, baka drži svijeću, a ja stavljam stvari u to, i šivam sa špagom. Mislim, situacija je komična. Nešto spremaš, a ne znaš hoćeš li uopće izaći iz sobe živ! Al dobro, da baka ne šizi, hajmo mi napraviti što je baka rekla. I mi smo sve to popakirali i stavili u prikolicu na auto. Još tata spremi kantu masti. Dotad smo već sve naše hladnjače očistili, oprali. Meso je zapečeno. Stoji tamo dolje u zemlji. Kobasice napravljene. Šteta da propadnu. Mislim, kakvim se stvarima čovjek u tom trenutku bavi! Ti ne znaš hoćeš li preživjeti do sljedeće minute, ali – meso je bitno. Šteta, grehota. I to smo mi pakirale dvije noći, i dvanaestog ujutro, bio je listopad, tata je rekao, sad krećemo. Sad idemo. Sad i gotovo. Čuo je od ne znam koga da smo mi ostali jedini civili u Lipiku. Po pričanju nekih drugih, bilo ih je još iza nas koji su ostali. Na kraju krajeva, sestrlična moga oca i njezin muž su zaklani, četrnaestog, kad su ušli u Lipik. Znači, nismo bili jedini, ali jedni od malobrojnih koji su ostali. Sjeli smo u taj auto, Fiat 1500 elegant, koji je ležao jer je do poda bio natrpan, i krenuli smo s božjom pomoći, u maglu, u mrak. I došli do ergele, a tamo leži konj preko ceste. Jedan od lipicanaca. Nit možeš prijeći preko njega, niti se možeš zaletjeti preko njega autom, jer je auto bio natovaren. Ništa. A na otvorenom si. A okrenuti se ne možeš. Bez svjetala. Mislim, opet jedna tragikomična situacija. I ništa, tata i ja smo probali maknuti tog konjusu. Tona. I još onako mrtav. I na kraju krajeva, mislim, prvi put se susrećeš s nečim mrtvim a da to nije pile, kokoš i tako dalje. I ovaj, nismo ga baš puno uspjeli pomaknuti jer je trebalo malo više ljudi i snage. I onda je tata rekao, bože, oprost mi, ali ja trebam preko njega preći. I on polako autom preko njega. Polako smo krenuli dalje i hvala dragom Bogu, valjda se i oni ponekad umore od pucanja. Pustili su nas na miru. Valjda nitko nije shvatio da netko ide, da netko još ide iz tog Lipika, da tamo još ima nekoga. I dvanaestog ujutro mi smo došli u Zagreb.

Banica: Uglavnom, došli smo u Zagreb. Bili smo kod moje tetke, znači – jedna fina zagrebačka obitelj, kojoj smo mi uzurpirali komfor. Dotad ih je bilo četvero u kući, a kad smo mi došli, bilo nas je trinaestero. To više nije bila kila kruha na dan, nego sedam kila kruha na dan. To nije više lonac od dvije, tri litre, to je sad već lonac graha il nečega, od deset, dvanaest litara. Tamo smo ostali tjedan dana, a onda nam je tetka našla kuću u kojoj smo bili smješteni. Kuća je bila stara i napuštena, ali imali smo svoj mir. Kuća je bila prazna, doslovce nismo imali na što leći, ni sjest. E onda su dobri susjedi, na brzinu, u roku sat vremena donijeli i stol i stolice, krevete i tako dalje. I onda je bio problem što ćemo staviti na krevete, na čemu ćemo spavati. I onda sam rekla, k jarcu i miraz! Vadite one jorgane i sve iz prikolice. Na nečemu moramo spavati.

Banica: Kad sam došla u Zagreb, shvatila sam da postoji civilizacija. Da nije sve ratom zahvaćeno. A onda mi se ta civilizacija obila o glavu. Jednu večer u tramvaju čula sam jednu curu da kaže, a kvragu i taj rat, opet sam slomila nokat! Što si slomila? Hoćeš da ti ja slomim nogu, rekoh, pa da vidiš šta boli. Mislim, ono, njoj je najveće zlo kad slomi nokat. Znači, imamo one krajnosti, s jedne strane gledaš hoćeš li doživjet drugi dan ili nećeš, a s druge neko slomi nokat... ne znam. Naravno, ne možeš ti reagirati na istu stvar jednako. Jer ona nije proživjela ono što smo mi proživjeli, niti ja mogu reagirati na nešto isto, kao što je moj muž reagirao jer je on vidio puno više. Njemu je njegov bratić, koji mu je bio kao brat rođeni, izdahnuo na rukama. Ja to nisam doživjela. Hvala dragom Bogu.

Banica: U crkvi Svete Katarine, gore na Gornjem gradu, mi prognanici iz Pakraca i Lipika smo imali svoju misu. Zagrepčanci su imali misu u jedanaest sati, a mi prognanici u dvanaest. I sad, dolazimo moj mali nećak Marko i ja na misu oko dvanaest. Lijep dan, onako jesenji. I najedanput, opća opasnost. Nas dvoje stojimo, Marko mene pita, a kud oni tče? Nije mogao reći r. Marko, ne znam, jer ja skloništa nigdje ne vidim. Al to ti nije ništa strašno. To ti nije ono kako je bilo kod nas. I najedanput... trg se ispraznio. I najedanput osjećaj, koji je malo ljudi doživjelo, to dijete i ja imamo trg za sebe, sami mi i golubovi. I dolazi tamo neki policajac, gospođo, morate u sklonište. Rekoh, ja sam iz Lipika. A, onda dobro. Shvatio je. Nas dvoje šetamo po praznom trgu. Mogli smo uzeti što smo htjeli. Trgovine, kafići, sve je ostalo otvoreno i prazno. Nigdje nikoga. Nas dvoje i taj policajac koji nas je gledao tamo iz one svoje... Marko je ganjao golubove. Mislim, prekrasan osjećaj. Nekih sat vremena i onda smo otišli. Nema mise. Koja misa. Svi su pobjegli u skloništa. Marko se i danas toga sjeća.

Banica: Sljedeća situacija u Zagrebu je bila kad je bilo jedno od raketiranja Sljemena. Ja odem u Siget, u polikliniku. Popucali su mi zubi. Velim doktorici, jel mi možete krunu vratit gore? Da. I oni su to već sve napravili i ja ležim na zubarskoj stolici. S lijeve strane se mogao vidjeti sljemenski toranj. I najedanput vidim oblak dima. Onda se ponovo začuo zvuk raketiranja, a ja s onim željezima ležim na zubarskoj stolici... I najedanput iza toga čuje se sirena. To je bilo negdje oko četiri-pola pet popodne. Najedanput, nema ni doktorice ni sestre. A ja ostala ležati na onoj stolici... sve to vani curi. I ništa! Čekam da se netko vrati, da mi to izvadi vani. I tamo negdje iza sedam, osam sati, već je mrak bio, njih dvije se vraćaju, kupe svoje kapute, torbe i ja sad, a fto da fe fad meni fto fskinol! Ajoj, pa vi ste još tu!? Ne ti si, mislim si ono. Joj oprostite, mi smo vas zaboravili. Mislim si, e jaka ti Hipokratova zakletva!

Nataša: Mi smo ostali u Pakracu još jedno tjedan dana. Preko puta nas počelo se pucati onako po nama, malo su meci letili po cesti. Inače, ta cesta gdje sam živjela prije, dosta je prometna. Kamioni idu za Požegu, i tako. U tom trenutku, taj dan nigdje nikoga nije bilo na cesti. Normalno smo se igrali, lopotom smo se dobacivali po cesti. Rat je baš počeo u ponedjeljak. U petak smo mi s roditeljima otišli, zato što su već prije nas neki susjedi otišli u Kutinu, i onda su zvali da se spakiramo i da krenemo. Krenuli smo za Kutinu i na kraju smo završili u Zagrebu. Ali to se išlo – idemo kod tete u Zagreb, kod tete na vikend, pa ćemo se vratiti za dva dana. Međutim, nismo se vraćali mjesecima, godinama čak. Vratili smo se u Pakrac u drugom mjesecu, ali nismo mogli kući zato što je bila to, ta neka zona...

Nataša: Pa, s te dječje strane je bilo... iako je bio kad smo ušli u tramvaj, znam da smo imali žute kartone – izbjegličke, pa kad ulaziš, znam da nismo morali plaćati tramvajsku ili autobusnu kartu, onda su bile priče. One bakice su većinom komentirale, kao, mi moramo plaćati, a vidi njih – voze se besplatno. I tako. Toga se sjećam, ali što se tiče dječje solidarnosti, ne mogu reći da sam osjetila nešto, da smo bili drugačiji. Iako vjerujem da jesmo, u njihovim glavama. Ali nisu to pokazivali.

Slavica: Kad smo došli u Zagreb, Zagreb je bio preplavljen prognanicima i izbjeglicama sa svih strana. To su jauci, to su priče. Netko negdje ide, netko ostaje. Grozno. Evo, ja sad mogu reći samo da je to bilo stvarno grozno. Otišli smo u Njemačku. Mi smo bili na sigurnom, ipak je Njemačka daleko. Ali mislim da je bilo još teže što sam bila toliko daleko, bojeći se svaki put kad je telefon zazvonio – šta će mi javiti. Razumijete, kakav ću dobiti poziv. Uvijek si očekivao da ćeš dobiti vijest – stradao je muž, brat ili netko drugi.

Tako da je to isto bila velika patnja. To nisu bili česti pozivi, nije se ni moglo, tek kad bi muž došao na neki teritorij da se mogao javiti, on bi se javio.

Jela: Kolone su išle. Putem su ostajali i auti i svašta. Tako da smo mi uspjeli doći navečer kod mojih, u jedno selo kod Banja Luke. Došli smo, a tu i tu isto nemaš ništa. Brat veli, nemoj se ti prijavljivat. Šta bi ti sad dizala, nešto negdje dizala, jest ćemo ovo što imamo. Tamo tada još nije počeo rat. Tek je poslije počeo. Onda su počeli tu djecu našu... Iako su oni odavde došli... Onda su počeli tu našu djecu ganjati da moraju ići tamo u vojsku.

Jela: Svi smo bili u izbjeglištvu na okupu. Međutim ljudi su tamo bili opterećen i sa izbjeglicama. Svako je nekog primio. Svako je primio po pet, šest izbjeglica. Treba to mjesecima i godinama durat. Kad se zaratilo kod njih, nema ni kruha ni brašna. Teško je bilo. Jako teško. Svakako se patilo. I onda smo mi poslije dobili vikendicu jednu gore, u toj Gavrinici, i snaha i sin su se vratili, a mi smo ostali, ja i muž do 1995.

Vesna Golić: Sve se promenilo. Došli smo u izbeglištvo, potpuno smo materijalno bili uništeni, apsolutno, bukvalno, to je ona priča o dve torbe. Ja sam prestala da studiram, počela sam da radim, da kuvam kafe po nekim firmama, da čistim, posle da radim na pijaci. Kako je ovde društvo osiromašivalo, tako smo mi bili sve siromašniji. 1992. je uspostavljena UNPA zona i moji su roditelji bili pozvani da počnu da rade, osnovana je šumarija. Moja majka je pre radila u šumariji i onda su moji roditelji bili pozvani tamo. Pošto ovde nisu imali posla, otišli su i bili su podstanari na srpskoj strani Pakraca.

Gordana: U izbjeglištvu sam imala jako veliku muževu podršku. Jako veliku. Niko nije znao ko sam. Jednostavno smo ćutali o tome. Ionako te u izbjeglištvu gledaju kao da nikad ništa nisi imao i došao si kod njih nešto tražiti. Jesmo mi dobivali pomoć, pakete. Ne mogu ništa reći. Vjerovatno su to i svi drugi dobivali. One pakete s praškovima. A taj prašak za veš nisi mogo nikako na ruke, jer ti ruke poprištičave, znaš. Šta si dobio – dobio si, jel. Jedno vrijeme smo i brašno dobivali. Muževa rodbina je znala da sam Hrvatica. Jedna tetka kod koje smo bili, nije me nikako podnosila. Vidiš da te fizički ne podnosi, sam te onako ispod oka gleda. Ali njoj je bilo u interesu da mi njoj kupimo zimnicu, da ona dobije besplatni telefon. Jer su oni dobivali besplatne telefone ako su imali prijavljene izbjeglice. I bio si valjda oslobođen plaćanja jednog dijela struje. I kad je lijepo to sve dobila, ona nas je istjerala. Ali je direktor jednog muževog rođaka, kod kojeg smo bili u početku, imao kuću na selu koja nije

bila dovršena. Pitao je muža da li hoće da mu napravi nešto na toj kući, a moj muž ga je onda pitao jel možemo mi biti u jednoj pomoćnoj prostoriji koja nije bila do kraja završena. Taj čovjek je rekao da možemo i tako smo mi bili tamo. On nam je pomogao i da malog upišemo u školu. Jer je njegov kolega bio profesor u toj osnovnoj školi. I tako smo preko njega malog upisali. Mali je išao, u mjesec i pol dana je položio treći razred, a onda je krenuo normalno i bio nam je najbolji među učenicima. I zbilja nismo imali nikakvih problema s njim, i tako... Nije nam bilo ni loše u izbjeglištvu, samo... Drugačije te ljudi tretiraju.

Nije bilo teorije da mi nešto zaradimo, da nešto kupimo, jer radiš od danas do sutra. Živjeli jesmo, ali da smo si mogli nešto stvoriti – to ne.

Gordana: Znaš šta, onaj krug ljudi s kojim smo u izbjeglištvu kontaktirali gledao nas je dosta dobro, ali na primjer, obučes se malo bolje, dođeš do centra, u, vidi izbjeglica, vidi kako se obukla! Mislili su da moraš biti ispod prosjeka. A to ti se nekad baš i nije dalo. Nego baš za inat. Tjeraš svoj inat. Ono, šta mi fali! Nekad si frizuru daš, nekad se malo bolje obučes, našminkaš, prođeš kroz selo – šta ih briga kako ja izgledam, kud ja idem! To je nekima smetalo. Ali šta me briga, koliko je toga meni smetalo! Niko te niš ne pita. Ali eto, imali smo tamo na temelju tog izbjegličkog statusa, doktora nisi plaćao. Mali je prst operisao, a sa mužem je uvijek bilo nešto. On i njegov stomak. On je čiraš, otkad zna za sebe, operisao je čir, pa to puca, to se okreće, ko zna kako će... Na to sve je i šećer dobio. Mislim da je to od stresa. Joj, a nekad smo imali! Reko, imao si i nemaš! S tim se moraš pomiriti. I nema druge. Dok se ne pomiriš da nemaš, ne možeš živjeti. Na početku kad bi mi neko donio u lončiću masti, a ja pomislim – Bože, lončić ko moj! Takav sam ja imala. I tak ti, svugdje vidiš svoje stvari. A sad, gdje je tvoje ustvari, tko zna.

Gordana: Kad su počeli da se prave ovi dokumenti u istočnoj Slavoniji, onda smo išli za dokumentima. I muž i ja smo dobili dokumente, ali za malog nisam dobila ništa. Ko da ga nema. I kad smo napravili osobne, onda sam mogla preko Tovarnika doći ovamo. Kad sam došla tu, u matičnom uredu smo im lijepo pokazali papir gdje su sva tri izvoda stajali zajedno. Nisu nam dali. Imala sam problema i tu, u policiji. Mali je rođen ovdje, mi smo rođeni ovdje. Mi smo dokumente, i osobnu i putovnicu, sve smo imali, ali mali nije bio upisan u matičnu knjigu državljana, i onda su me tražili za njega dokaz da smo mi ovdje rođeni.

Od malog sam imala izvod da je rođen ovdje, pa sam morala vaditi vjenčane listove, mojih roditelja, muževih roditelja. Za to mi je trebalo malo duže. Jer oni pojma nisu imali ni gdje su se vjenčali ni niš. U ono vrijeme moji su bili na zemlji, baš je njih zanimala godišnjica braka. Nije se ni spominjala, jel tako.

A zašto nismo mogli dobiti, pretpostavljam da su nas htjeli odvojiti, razdvojiti. II nisu htjeli da se vratimo nazad. A nismo nikome ništa napravili. Nit smo bili tu...

Ljubica: Jeste čuli za Omanovac? Pa eto, to je šuma gore. Jao, majko moja! To je već sve valjda bilo zauzeto. Nije se tuda smjelo ići. I mi preko te šume autobusom. I, kad sam ja došla na taj Omanovac... Ima jedan hotel. Bilo je puno žena, sve mlade žene s malom djecom. To vri od plača, ta djeca jauču. I šta sad! Autobus koji nas je dovezao na Omanovac se strgao, ne može dalje nikuda. I šta sad! Jaučemo, psujemo. I dođe neki kamiončić, potrpa nas i odvede u Banja Luku. Srce moje, ovako je bio snijeg, zima da se durat ne može, a kamion otvoren. I odvezu nas u Banja Luku, u neku veliku salu, narod je ležao okolo po podu, jedno kraj drugog. Ne znaš ni ko je, otkud je, ništa. Mi smo nekako bili na sredini. Tu smo noćili i izjutra na autobus. Ja i snaha. I odemo kod moje sestre, u Apatin.

Ljubica: Ja sam skroz bila kod sestre. Išla sam raditi u PIK u Apatin, kopala sam repu i brala papriku. Radili smo i muž i ja. Ne da sestra moja meni da idem raditi, kaže, ako se nisi naradila i nećeš. Ja mislim da ja ne bi mogla onako dobra biti, ko što je ona bila svima nam. Nas trinaestero je bilo kod nje. Ona ode raditi u banku, ja odem u PIK. I ja dođem kući, ona radi do tri, a ja do dva. I ja skuham ručak, kad ona dođe da bude mirna. Gledam koliko god mogu da joj pomognem. Ona je išla u selo spavati.

Kod sestre smo bili do 1994.. Onda smo otišli u Bosnu, gdje sam ostala pet godina. Bili smo u Gradišci. To je bila kuća nekog Muslimana. Bojala sam se, uvijek sam strepila. Uvijek mislim, doći će noću, pa će nas pobiti. Imali smo uz tu kuću jedan veći komad zemlje. A joj, srce moje, pa kako su nas u Bosni failili. Kažu da nisu vidjeli ovakvog naroda ko što smo moj muž i ja. Cijeli dan smo kopali kuruze. A neki Musliman mladi veli, kak morete kopati cijeli dan. To sam vi morete cijeli dan kopati. To kod nas nije tako. Mi kopamo iza jutra kad je ladovina, i pred mrak, kad zaladi. A mi, po onom žarenom suncu! I eto, baštu sam imala. Bio je neki dečko koji je išo zvat ljude da dođu vidjeti moju bašču. Kaže, ovakvog naroda još nismo vidli, niti jednog. I ovako da sve zna uraditi.

Rade: Bili smo u Apatinu u izbjeglištvu, kad jednog dana dođem s posla, a žena kaže da sam dobio neku poštu. Ja otvorim, kad ono poziv da se sutra javim u kasarnu u Somboru, i ja došo u Sombor, a oni meni kažu da sad više nema nikakvog izlaska iz kasarne i da moram ići za Knin. A ja kažem - ja nikad u Kninu nisam bio, šta ću u Kninu! I kad smo negdje stali u Bijeljini, molio sam da me puste da dođem u Pakrac, jer ja tu poznajem ljude i pustili su me. To je bilo u proljeće 1994. Nakon tri mjeseca su me pustili i otišo sam kod žene u Bosnu.

Ljerka Stoček: 1991. sam skroz bila pod petmiligramskim Apaurinom. Kad smo došli u Zagreb u izbjeglištvo, bila je zima i suprug i sin su pokušali otići do naše kuće u Pakracu, da donesu odjeću i obuću, jer smo svi otišli u laganoj odjeći. Ali jedva su izašli iz Pakraca i nisu ništa ponijeli. Poslije su još jednom probali, ali s vojskom. Uglavnom, snalazili smo se kako smo mogli. Došla sam samo s ručnom torbicom u Zagreb, a supruga smo iz bolnice izveli s trenerkom starijeg sina. Nit je imao što obući, nit obuti. Dobro, kasnije smo dobili. Rođaci u Njemačkoj su čuli šta se desilo, pa su nam poslali da imamo za obući se. Ali, shvaćate li da čak ni donjeg veša nismo imali... Ništa... nego ono što smo imali na sebi.

Nikola: U Bosni sam spasio... Sad ja ne znam dal da to govorim il da ne govorim... Ne znam ni ja. Al već kod te međuljudske priče... Kuću sam dobio među Muslimanima. Jednu malu kućicu tamo. Na jednoj zemlji, nasred njive. Okolo su bili Muslimani. Sve su im otjerali, da nisu imali ništa. Bilo je njih dvanaest u kući. A jedino ja imam traktorić jedan. Oni jauču, nemaju ništa. Ja kažem, ne bojte se. Dok ja imam ovaj traktorić, ja ću posijati za nas sve, imaćemo kruha, a drugo ne moramo ni imat. Evo, oni sad, kad je moj tata umro, ja nisam javio, netko im je rekao. Kad ono, jedan dan oni dođu. Dva auta. Došli su kod mene. Plaču za dedom. Kažu da im je on bio umjesto oca. Došli na groblje k njemu, i došli vidjeti moju mamu i mene. A to je za mene velika... Više nego da mi pokloni deset hiljada eura.

Nikola: Imao sam puno prijatelja i tamo, u Banja Luci, ali su ti prijatelji postali velikosrbi pa su mi okrenuli leđa. Jedan mi je ukrao motor, novu vespu. Nađem tu vespu na putu, otmem je i prodam za dvije hiljade maraka. Od toga sam platio stan za tatu, mamu i mene. Inače, što se tiče prijatelja u Banja Luci, rekli su da sam ustaša, da sam bio s Hrvatima u zatvoru. Okrenuli mi bili leđa. E poslije, kad su vidjeli da su pogriješili, dolazili su k meni. Ali ja više nisam od nikog ništa tražio. Ja sam se tamo snašao. Neku kućicu sam našo gdje je bilo zemlje. Malo sam to poorao i kupio dvoje prasaca, pet kokošiju i pijetla. I ja sam to preživio s tatom i mamom, do Bljeska. Dok nismo otišli. Tako da nisam bio gladan nigdje. Brašna sam imao.

Željko: Izbjeglištvo je bilo, glupo je reći, ali najljepše doba u životu. Škola labava, prolazili smo svi, jer smo bili izbjeglice, siročići. Bili smo u hotelu. Stalno smo svi bili skupa. Nije bilo onoga, moraš učiti, biti kod kuće. Zajedno smo jeli, zajedno smo igrali nogomet, tenis. Non-stop smo bili skupa, nas jedno dvadeset, trideset. Bilo je super. Nismo mi onda kontali ni šta su materijalna dobra, ni ništa, bila je klapa i zezancija i to je bilo to. Ali sam ustvari izgubio

interes za školu, iako sam u Bujama išao u matematičku gimnaziju. Postale su mi neke druge stvari bitnije. Onako bi vjerojatno bio još uvijek onaj, što moja mama kaže, dobri mali. Išao bi u školu, studirao i nastavio neki normalan tijek života. I ruku na srce, da sam i htio ići studirati s onim znanjem koje sam dobio u školi, ne zbog profesora, nego zbog takve situacije, vjerujem da ne bi mogo proći nijedan prijemni. Iako sam tu završio s ne znam, vrlo dobrim, il šta ja znam. Nije bilo normalnih uvjeta za školovanje, ništa nije bilo normalno.

Boro: I onda smo bili kod mamine sestre koja je živjela sama. Ali su kod nje već bili neki rođaci, bilo nas je trinaestero u garsonjeri. Onda možete misliti kako nam je bilo. I počeli smo se razilaziti. Mi smo otišli kod jednog u Pančevo, koji je tamo iselio prije trideset godina. A on je imao veliku kuću. Ma budite vi kod nas. Još kod njih niko nije došao. Oni su imali skladište u garaži. Od nekog privatnika, trgovca koji je tamo držao neke slovenske sokove, koji se nisu smjeli prodavati. Zato što se zaratilo ono prije u Sloveniji. To se bilo tamo ukiselilo. I taj čovjek kaže, ja ću ti naći da krečiš kod toga trgovca. I ja sam po noći krečio kod tog trgovca. Poslije su im došli vjenčani kumovi iz Kukunjevca pa je bilo nezgodno da i mi budemo tamo. Poslije su im došli još neki i mi više nismo imali tamo šta tražiti. Oni viču – ima mjesta. Ma nema mjesta. Vidiš, nisi ćorav. Onda smo otišli kod tetke u Pančevo. Ona je imala sina koji je taman otišao u vojsku. I mi kod nje. Sin je prije odlaska pošao u drugi razred i kad smo došli tamo, neće on u školu. I dokazuješ, sine, pa ne možeš. Propast će ti godina. Nek propadne. Neće i gotovo. I onda smo bili neko vrijeme kod nje. Poslije smo bili u jednom miješanom selu, bilo je pola Slovaka, pola Srba i Cigana.

Marijan Ivanović: Moja prva supruga bila je kod svog brata u Slavanskom Šamcu. Dvaput sam se ženio, to moram reć. Ova druga supruga, ona je bila kod svoje sestre u Münchenu. Igrom slučaja, kad se zaratilo oni su odlučili da idu u München jer postoji direktan autobus. U Njemačkoj nisu bili dugo. Negdje do veljače, ožujka 1992. godine. Onda sam ih ja smjestio, zahvaljujući župniku, u Osekovo, dobili su jednu kuću. Par puta sam i bio tamo jer su mi unproforci znali posuditi auto pa sam iz Daruvara znao otići tamo. Imali su tamo kuću i dovoljno hrane jer im je čak i taj župnik osobno dovozio sol, ulje, šećer čak i bombone, slatkiše, za tu djecu. Bili su tamo skoro godinu dana. Kad sam imao mogućnost njima otić, onda sam im dao i tu vojničku plaću jer ja sam imao i stan i hranu i nije mi ništa trebalo. A, osim toga uvijek su govorili da im ne treba ništa, da žive kao lordovi.

Anica: Jedan sin je dok smo bili u izbjeglištvu napustio školu. Imala sam s njim problema. Nije išao u školu ni mjesec i pol dana kad sam dobila obavijest

da ne ide u školu, nije se tamo mogao uklopiti. Htio se vratiti natrag u Lipik. Čuo je kako su neki dečki, njegovi vršnjaci, ostali tu. I on neće u školu, hoće u Lipik. Međutim nije se mogao vratiti natrag, jer nije bilo mogućnosti da ga netko prihvati u Lipiku. Ali kada je moja snaha došla i dovela malu k meni, onda smo uspjeli uspostaviti kontakt. Bila je u vezi s mužem i on je rekao dovedi sina tu, ali da ga neće moći uključiti u jedinicu. I sin je otišao, a brat ga je u prvom mjesecu uspio uključiti u jednu jedinicu. To je njemu bio doživljaj. Bio je sretan da je tu.

Dajana: Ja sam s djecom otišla, ha, nekako igrom slučaja u Podravinu, kod Koprivnice. Svekar radi u Podravci, pa smo se tamo smjestili. Te dane sam bila najviše sama s djecom. Nisam podlijegala radnoj obavezi zato što su mi djeca bila mala, najmlađe je imalo godinu dana. Vodili su me kao da sam na čekanju. Moja mama je radila u hotelu u Kutini, gdje su bili smješteni neki stariji pa su vodili brigu o njima. Zdravstveno osoblje je bilo raspoređeno ili u ambulante, ili u hotele, gdje su već bili ljudi stacionirani. Uvijek su gledali da nekako pomognu tim ljudima.

Dajana: Ja se relativno brzo uklopim u bilo koju sredinu, mislim, dosta sam društvena. I djeca isto tako, ustvari svi skupa smo takvi. Super su nas prihvatili, mislim da je malo kome bilo tak dobro kak je nama bilo u izbjeglištvu. Neki ljudi koji su bili u Njemačkoj prepustili su nam svoju kuću, u nekom selu kraj Koprivnice. Kuća nije bila baš dovršena, ali se u njoj moglo živjeti, imala sam na korištenje sve, i još su nam i prase zaklali, ostavili su nam i mesa. Stvarno su ljudi iz sela bili super. Meni nije falilo što se tiče hrane, ništa, ja ne mogu reći da sam ja ili moja djeca za ovog rata bili gladni. Možda smo dobili više neg smo trebali, tak da smo mi to još i podijelili. Mislim, sve u svemu, je bilo dobro. Išli smo im pomagati raditi, možda smo se i zato tako dobro uklopili. Mada sam ja jedva čekala da se vratim kući, da dobijem poziv za radnu obavezu. 09. 08. trebala sam početi raditi. Dobila sam telegram da se javim u bolnicu. To je bilo kao raščišćavanje tih ruševina i tog sveg smeća, i tog svega što je, što je ostalo iza sve te havarije.

Dajana: Centar za socijalni rad je ustvari imao najveću ulogu u tom samom početku. Kad su te donacije počele stizati, one su sve, ustvari bile, stacionirane u centrima za socijalni rad. Preko centra za socijalni rad primala su se neka novčana sredstva, tko god je imao pravo. Donacije su dolazile sa svih strana, mislim da su se Englezi tu pokazali i Nijemci. I Podravka je recimo bila nositelj koji je jako puno davao. Nas je u izbjeglištvu Podravka maltene prehranjivala. Ona je preko centra za socijalni rad davala svaki mjesec određenu

količinu hrane, po porodici. To je bilo dosta, pa to je bilo čak i previše. Tak da smo mi ustvari davali onima koji nisu imali. U svemu tome ispadne da je bolje prošlo onaj ko je bio kod nekoga koga nikad nije prije vidio, nego onaj koji je dospio kod rodbine.

Mirka: Zapravo, mogu reći da sam se dobro snašla u izbjeglištvu. Kao riba u vodi. Zbjeg je zapravo bio dobro organiziran. Uspjeli smo organizirati taj društveno-socijalni život unutar zbjega, što je podrazumijevalo dobivanje kartona na osnovu kojega smo imali besplatnu zdravstvenu zaštitu; besplatni prijevoz se mogao koristiti, ne samo gradski nego i međugradski. Neki su ljudi to zloupotrebjavali što me strašno ljutilo i frustriralo.

Ja sam tada dobila zapravo mogućnost da radim nešto na sebi, iako onda toga nisam bila svjesna. To su negdje moji prvi počeci aktivističkog rada. Kroz to olakšavanje života u zbjegu. Prvenstveno svojoj djeci, a iza toga sam smatrala da nešto trebam napraviti i na sebi. I onda su sklapana neka prijateljstva, koja na svu sreću traju i danas. Takva ti je priča.

Mirka: S nekim ženama smo uspjeli organizirati život u kampu. Organizirali smo učenicima osnovne i srednje škole dopunsku nastavu iz hrvatskog jezika i matematike, jer smo imali profesorice koje su u mirovini. Maloj djeci uspjeli smo organizirati vrtić. Sve to što smo napravili za taj vrtić je poslije preneseno u vrtić što je otvorila crkva Svetog Tome u Puli. Uspjeli smo organizirati život ženama u kampu, s onim ženama koje su htjele. S jednom Njemicom koja nam je došla ponuditi pomoć, nas nekoliko je organiziralo da se poslijepodne nešto korisno radi. Korisno u tom smislu da ti iskoristiš slobodno vrijeme, da od tog viška slobodnog vremena i brige za supružnicima, odnosno za starijom muškom djecom ne poludiš. A da opet na neki način vidiš rezultate tog rada. Radili smo nekakve male ukrasne predmete.

Polu hotela je radilo za prognanike, a pola je radilo normalno. Za blagdane smo organizirali proslave za djecu, Svetog Nikolu, podjelu paketa. Te humanitarne pomoći bilo je kao u priči. Radili smo neke ukrase od papira, prigodne. Žene su si mogle šivati. Ne mašinom nego rukom, jer je bilo bitno da se što više zaokupiraš poslom, da imaš što manje vremena za lamentiranje. Eto, to je negdje taj dio priče. Moji počeci aktivizma u ovom ratu.

Nena: Ja sam vam recimo došla iz Dervente, s tim da sam jedva zaista izbjegla s obitelji, jer sam posljednja otišla iz mog susjedstva, plašila sam se. Mislila sam se da u Bosni ne može biti rat. Znate. Ja kažem, pa kud ti ljudi idu?! Pa to nije normalno. Ne može tu da bude rata u Bosni, pa ima nas tisuću

vrsta ljudi. Mislim, jednostavno nisam vjerovala tako da sam, mogu vam reći, u posljednji tren izvukla živu glavu. Krenuli smo s mojim bratom koji je došao po nas da nas prebaci preko Save. I uspjeli smo. I onda sam došla u Slavonski Brod. Djeca su bila tako mala, jadni, i ovaj bolesni sin. Ma mislim, tiha jeza. I tamo smo prihvaćeni na jedan dan od jednih poznanika. I znate, kad ste ušli u kuću s troje male djece, a nismo se tjedan dana okupali, ni vidili vodu. Kad je žena vidila sina i da za njega treba posebna soba, samo što nam nije rekla, odite vi, tražite sebi mjesto. S tim da sam imala brata u Njemačkoj i da bi se jedna moja tetka sjetila njega i rekla, tebi je jedino rješenje da nazoveš svog brata, i ako bude mogo, da dođe po tebe da se ti makneš odavde, da ideš za Njemačku. Tako je i bilo, njegova žena je sjela u auto, došla po nas u Slavonski Brod i odvezla nas u Njemačku. U Njemačkoj smo bili u jednom malom gradu gdje baš nismo imali nikakvu perspektivu da bi nešto baš mogli da zaradimo, da imamo uopšte ikakav interes da bi tamo ostali. Živjeli smo na socijalu, al smo dobivali te papire. Djeca nisu bila zainteresirana da ostanu, pogotovu moj stariji sin. Mi smo možda i mogli ostati, ali nismo željeli. Imala sam sina koji je bio stopostotni invalid, i mogli smo na osnovu njega da ostanemo. Prvo smo mislili da ćemo se ipak vratiti u Bosnu, znate. Međutim kako su se stvari odvijale, vidjeli smo da nema šanse. To je Republika Srpska, i nismo se želili tamo vratiti. S tim da i nemamo više nikoga tamo, ni od obitelji, ni od prijatelja, ni od bilo koga. Sve je kud koji mili moji. A inače je obitelj moga muža iz Pakraca, tako da smo imali neke veze i tako smo došli u Pakrac 1998. Jednostavno smo krenuli iz Njemačke za Pakrac, i mislili smo, valjda ćemo se nekako snaći. Imali smo sreću, jer je tu živio jedan moj rođak. On je živio u Njemačkoj, tako da su nam ustupili svoju kuću u kojoj smo proveli negdje trinaest mjeseci. S tim da smo imali problem tog mog sina invalida. Onda su nam ustupili stan, u zgradi preko puta osnovne škole koju su radili za izbjeglice iz Bosne. Tu smo proveli pet godina. E, onda nam je ponuđena ta solucija da nam daju kuću od APN-a, i materijal da si gradimo kuću. I to vam je sad to. Imamo kuću, ali nije definitivno riješeno da je naša.

Mirica Miljanić: U vrijeme kad sam se vratila, kuća je bila zauzeta. Bila je jedna obitelj iz Bosne, koji su se tu uselili poslije Bljeska. Dobili su rješenje o privremenom korištenju imovine. Došli smo, pozvonili smo na vrata. Jesu nas ljudi pustili. Popričali smo i ja sam im rekla, znate šta, mi smo podnijeli zahtjev za povrat imovine, a oni su mi tada rekli da su oni iz Ljubije, pa onda još nekakvo selo. Vjerojatno su bili zainteresirani ostati. Vjerojatno im se svidjelo, jer ipak su sve te godine tu živjeli. Ja kažem, dobro. U redu je to što ste... ali ja vama govorim samo o povratu. Ja nisam zainteresirana za zamjenu kuće. Ja sam bila, rekoh, u općini i rekli su mi da ASB gradi stanove. Da ćete vi dobiti stan, a mi ćemo dobit povrat te imovine. I to je eto bio taj naš susret. To je bio

prvi. I onda drugi put kad je došla kćerka, ona je htjela da vidi... Ona je ustvari kao dijete najviše žalila za svojim Barbikama da joj je to nestalo u ratu. Mi joj nekako nismo potencirali te materijalne stvari, u biti, jer smo htjeli da dijete ne ponese to zlo u sebi, što se kaže. Nikad nismo o tim materijalnim stvarima govorili. Međutim kad smo dobili tu kuću nazad, ostala je gotovo prazna. Mislim, zašto su to ljudi učinili, vjerojatno im to nije bilo potrebno jer su oni na kraju dobili stan. Sve je to prošlo fino. Nit je bilo nekakvih ono sukoba, primopredaje, međutim, kuća je bila prazna. Čak i taj vrč, koji je neko mogao bacit, bezvrijedan. Tako da mi danas nemamo niti jedne uspomene iz kuće, osim jedne male žličice za šećer. No to su mrtve stvari, i danas u toj kući ima sve. I kad je moja kćerka kao odrasla došla, onda sam joj ja rekla, vidiš, sve se može kupiti, samo ljudski životi ne, što ja smatram najvrjednijim. Doživjeli smo mi svašta ono, suprug je ostavio auto, pa su nam uzeli i taj auto. Čuli smo da su to bili policajci u uniformi. Pa smo i znali koji su to bili policajci. Eto, ja koja se bavim danas s time, ljudi mi i danas dolaze iz dana u dan i traže svoju imovinu, mi smo odlučili da ništa nećemo potencirati. Jednostavno, odlučili smo, znači, nećemo teretiti tog privremenog korisnika za te stvari. Pitala sam tog službenika, gdje vam je zapisnik kad ste kuću preuzimali? Kao, pa nisam bio ja. Pa nema zapisnika. Međutim, to je moja osobna odluka i nismo se htjeli suditi za to, niti dokazivati. Prošlo je jedno vrijeme. Ako je netko to napravio, smatram da neka on razmišlja o tome što je napravio, a ne ja.

*Drago Marter: To je bilo u Bljesku.
Kažem, naišao sam na čopor...
Malo ružno rečeno, ali doslovce
na čopor djece, do koljena u vodi,
u jednom potoku. Bila je, mislim
jedna mati s njima. I ja sam u
njihovim očima, obzirom da smo
mi bili naoružani, vidio sam da oni
očekuju da ćemo mi njih pobiti.*

IX. BLJESAK

IX. BLJESAK

Nena: Bljesak je bio u svibnju. Bio je prvi svibnja, firma nije radila, imali smo dežurstva u firmama. Odjednom, u šest sati ujutro, počelo je puškanje, i onda su javili preko radija da počinje operacija Bljesak. Onda su pustili taj koridor koji su dotad držali Srbi, autoput prema Okučanima, Brod, Gradiška, šta ja znam, Novska do Zagreba. Autoput bi bio dva dana otvoren, pa bi ga zatvorili, tako da nikad nismo znali šta je s njim.

Ivo: Rođen sam tu, tako da sam maltene devedeset devet posto tih ljudi poznao. Kad se za Bljesak spremala akcija, onda sam bio zapovjednik voda. Držao sam dio u bolnici i kad smo došli gore, nismo znali da će to tako proć, bez pucanja. Svi su oni gore bili, bilo je njih dvije tri tisuće, to se sve predalo, i u kolone i onda su ih vozili, kud koga. Neke su puštali odmah. Bili su snimatelji za nama stalno, da je tko i htio nešto napraviti, nije mogao.

Jela: Bio je plan da će se dogovoriti i da se mi svi vratimo. Da đavla. I to jutro kad je bio Prvi maj, onda su počeli pucati iz Pakraca, s bolnice. Hrvatska vojska. Mislim, oni su imali granate. To su rupe ovakve bile. Ovce izginule, životinje izginule. Ljudi u panici utekli u šume. Oni sa psima odozgo gone ljude iz šuma. Ljudi su zaključavali kuće, i bježali u šume. Šta će, kad se granatira. Onda su oni pucali u te prazne kuće i ulazili u njih. Kod nas su zašli prvo oni maskirani. Tamo gdje sam bila, kod moje prije. Kad su došli, ja kažem, evo ih idu na kapiju, ti namazani.

Jela: Moju djecu sam sebi rodila. Bila bih najsretnija da nisu morali ići, da nisu bili u tome. Al morali su ići na te straže! Nakon Bljeska bili su jedanaest dana u zatvoru, u Varaždinu. Užasno. Nije da su bili stucani. Da ih nisam mogla poznati, ali taj mlađi je imao sve ovakve fleke. On nije nikad pušio. Prste je imao do ovde žute, kao da si ih u vatru gurnuo.

Srce moje, što je to, rekoh. Od čega su tebi ruke... Pa nisi nikad pušio. Kaže, mama, kad tuče, onda metnem ruke ovako, a oni pripale fajericu. Eto mislim, to nije nikaka laž.

Mlađi sin je imao tri rebra prebijena; a stariji mi je pričao da nisu ni u WC mogli ići, veli, u WC nisi mogo otići, uvijek te dva čekaju. Tuku. Onda se morali prijaviti u policiju, tu na Gavrinici.

Jela: Kad je hrvatska vojska došla na Gavrnicu, brate, pravo su bili naoružani. Tad je i ova obična policija došla, naša policija, u onim maskirnim uniformama. Tad su oni s namazanim licima došli. Samo su nas istjerali van. Rekli su nam da idemo van, na ulicu. Uzeli su muške, a ženske su vratili, i rekli su nam, držite kuće otvorene. Ako nešto neko bude tražio da uzme, nemojte braniti. E, tako je bilo. Tak smo mi držali kuće otvorene. Jao, kad sam vidjela ove u maskirnim, ove u ovim svijetlim uniformama. Mahom su to bili radnici iz moje firme. Bili su neki stolari, neki su bili bravari, neki su bili nešto... Prija moja veli, joj, sad će nas poubijati. Ma daj, molim te šuti, ja velim. A nisu ni oni, reko, životinje da tako ubijaju. Pa poznam ljude. Ne držimo ja i ti pušku. Nek ganjaju one koji imaju puške. To je jedino bilo. Al nisu oni nama ništa. Još je jedna žena ovdje skuvala kavu. Lonac kave, za njih sve. I mi smo popile. Veli jedan, hajte, kuvajte kavu. Reko, nemam ja ništa, ja sam tu u gostima. Onda je jedna žena tamo skuvala, bogatiji su oni ljudi, skuvala lonac pun. Pa, bilo ih je nekoliko koji su popili kavu. I rakiju su oni iznjeli. Pretres vršili nekoliko puta.

Marijan Ivanović: Gledajte, igrom slučaja ja sam evo imao prigodu upoznati generala Praljka koji je i prije Bljeska bio ovdje. Ne kažem da je on bio planer te akcije, jer je sve to već ljudima bilo dojadilo, ti snajperi, te pogibelji, jednostavno ljudima je prekipilo, ili mi ili oni i gotovo. Stvarno niko više nije bio siguran, pogotovo na ulici, ili od mina, više ne možeš živiti u takvom gradu. Ipak je to bilo srpsko poluokruženje, jer od Nove Gradiške, Pakraca, Požege bilo je usko grlo i ti nesretni Okučani i taj autoput koji su sad zatvorili, sad otvorili, sad odite, sad nećete. I ne znam čija je odluka bila ta akcija, vjerojatno, vojnoga dijela, ali u suglasju ipak s UN-ovim snagama. Jer ni jedan policajac nije smio nositi dugo oružje, a kako onda objasniti da su naši tenkovi i ostala oružja prošla kraj njihovih punktova, a da se ništa nije desilo? Ali mislim da je to bilo dobro izvedeno iz razloga što je baš general Praljak reko mome pokojnom ocu, kad mi sad krenemo, dida, samo vi začepite nos, oni će se usrat kad mi zatvorimo njima Okučane, kaže Praljak. Tak je i bilo. Palo je nažalost nekoliko mrtvih ali neznatno u odnosu na svakodnevnicu koja se tu dešavala. Al ljudi su odahnuli, znali su da više ne smije niko da puca ni u zrak, ni od naših, ni od njihovih, nema više pucanja, točka. I zato mi je nakon Bljeska laknulo, radi djece. Pa dobro, nije ni meni baš bilo svejedno. Imao sam ja i šljem, bio sam i brkat, pa su me zvali mačak pod šljemom. Uvijek sam nosio šljem zato što mi je bilo toplije i kad kiša pada, onda mi ne curi za vrat, ostali su imali one crne kape, kao specijalci.

Marijan Ivanović: Imali smo mi, neću reć naredbu, nego izričitu zapovijed da se ponašamo maksimalno obazrivo, da uvažavamo frustracije i tako dalje, od policije do civilnog dijela među kojima sam ja bio, da se ljude ohrabri za ostanak. Osobno sam išo kod Leontija, on je bio njihov svećenik, s Milivojem Tomašom koji je bio u Uredu predsjednika Tuđmana za civilna pitanja. Našli smo tog svećenika, sitan, mali, bradati i zamolili ga da pokuša ljude uvjeriti da ostanu. Rekli smo mu da ćemo u maksimalno brzom postupku prihvatit sva njihova traženja, od iskaznica, zamjene novaca koje nisu imali ili ove hrane, namirnica, da ćemo raditi danonoćno ak treba i po selima razmjestit Crveni križ, liječničku ekipu, što smo i napravili, dislocirali da ne moraju ić u grad radi, ajmo reć, strahova, pa je bila ambulanta i u Kragujskom putu i onda u Šeovici smo imali i matični ured, isturenu ispostavu, ajmo reć, na divlje, samo kako bi zadovoljili i uvjerili ih da sve funkcionira jel.

I on je reko da ima želju da posjeti oca Milutina, koji je bolestan u manastiru Svetog Nikole kod Orahovice, ali da se boji prolaziti preko hrvatskog teritorija. Igrom slučaja, i toga svećenika poznajem. Onda sam rekao da ću ja osobno doći s crnim BMW-om zagrebačkih registracija da mu jamčim da ću ga dovesti i ispunit mu želju da posjeti svoga svećenika, prijatelja Milutina. Ja sam došo drugi dan s takim crnim BMW-om, posuđenim od Milivoja Tomaša, predstojnika ureda Tuđmanovog, ali, u međuvremenu je gospodin uzo fiću i otišo netragom! Tako da ta suradnja nije bila dobra.

Moj brat je za vrijeme Bljeska u vojnom odijelu išo gore na Gavrinicu, imali su zapovijed da djeci daju čokoladice, da ne viču, da se vladaju maksimalno pristojno, gospođo, evo sad će biti kruh, i tako, u tom stilu, da ih utješe. Mali ovdje u Branimirovoj ulici kaže mom bratu kad mu je dao čokoladu, čiko ustaša, jel imate jednu za mog brata? Pa gdje ti je brat, pita ga on, a dijete kaže, u šupi. Pa nek ti dođe brat, dat ću mu ja čokoladu, veli moj brat, a mali kaže, ne može, boji se.

Drago Marter: Možda mi je najteže bilo negdje tamo na samom početku, kad smo zatekli u jednom potoku hrpu djece s očima kao lopte, nogometne, ono. Bili su u vodi do koljena. Meni je bilo strašno njih gledati jer sam samo mislio, tj. vidio sam u njihovim očima da oni misle da ćemo ih pobiti. I u meni se onda puno toga slomilo. To je bilo u Bljesku. Kažem, naišao sam na čopor... Malo ružno rečeno, ali doslovce na čopor djece, do koljena u vodi, u jednom potoku. Bila je, mislim, jedna mati s njima. I ja sam u njihovim očima, obzirom da smo mi bili naoružani, vidio sam da oni očekuju da ćemo mi njih pobiti. Nama nije padala na pamet bilo kakva represija, u tom trenutku. Ja sam čak i jedan dio svojih nekih rezervi iz auta, u hrani i nečem, podijelio toj djeci jer sam vidio da su dugo vremena bila u tom potoku, i da su gladni i iscrpljeni,

jel. I znam te dečke. I sad ih vidim. U tom trenutku sam se ja nekako počeo lomiti – šta je to sve.

Mov: Ja sam nakon ranjavanja radio kao inspektor, operativni djelatnik za suzbijanje kriminaliteta, znači inspektor za uviđaje. Kad je taj Bljesak krenuo, počele su isto tako provokacije. Cesta prema Okučanima, zvali smo je "cesta smrti" u biti je bila skroz nesigurna. Naša policija je morala postaviti čuvanje te ceste, bez obzira na UNPROFOR. Mi, koliko god smo htjeli, nismo mogli vjerovat unproforcima jer nisu obavljali svoj posao dobro. Ako su oni kontrolirali cestu, kako to da se mogao sto pedeset metara nakon njihove kontrole izvršiti prepad?! Pa nam zarobe ljude, pa šikaniraju i maltretiraju! Činjenica je bila da su oni švercali Srbima gorivo. To smo par puta vidjeli na punktovima. Ali kako je vrijeme odmicalo, kod Srba se stvarala klima da bi se oni rado svi predali, al su htjeli dobit na vremenu dok je UNPROFOR još tu, tako da što više odu van u Australiju i druge zemlje.

Mov: Može neko reći da je bio hrabar, da je sudjelovao u Bljesku, ali za mene Bljesak nije bio neka moja velika angažiranost, neka velika opasnost za mene. Sama akcija je počela 01. 05. i trajala je nekih pet dana. Na početku vojska još nije bila tu, ali drugi, treći dan vojska se počela grupirati u našoj pozadini, očekivali smo što će bit. I negdje oko trećega, čini mi se da je to bilo oko podneva, išli smo na ručak i odjednom je počelo, minobacači, čuli smo eksplozije. Počelo je du, du, du po gradu i mi smo brzo svi pozvani u stanicu. I onda je, normalno, počela naša artiljerija, dum, dum, dum, dum, počelo se pucati, tući, znali smo mi da će tu sad krenut. Tadašnji zapovjednik policije s još nekima, utrpali su se u vozilo, otišli su na razgovore i doveli su Džakulu, njihovog vojnog šefa i još neke zapovjednike. Mi smo krenuli odavde i nakon tristo metara naišli smo na civile koji su u dvorištu bili spremni s torbama se predati. Brzo smo ih okupili kod općine, gdje je bilo sabirno mjesto, i onda su išli dalje, gore na Gavrinicu, ne znam koliko njih. Strašno puno ljudi se predalo, ne mogu točno reći, možda par stotina. Predali su se ljudi, civili, skinuli su uniforme, a tu se izmiješala i vojska i policija i UNPROFOR, svi smo mi odjednom ušli gore.

Mov: Poslije same akcije mi smo trebali odraditi dosta veliki posao, a UNPROFOR je odradio tu jako loše. Oni su u biti, faktički izvršili etničko čišćenje, unproforci. Jer mi smo dobili zadatak, policija je dobila zadatak, da uspostavi kompletno red i mir i da se ne smije nikom ništa desiti i da spriječimo, normalno, najezdu tih kojekakvih hrabrih il ne znam kakvih, i uspjelo se, bilo je malo policajaca, ali uspostavili smo red. Srbi su se gore na Gavrinici svakodnevno skupljali. Normalno, bili su u strahu, muževi su im privedeni u Bjelovar,

u istražni zatvor na ispitivanje, a žene su ostale gore s djecom. Ja sam dobio jedan posebni zadatak da budem gore na Gavrinici i da slušam reakcije ljudi, baš zbog toga što su me ljudi poznavali. I tako, normalno, sjedim zajedno s njima, pijem pivo, a kad im okrenem leđa, oni pričaju svoje, a ja slušam. Uglavnom su razmišljanja bila takva da su iznevjereni, da su prevareni, da ovo, da ono... UNPROFOR – umjesto da su ih savjetovali da se udruže, da ostanu gore, da popravljaju svoje kuće, da uređuju dvorišta, da trebaju tu živjet, oni su njih nagovarali, ajde kad se skupite mi ćemo vam organizirat prijevoz za Bosnu, pa ćete tamo bit prihvaćeni, pa ćete bit zbrinuti, pa ovo, pa ono. Ispočetka nisu ljudi išli, ispočetka su imali jako dobar kontakt s nama i mi s njima, kuhali su nam kavu, nosila im se pomoć, pokazala se jako dobra volja, međutim, treći ili četvrti dan, kad su im omogućili da sa svom svojom imovinom koju mogu ponijeti mogu van iz Hrvatske, tu su po meni napravili veliko etničko čišćenje. To je bila kolona traktora, jedan je zakopčao traktor, pa prikolicu pa platon pa još drvena kola iza, to se raspalo na pol puta, ta kola, al oni su išli, oni su jednostavno išli jer su im ovi to omogućili. A i krali su od drugih i odvozili. Evo, od moje sestre kuću, kompletno su je očistili, pokupili stvari kao da su njihove i vozili su za Bosnu.

Mov: Moje mišljenje je da Srbima nije trebalo prenaplo i na taj način organizirati odlazak. Jednom kad odeš, ti si tamo. Trebalo im je dokazat da su sigurni, to im je trebalo dokazat. Svugdje imate pojedinih ispada, mi sad razgovaramo, a eno tamo neko će se napiti pa će udarati i lupat. Mi smo bili u stanju to spriječiti i radilo se na tome i dosta dobro se radilo. Nisu trebale te njihove vlasti, taj Džakula i Srpski forum i UNPROFOR ljude pozivat na bijeg, nego ih pozivat na ostanak, da tu moraju živjet, a ne im obećavati život u Bosni!

*Gordana: Našla sam jedan tanjurić
od crne kave kad sam se vratila.
To sam našla. I našla sam jednu
vilicu. Našli smo jedan svijećnjak u
staroj kući. I našli smo onu metlicu
za muhe. Eto, to je sve što smo mi
našli od naše kuće.*

X. NAKON RATA

ost

X. NAKON RATA

Davor Grbac: Nakon tog susreta 1993. na rampi, s bivšim prijateljem koji je odjednom postao četnik, moja razmišljanja o njemu bila su u rasponu od zgranutosti do poniženja i mržnje. 1995. on se predao i jedan od prijatelja ga je išao vidjeti kad se vratio iz pritvora. Ja ga nisam išao vidjeti jer sam se bojao što ću napraviti kad ga vidim, hoću li ga ići tući i jednostavno ga nisam išao vidjeti. Par mjeseci nakon toga smo se sreli slučajno. On je samo gledao u pod, nije imao obraza ni pogledati me u oči, i ja velim njemu, i, Piđa, šta sad? Veli, ne znam, ti odluči. Evo i dandanas je ovdje, ali ja o njemu razmišljam sasvim drugačije. Danas ga žalim, vidim da se ustvari u njemu život sveo na ništa, najbolje godine života potrošio je na krivu stvar i nema ono što je imao prije, prijatelje, status, sve je to izgubio, postao je jadni pijanac koji je ostario prerano i promašio život. A pred deset godina u Bljesku sam bio na vagi da ga idem razbit.

Vesna Golić: Nije rat završio u punom smislu, završili su ratni sukobi. Rat živi u ljudima, tinja kao neka zla kob. Ovaj rat može da se privede kraju u ljudima s ozbiljnijim radom na osećanju zadovoljenja lične pravde i nepravde i istine za sve ljude, posebno za mlade ljude koji žive kao neki nasljednici tog rata i tog nacionalnog osjećanja. Znači ovde u Srbiji i tamo u Hrvatskoj kao neka odbrana toga šta je postignuto, a zapravo ne znaju ni šta je to i mislim da tu eto ima nekog prostora da se radi.

Željko: A kod Obnove, to je bio jedan lopovluk, isto snađi se, druže. Došla je Obnova i radile su se neke procjene i bogovi, đavli i niš. I onda recimo, tom Obnovom je masa ljudi dobila ono što ih ne sljeduje, a drugi su bili zakinuti. Netko je dobio što ga ne sljeduje, to je prodao pa si je kupio auto. Ili je imao kuću prizemnicu, pa je dobio katnicu. Na našoj kući su napravili krov, stavili stolariju i čiča – miča gotova priča. Dalje smo radili sami. I dobro, da su i to – krov i stolarija su koštali jako puno. Kuća je bila katnica, tri stana su bila u kući, tako da je trebalo to popraviti, napraviti.

Željko: Kad smo se vratili, mi smo još uvijek bili ratna djeca, i nama je sve to bilo... ne znam ... mi smo se s unproforcima grudali. Oni su bili smješteni kraj nas, kraj škole u onom hotelu. Mi smo ih zvali balube. Bili su neki Argentinci, koji su prvi put u životu vidjeli snijeg, pa smo se grudali s njima. Za nas je to sve bilo zabava. U razredu su bila četiri dečka. Totalna anarhija. I onda dvojica padnu. Ostanemo nas dvojica. Ja sam zadnje godine bio stvarno autoritet u razredu, kad sam rekao neću ići na maturale, pola razreda nije išlo.

Željko: Sa Živkom se nisam čuo, mada je njegova mama bila tu. Prodavali su kuću, vidjela me i prepoznala. Prišla mi je i rekla da se Živko oženio za Mađaricu, živi negdje u Vojvodini. S nekim ljudima iz drugih razreda s kojima nisam bio tako dobar, sad smo postali super. Jedino mi je žao što jednog dečka nisam više nikad vidio, Andreja Širca. Bili smo najbolji prijatelji. Sjedili smo u klupi. On je isto bio iz miješanog braka, al su njegovi živili razdvojeno već prije rata. On je živio s mamom, a tata mu je bio Hrvat. Tata mu je poginuo ovdje. Bio je tu zapovjednik jedne brigade i poginuo je. A Andreja je mama odvela za Beograd kad je počeo rat. On je bio par puta tu u Pakracu, al nismo se nikad sreli, a baš bih ga volio sresti. Stvarno smo bili najbolji prijatelji. Mada mu ocu odem svake godine kad su Svisvete na grob, jednostavno, osjećam potrebu.

Željko: Mama je bila strašno ponosna kad se vratila. Sad su, hvala Bogu, sve sredili, žive normalno. Došli su im unuci. I sestra se udala. Isto ima djecu. Tak da opet sad gledaju neke druge stvari. A, ja... Ne znam, sad se živi normalno samo uz puno rada. Ne znam kad će krenut na bolje. To ne ovisi o nama malima sigurno. Nikad nećemo biti mala Švicarska, jer nemamo mentalitet kao Švicarci. Čudo je, naš čovjek, vani je svagdje dobar radnik, al kod nas nije. To je čudno.

Željko: Ja svom djetetu nikad neću govoriti ni šta je ni tko je, dok me ne bude pitalo. Nikad ga neću s tim trovati, ni opterećivati i mislim da bi mu to najmanje trebalo biti važno u životu. Da prijatelja treba birati prema nekim ljudskim vrijednostima, a ne prema tome nosi li netko Nikeice i jel mu tata ovo ili ono. To je bilo jedno posebno vrijeme. Iako vjerojatno i danas ima ljudi koji tako odgajaju svoju djecu. Neki misle da je to možda i s razlogom jer im je neko poginuo, il ne znam šta. Al mislim da samo štete toj djeci, i truju tu djecu bez veze. Mislim da im je bolje da ih uče drugim stvarima i da se uopće ne osvrću na to što smo mi prošli. To je bilo i prošlo.

Nikola: Imao sam kontakte s djecom do 1995., do Bljeska. Dok nisam saznao što je ženin brat sve uzeo i prodao. Nije mi to ona rekla, nego sam saznao od drugih ljudi, kad sam došao. Koji su isto Hrvati. Rekli su mi, mi tebe poštuju, ali reći ćemo ti sve, da ne bi mislio da smo ti mi, il netko od nas, taj i taj je otjerao i odvezao to, to i to i prodao. To me je uvrijedilo, vodio sam sud za kuću. Ženin brat je uzeo moju gostionu i trgovinu. Kad sam došao, istjerao me je napolje. Šta te nije stid tu okolo hodat! Istjerao me je napolje iz mog dvorišta. Al je policija bila na mojoj strani. Jer je policija znala kako sam prošao. I zna da sam bio pravedan i prije rata i u ratu. I bilo je jedno njih pet koji su sa mnom bili u zatvoru, pa su znali da mi nitko ne može pripisati da sam nosio mitraljez i pucao. To me je spasilo. Al sud sam svejedno vodio četiri godine. Dvadeset osam hiljada kuna sam platio za moju vlastitu kuću. Moju vlastitu kuću koju smo napravili moj otac i ja.

Nikola: Što se tiče prijatelja u Pakracu, prijatelji su mi više pomogli, nego rodbina koja je bila tu. Meni su ljudi došli po noći, dovezli su mi kukuruza za svinje, dovezli brašna, dovezli plug. Nisam imao ni pluga da si poorem baštu. Bilo je ekstrema i s jedne i s druge strane. Onda ovi koji nisu ekstremi, oni su po noći dolazili, uđe u dvorište, izbac i u šupu i ode. Tek nakon pet dana ja saznam tko je to dovezao. To je za mene bila velika stvar i ja mislim da ja to neću zaboraviti dok sam živ. Kažem da nacija nema granica. Imam jednog pekara. Šiptar. Od 1971. godine je tu. On je meni i ja njemu... On ima tri brata, al ja sam za njega brat. I on za mene. Ja još nisam kupio kilu kruha otkako sam došao. On bi se uvrijedio da ja kupujem kod nekog drugog. Šalje mi kruh. To znači da prijateljstvo nema granica. Za vrijeme rata sam operiran i nisam mogao hodat. Oteli su mi aute. On me je tražio. On je utekao u Viroviticu, a ja sam onda otišao tamo, u bolnicu, jel. I on je čuo preko nekoga da sam operiran, da ne mogu hodat, da nemam auta. On mi je poslao auto. Četiri godine sam vozio taj auto. I, vratio sam taj auto njegovom sinu. Nije ga htio uzet. Moraš ga uzeti. To je novi auto, Suzuki. Ja ću voziti novi auto, a nemam kruha u kući? I onda on meni kupi neku Ladu. I ja vratim auto njegovom sinu. On je mlad – nek se vozi, a ja sad imam ovaj stari auto. Tak da eto. On je Šiptar. Znači, za mene, ja kad nešto slavim, kod mene sad opet budu sve nacije.

Nikad nisam proslavio sam, ni Božića, ni Uskrs, ni Novu godinu... Opet kod mene dođu i Šiptari i Hrvati i Muslimani, i ...

Mario Marić: Pa mislim, kad su naši došli gore i sve oslobodili, onda mi je bilo puno lakše. Brda su čista, kazali su, sad više nema tko pucati po nama. Al opet, ti koliko god misliš da si siguran, nisi. Oni su gore za sobom ostavili puno mina, granata, svega toga. I da odeš gore, opet ne znaš. Dodeš u šumu,

zanima te gdje šta ima, vozimo se okolo, naokolo. Kakvi su to četnici? Gdje su oni bili? Da vidimo gdje su njihovi bunker, puške. Ali na glavnoj cesti sve piše – minirano, minirano, minirano. A otac mi je bio pirotehničar. Vadio je mine. Čim bi čuo da sam bio negdje u nekom parku, u nekoj šumi, u nekoj šikari – auuu, dobivao sam batina kao vol. Bombe, metke, ništa nisam smio imati kod kuće, u sobi. Tata je to strogo branio. Neki su imali to, pravili se važni. A meni je otac rekao, ti to uzmi u ruke, ja ću ti polomiti ruke i noge. To je bilo strogo zabranjeno u našoj kući. Imao sam nekih metaka, poslaganih, onako ko djeca, po regalu, al sve je to bilo prazno il školsko. Skupljao sam čahure, al pravih metaka nisam smio imati.

Mario Marić: Kuću smo krenuli prvo sami obnavljati. Otac mi je rekao, ako budemo čekali Obnovu – propast će i ono malo što imamo. Za krov smo sami kupili građu, pokrili. Dolazili su susjedi, jedni drugima smo pomagali na onoj osnovi Hrvat-Hrvatu. U to vrijeme Srba ovdje nije bilo. Poslije Bljeska ih nije bilo. Ali bilo je i onih Srba koji su ovdje ostali i borili se za Hrvatsku. Kaže, ja sam Srbin, al volim Hrvatsku... ono, boriš se s Hrvatima, protiv Srba. Njih znam dvoje, troje. Protiv njih baš ništa ne govorim. Ne znam što bi rekao.

Dakle, kuću smo krenuli sami raditi. Digli smo je pod krov, i onda smo jedno vrijeme stali. Kaže tata, zašto bi ja toliko novaca za tu kuću potrošio kad imam pravo na Obnovu. I otac je čekao Obnovu jedno tri, četiri godine dok nije poludio i otišao kod gradonačelnika u općinu i malo porazgovarao. Drugi dan su došli – Obnova! Ljudima su već počeli vikendice raditi, a mi nemamo kuće. I onda je došla Obnova, a u tim obnovama su bili majstori, kojekakvi fušeri. Tako da je otac uzeo godišnji i svaki dan bio uz njih. Otac je završio za građevinskog tehničara. Tako da nije dao da mu rade bilo kako.

Mario Marić: Putovao sam u školu svaki dan autobusom. Bude pun autobus i vozi nas odavde u Daruvar. Našli smo neke zajedničke teme, ali, svi su pokušavali pričati o svemu drugome, samo ne o ratu. Najmanje se o tom pričalo. Jedino smo nas dvojica bili iz Lipika, koji smo sjedili u istoj klupi. Bili smo prije rata prijatelji i ostali smo, poslije rata smo se našli u Lipiku i krenuli smo u srednju školu Daruvar. I sjedimo nas dvoje Lipičana, i pokraj nas sjede dvojica iz Pakraca. Tako sam čuo. Prezime Grlić. Ja ga pitam iz kojeg je dijela Pakraca. Neće reći. Pa ništa. Ne da meni vrag mira, ja onakav deran. Jesi ti Srbin? - pitam ja. Nisam. Rekoh, Saša nije Srbin. Dobro. Kao, mi djeca nismo voljeli Srbe. Sad ćemo mi njih istući. Tako smo onda gledali, s te strane, dok smo bili manji. Dok nije došla, ne svjedodžba, nego na kraju godine kad dobiješ popis ocjena. Piše državljanstvo i narodnost. Ja preko stola gledam i vidim – Srbin. Pitam, Grliću, a što si po narodnost? Kaže on, pa Srbin, pa rekao sam ti. Pa zašto si

lagao? Mogao si reći. Pa ja sam se bojao batina. Pa nisi ti kriv što tvoj stari napada. Nije moj stari! I onda je tu počela svađa čiji je tata koga napao. E, al smo ubrzo prestali. Evo, danas radimo u istoj firmi. Rukujemo se normalno, pozdravljamo se normalno. Samo to on opet ima neke svoje što ja znam, narodnjake, ovakve, onakve pjesme sad. Nije sad tuča, da se idu tući Srbi i Hrvati nego... Pa ti slušaš narodnjake, ti si Srbin, i takve stvari. Mislim, sad uglavnom idu takve priče.

Grozdana Šubert Cicvara: Prema meni se nije niko previše promijenio. Osim nekoliko rođaka moga bivšeg muža. Što je vrlo specifično. Inače ovako ne. Čak kad sam se vratila, bilo je ljudi koji su rekli – daj, ideš Grozdo s nama u Crveni križ dijelit hranu. I tako sam se aktivirala. Stvarno se nisam osjećala ugroženom. Čak sam i spavala ponekad u toj polusrušenoj kući sama. Jednom sam išla iz Dobrovca, ostalo mi je novaca kod kuće, jer smo u bijegu nespremno izletili, uletili u auto. U devetom mjesecu sam se vratila iz Kutine u Dobrovac da uzmem te novce. Još je gorio Kukunjevac, sjećam se dobro. Muž je došao sa mnom do Gaja. Ja sam rekla, molim te, nemoj ti ići dalje. Vidim da se tamo puši. Pričekaj me u Gaju. Nisam ni znala kako kuća izgleda. Pa to je strašno bilo. I nitko me nije zaustavio, ni kad sam išla, ni kad sam se vraćala. Kad sam došla u Dobrovac, ljudi su me pitali, ovaj, Isuse, pa otkud ti. Otišla sam kući i uzela novce. Mislim, jedan vrlo korektan odnos prema meni. Evo stvarno, ne mogu reći. Osim tih dva, tri neka rođaka. Al mislim, smatrala sam ih primitivcima...

Grozdana Šubert Cicvara: Da, naravno da se zna kud ko ide. Apsolutno. Ja sam jedanput, možda je to bilo poslije Bljeska, ili 1996... znate, Škorpija se zove kafić, došla u kafić, i znaš... A priča je prije toga naravno mali milion bilo. Taj gazda koji je imao, naravno, ženu Srpkinja, da još bude čudnije, kaže kad je došao jedan Srbin, smrdiš. Van. Doslovce tako. I znaš, nekoliko takvih stvari kad si čuo. I sad, imala sam jednu kolegicu. Kaže ona meni, pa daj, Grozdo, idemo na kavu. Pa kud ćemo ići? Ajmo tu, veli ona, u taj kafić. Isuse, ja kažem Dunja, znaš šta, ona je inače Hrvatica, meni je vrlo neprijatno. Kaže ona, zašto? Ma ajde idemo. I dobro, ja se nagovorim. A ja živčana. Kaže ona meni, što si ti živčana? Joj, kažem, znaš li ti kako se ja osjećam? Veli ona, pa kak? Ja njoj ispričam o čemu se tu radi, kak ovaj tera Srbe. I dandanas to radi. Ona kaže, pa ja to pojma nemam. Pa naravno da nemaš kad ti nisi To. Što to tebe briga, jel. Ti nisi to doživjela. Neprijatan, vrlo neprijatan i ružan osjećaj.

Grozdana Šubert Cicvara: Čovjek došo iz Bosanske Gradiške. Žena mu je odavde, a on je Bosanac. I sad kraj suda, žena išla neš rješavati u sud, i sad, prva birtija – nema on blage veze. I on došao i kaže:

Dobar dan. Dobar dan. Molim vas jednu kafu.

A ovaj njemu, šta?!

Kafu jednu, molim vas.

Marš vani!

Čovjek zanijemio. Čuj, pa u Bosanskoj Gradišci to tako nije.

On kaže - molim?!

Kakva kafa, ti si Srbin. Marš van!

Ovaj zanijemio. Došao gore u trgovinu. Ljudi zanijemili. Zanijemili! To je prije dve, tri godine bilo. Katastrofa. Katastrofa, majke mi. Čuj, jel to moguće? Pa moguće je. Ovdje je sve moguće.

Grozdana Šubert Cicvara: Mislim da je sad još katastrofalnije nego neposredno poslije rata. Ekonomski – katastrofa. Strašno. Mislim da mi svi koji smo bili u nekoj sredini po standardu, da smo svi popadali u nekakav glib, u nekakvo blato, u nekakvu nesigurnost. Ne znam... danas radim. Imam dvadeset osam godina radnog staža, ne znam da li ću sutra raditi ili ne. Kćer mi radi na pet mjeseci. Fakultetski obrazovana. Svakih pet mjeseci se produžava ugovor. Ne može dobiti posao u svojoj struci.

Nataša: Nema vam tu odnosa. Nema odnosa, ni s jedne ni s druge strane. Mislim da za to još treba vremena. Mislim da još nije pogodno vrijeme. Jer, svi smo mi još i povrijeđeni. Ja osobno nemam s nikim odnosa od prije. Mogu ja nekome reći – dobar dan, i to je sve. Ali da se ja zbližavam s nekim – ne. A imam osjećaj da i oni isto tako razmišljaju. Mislim da još nije vrijeme.

Boro: U izbjeglištvu smo bili od 1991. do 1997. - desetog mjeseca. Kad smo se vratili mislio sam, ma jebem ti... moja zemlja! Atmosfera u gradu je bila loša. Nije bilo puno ljudi. Oni kojih je bilo, bili su Hrvati. Mi smo tu došli takoreći prvi. Došli smo kod ženine sestre. Nemaš gdje. Ovdje nije ništa bilo obnovljeno. Ja mislim da su oni mislili da se mi nećemo vratiti, hrvatska vlada. Mi smo dobili papire, žena i ja, ali sin nije. Htjeli su nas razdvojiti.

Boro: Promijenili su se odnosi nakon rata. Hrvati u selu pričaju sa mnom, ali nekako me drugačije gledaju. Kao da sam ja bio u nekim paravojnim formacijama. A nisam bio. Oni smatraju da su svi Srbi okrvavili ruke. Isto ko za onog rata. Veli, bio je ustaša. Nisu svi Hrvati bili ustaše, niti su svi Srbi bili četnici.

Ja kažem sinu da traži civilni rok. Jebeš pušku! Ja mislim da nikad više ovdje neće biti rata.

Mirica Miljanić: 1995., kad je akcija Bljesak završila, ja i moja obitelj bili smo među prvih sto četiri koji su se prijavili u hrvatsko veleposlanstvo u Beogradu. Tad je tamo bio na čelu gospodin Zvonimir Marković, čini mi se. Međutim vrlo brzo je smijenjen. Pričali smo s njim, i željeli smo se među prvima vratiti. Međutim on je bio smijenjen. Nikad nismo uspjeli dobiti nikakvu povratnu informaciju, i vrlo, vrlo teško sam dobila dokumente. 04. 07. 1998. sam prvi put došla vidjeti kuću. Ja sam tad uspjela preko jednog čovjeka dobit domovnicu, i u to vrijeme se u kratkom roku moglo kupiti putovnice u Veleposlanstvu Republike Hrvatske, tako da sam iz moje obitelji prva došla. Onda sam ostalima podizala domovnice. A iza toga je znači, vrlo brzo, u godinu dana uslijedio i povratak. Definitivno. Prvo moj, pa onda i ostalih članova obitelji.

Mirica Miljanić: Promjene u samom Pakracu su drastične. Oni ljudi s kojima sam radila, koje sam smatrala prijateljima, ni dandanas uglavnom, većina njih ne kažu ni dobar dan. Mislim, koji su razlozi tome, ja ne znam. Smatram da nisam nikome ništa napravila. Kažem opet, smatram da me možda ljudi svrstavaju negdje u nekakvog neprijatelja, što ja ne osjećam da jesam. Međutim ja imam puno prijatelja koji nisu u Pakracu, koji žive u Zagrebu, koji žive u Novskoj. To je ostao normalan kontakt koji je i bio. A u samom Pakracu, nažalost ne, nažalost ne.

Mirica Miljanić: Bio je jedan interesantan slučaj. Ne bih nikako htjela reći ime i prezime te gospođe, jer je ona na dobroj poziciji. Mislim da je ona bila jako iskrena kad mi je rekla, te 1998. kad sam se ja vratila, kao, zašto bi se ovdje vraćala kad tamo imaš posao. Popričala je sa mnom. Kaže, mama i tata, stariji ljudi mogu se vratiti, pa nije Srbija na kraj svijeta. Kaže, znate šta – ovdje nikad nećete dobit posao. Poslije sam shvatila da mi nije rekla nikakvu neistinu. I rekla je, ja se nikad ne bih vratila da sam jedanput otišla. Mislim da taj stav možda, možda i danas poštuju. Otišao si jedanput i nemoj se više vratiti. Mislim da u Pakracu, osim tog medicinskog osoblja koji su po Erdutskom sporazumu morali dobit posao i kažem, moja suseda koja je svašta prošla, mislim stvarno strašno, da, da ostane na tom poslu i da danas radi, i imamo sad jedan svijetli primjer jedne odgojiteljice koja je došla, mlade žene, samohrane majke koja je došla i koja je dobila posao, i nešto kod privatnika. Vrlo mali broj ljudi, odnosno, nitko se nije ovdje zaposlio. Tu je teško dokazat diskriminaciju s obzirom na velik broj nezaposlenih ljudi. Pa s obzirom na uništenu privredu, mnogih radnih mjesta ni nema. Ali mislim i kad bi ih bilo, mislim da mi je ta gospođa rekla istinu.

Timothy Špičak: Pa, konkretno Pakrac. Sjećam se da smo kao djeca tu dolazili. Ovo je bio trgovački grad. Robna kuća, ogromna u centru. Čak Daruvar nije imao one konje na ljuljanje, a ovdje ih je bilo. Za ove krajeve ta robna kuća je bila pojam. Sada zapravo mislim da Pakrac gubi na svom identitetu, općenito. U sjeni je Lipika. Lipik postaje kao terma privlačan. Pakrac zapravo nema ništa. On je propao grad. Jedino, recimo, tržnica koja je još ovdje četvrtkom, ali to je sve. Kad mi dođu gosti, pitaju me, što ćete mi pokazati? Ja nemam što. Ne znam. Evo, i te fasade... Osjetite se te rane. Mislim da mladi odlaze jer nema posla. Nema uopće uvjeta za život. To je tako tužno.

Timothy Špičak: Po meni, nakon rata i svega toga što je tu bilo, ja mislim da ta tržnica četvrtkom izuzetno dobro funkcionira. S obzirom da tu ima Srba, Hrvata, mnogih koji su bili u tom ratu, kojima je netko stradao, nestao... Mislim, onih koji ne smiju tu doći, koji se boje – njih nema. Ali drugi su tu i razgovaraju. E sad, postoje rane. Ne znam da li će to ikada uopće bar malo zacijeliti kod onih koji su nekoga svoga izgubili i to je normalno, ali život ide dalje. To se stvarno vidi na toj tržnici. Koliko god je ta neka podijeljenost, opet ja vidim da ljudi dolaze. Neće nikoga sad neko otjerati zato što je, ne znam, po nacionalnosti to ili ovo.

Timothy Špičak: Mislim da jako puno ljudi ima možda i opterećenost sami sa sobom. Evo, mi imamo jednog gospodina koji je bio u Domovinskom ratu. Sada dobiva i mirovinu kao branitelj. Nije član crkve nego tu nalazi mir. Dolazi na bogoslužje skoro godinu dana redovito. Ima problema s alkoholom. U zadnje vrijeme vidimo pomake. Pomažemo mu da se tog alkohola oslobodi bar malo. On se izražava, deklarira kao Srbin i cijelo vrijeme ima problem s tim. Kaže, mene niko ne prihvaća zato što sam Srbin. Ja dođem tu, tu se osjećam dobro. Mi smo već u više navrata govorili o tome, pa kažemo to je stvar koju vi trebate sami sa sobom riješiti. Jer njemu stvarno nitko u gradu neće reći – ti si Srbin. Svi znaju da je bio tu u vojsci. Poznaju ga ljudi iz zajednice, baš zato što su tamo bili zajedno na punktu, i to sve, ali... Mislim da je to sad njegova osobna stvar. Dobio je i garsonjeru kao branitelj. I opet teško... Ali čini mi se da je tu ta poslijeratna kriza. Ima puno tih ljudi koji su opterećeni i vjerujem da prolaze kroz krizu. Evo, s druge strane imamo jednu gospođu koja je teško ranjena. Bila je isto tako... Nije još uopće dobila mirovinu. Dala je sve moguće zahtjeve i papire, a još uvijek nije dobila mirovinu kao branitelj. Ona je isto dijete iz miješanog braka. Ne osjeća se uopće opterećeno. U HVIDRI je jako poznata. Gdje god dođe svako ju prihvaća. Utjecajna je u gradu. Evo, dolazi tu kod nas u crkvu redovito isto tako. Kažem, mislim da to ovisi o pojedincu.

Zlatko: Kad sam demobiliziran 1995. primijetio sam da nešto nije uredu. Jer, puno su nam obećavali dok smo bili na prvoj crti razgraničenja. Bio sam i na granici, na Savi. Obećavali su nam da nas posao čeka. Ja sam usred rata ostao bez posla! 31. 12. 1993. ja sam ostao bez posla. Jednostavno sam dobio plavu kuvertu i knjižicu u njoj. A bio sam u ratu skroz. Mislim, to nije bilo pravedno! Mislim, to nisu smjeli napraviti nijednom hrvatskom vojniku, ne samo meni. Ja sam tad primijetio da to nije to za što se borim. I ne samo ja, nego svi. Dok smo ratovali, mislili smo da ćemo imati pravu Hrvatsku. U to vrijeme, i sam znaš, počela je privatizacija. U najžešćem ratu, naša se država privatizirala. Mi smo ostali tu, braniti Hrvatsku, a oni koji su pobjegli u Njemačku kupili su naš posao. Mi, kad se završio rat, nismo mogli naći posao. Tu sam već vidio da to neće biti ono za što sam se borio. Tako vjerojatno i drugi razmišljaju. Ja sad govorim samo u svoje osobno ime.

Gordana: Pa ja mislim da danas ima više hrvatskoga stanovništva nego srpskoga. A mislim da je prije rata bilo obratno. Rijetko se tko od Srba vrati. I to što se vrati, vratilo se staro, jel. I oni koji bi se mogli vratiti, neće da se vrate. Jer djeca su valjda bila upetljana, hoće-neće i ne smije puno njih. A prošlo je već i dosta vremena, djeca su se već poudala, i tako svi imaju svoje živote. Ne možeš ti nekog natjerati da se vraća. Šta ja znam. Čovjek navikne s tim. Ko se mislio vratiti, vratio se, a ko nije, taj ni neće.

Samo mi je neobično i ovo što se dozvoljava, te penzije. Ipak ti novci odlaze od nas. Te kune. Oni dolaze svaka dva, tri mjeseca. Pretvore penzije u eure i odoše. Pa čekaj. Za čega onda dolaze? Dolaze po mirovinu koju su tu stekli. Ne znam, mislim, ja bi im to nekako drugačije. Ili ih ne bih puštala, ili ima da tu bude. Ne znam. Malo je ljudi. Vidiš da je to tu zbilja prazno. A kažu, ima divljači. Će je neće bit! Još će nas i požderati ta divljač.

Gordana: Pilana je nekad bila pojam za ovaj kraj. A gdje je sad?! Nemaš ni p od Pilane. Nema ni zgrada, nema ni niš. Gdje je to? Gdje je to nestalo? Il je to nekom trebalo da to odnese. Il to sve treba propasti pa da bi neko kupio za jednu kunu, pa da krene dalje. To bi trebalo ponovo pokrenuti, ali nema teorije. Ne znam. Možda i griješim. Ali samo da te dvije firme krenu kak treba. I Studenac je tu. E, Studenac je jedino što radi. A tamo se opet ne možeš zaposliti kad je pun.

Gordana: 1997. godine smo se vratili, a 1998. sam postala članica Kluba žena. Onda, u ono vrijeme je Mirjana bila predsjednica. Tamo mi je bila tetka, i to me je ponukalo, onako malo. Ne radiš, nikud ne ideš. Dobro, u ono vrijeme smo bili kod sestre kad smo se vratili, u Lipiku. Al imaš previše slobodnog vre-

mena, ne znaš kud bi sa sobom. Sestra je radila, djeca su u školi. Muž je radio. Ti si kod kuće. Jest da ti imaš i da kuhaš i da pereš i šta ja znam. Al ne možeš ti to iz dana u dan. Jedno te isto, pa jedno te isto. Ne znaš kud bi sa sobom. I tak da sam ja krenula. Pitala cure hoće me primiti, i to je krenulo. Onda su imali projekt te praonice. To je dosta dobro išlo jer su prali za đачki dom. Mi smo bili u dvorištu đачkog doma u Pakracu. Tam je bio onda Klub. I sad, koje godine smo mi morali odselit od tamo? Ne znam. To sam već zaboravila.

Jela: Nisam imala problema nakon rata zato što sam Srpkinja. I poštar mi donosi mirovinu kući i nikada nemam s njime ništa. On meni nije nikad donio mirovinu da mu bar deset kuna ne dam. Ja poštujem to. Jer ja bi se morala spremati i ići dolje, a nisam zdrava. Dobra sam sa svima. I on mi drva dovozi. Ja kad idem u grad, nemam nikakvih problema gdje god kupujem, gdje se krećem, plaćam obaveze, u banci. Idem i na pijacu. Na pijaci je sve normalno. Kupuješ od jednih, ili od drugih – svejedno. Jedino to što po mome, to sporo ide. Što bi trebali ljudi ipak imati neka svoja prava, radi dokumenata. Da se to ne čeka. Nisam ja jedina koja nema državljanstvo. Ima ih još tu koji nemaju dok su ovi svi, koji su došli poslije, dobili. Oni nisu imali nikakvih problema. Barem oni tako kažu. Mislim, jedino to što mene koči, ali drugo, šta će oni meni... Ja to moje što imam, ja to rasporedim da platim uredno obaveze. I da imam jesti. A što se tiče robe, to mi sestre kupe. A djeca su u Beogradu, rade tamo. Oboje. Al dolaze ovamo. Mislim, nemaju nikakvih problema. Nemaju ovdje gdje raditi. Kad bi imali posao, vratili bi se. Zašto se ne bi vratili? Sve to bude i prođe.

Marko: Ja sam mislio da će Pakracu prvo pomoć s obnovom, da će obnoviti infrastrukturu, otvoriti radna mjesta. Ali nije radno mjesto trgovina ili KTC ili Bi-lla, nije to privreda, tu novci odlaze iz Pakraca, obrnuto, a to su nam izgradili.

Ja sam očekivao da će izgraditi taj poduzetnički centar, bio sam na tim predavanjima i seminarima, radionicama američkog USAID-a, na kojima su obećavali novce da se to pokrene, ali ne vidim da se išta otvorilo.

Ja mislim, to je moje osobno, da se mi ne možemo od županije, od Požege. Zato što je u Požegi drvna industrija, koja je novija od naše, sad je ona broj jedan. Svi novci su se slijevali u centar županije i normalno da će župan i ekipa oko njega dijeliti.

Mi smo imali tu Lipik koji je bio poznat unazad sto godina. Europa je znala za Lipik, sad za Lipik ne zna niko jer nije obnovljen. Tko će doći u razrušen grad, nema hotela, bazen radi dva mjeseca. Tko će tu doći? Mi nikad nismo bili vezani s Požegom, mi danas moramo ići u Požegu svojim autima jer imamo

lošu vezu. Požegu su izgradili na račun Pakraca i Lipika jer novci su dolazili za obnovu, ali oni su ostali tamo kod njih.

Nena: Radila sam u mojoj Derventi u fabrici. Bilo mi je lijepo, jel. Ovaj, dvadeset godina radnog staža i sad nemate kud. Tu pođete da radite neke sezone radove. Radila sam ja dve godine u šumariji. Pa jedan mjesec sam išla u Dubrovnik da radim u jednom hotelu. Sve mi je to jako teško padalo. Ostavit obitelj i ići za tri tisuće! Šta da vam kažem. I zadnje je bilo ovdje kod jednog privatnika. I nije išlo. Radila sam mjesec i pol dana i nisam ga zadovoljila. Mislim, to su čisti hirovi šta rade od ljudi, to me strašno boli. Jer, date sve od sebe, u ovim godinama mislim, nisu to neke godine, ali to nije više ni trideset pod ovim stresovima, da bi radila mjesec i pol dana, trudila sam se maksimalno, po deset sati radila svaku subotu, nedjelju, da ne bi slučajno negdje pogriješila. Ističe vam ugovor za mjesec i pol dana. I kaže vam u dva sata, vi sutra ne trebate doći na posao. Mislim da sam preživjela jedan šok. Što je njima smiješno. Ljudima je smiješno. Meni recimo nije. Jer bez ikakvog obrazloženja. Ajde reci razlog, slaži mi. Gospodo, niste zadovoljili – šetnja. Ali bez riječi. I, to je bila zadnja stanica. Sad se ne usudim. Mislim da nisam više ni spremna. Ni psihički, ni fizički. Borim se s tom situacijom koja jest u tim malim firmicama, i što ti ljudi uopšte... Nek živim i u Africi, samo da sam zbrinuta i da radim... Mislim, jednostavno to čovjek ne može zamisliti. Jer, da mi nikad nismo radili, onda bi to bilo nešto drugo! Ali, radio si, trčao si, vodio si brigu, živio si svoj život. Mi smo imali svoju kuću s trideset četiri godine, i što vam imam više reć? Dobro, sad imamo ovu kuću. Ova kuća je bila dosta razrušena i onda smo je mi obnavljali. Dođu vam i kažu, il uzmi, il ostavi. I vi prihvatite tu kuću i uvalite se u dugove. Otplaćivat ćemo je na neki dugi period, na rate. A mi ne radimo, a treba i dalje živjeti! Mi živimo od socijalne pomoći.

Drago Marter: Zapravo je svu tu frustraciju i taj negativni dio cijele priče iznijela na leđima moja obitelj. I sad osjećaju. I ovog trenutka, i ovog dana, i sutra će osjećati posljedice svega toga. Jer mi više nismo jednako, niti psihološki, niti fizički sposobni podnijeti neke stvari. Kad se malo vraćam na taj PTS ili na PTSP, kako god hoćete to zvati, ne može se to uokviriti u jednu rečenicu. Posttraumatski sindrom je jedna obična usrana dijagnoza. Ja mislim da je u biti, u Hrvatskoj i šire, u cijelom regionu promijenjeno milion, milioni života su se promijenili kompletno, stil, način, normalne tijekove. Srušena je jedna cijela moralna infrastruktura puno ljudi. Uništene su tisuće, stotine tisuća obitelji. Nema tu onog ko se nije promijenio. Ovo govorim o onima koji su bili u zbivanjima. Ne govorim o onima koji su to promatrali sa strane. Oni koji su to promatrali sa strane, iz nekih središta, možda su mogli to proživljavati emocionalno. Teško je i ovako i onako. Ne sporim taj njihov doživljaj. Međutim

nikako se to ne može mjeriti. Pokušavam njih uvjeriti da oni vjeruju nama. Sasvim različito. Oni ne mogu shvaćati šta smo mi proživjeli. Samo onaj tko je bio, može mene razumjeti, otkud moj stresni poremećaj. To može psiholog gledati, defektolog gledati koji je sa stručnog stajališta školovan da procijeni koliko se promijenilo ovo il ono. Međutim on nikad ne može razumjeti otkud. On ne može razumjeti bit. On može samo opservirati.

Drago Marter: Ja sam, za razliku od mnogih drugih koji su investirali u puno sigurnije zone, puno sigurnije poslove, investirao, sad već negdje blizu milijun kuna u jedno razrušeno selo koje je bilo prije rata miješane populacije, koje je usred... zapravo u središtu tadašnje pobunjene Krajine. Ja zapravo sad pravim nešto na mjestu gdje je bio *headquarter* četnika, za ovaj dio. Ova farma preko je bila jedna logistička baza pobunjenih Srba na ovom terenu. Pokušavam to revitalizirati, u smislu jednog gospodarstva koje bi se bavilo seoskim turizmom. Imam već nekakve rezultate. Još uvijek sam u nekakvoj renov... Evo vidite gdje sam. Još uvijek sam u nekakvom kataklizmičkom okruženju, međutim potpuno vjerujem u nekakvu obnovu, u, neću reći – suživot. To je potpuno otrcana fraza. Opet ponavljam – život je logika. Rat je antilogika. Ne može biti skroz kiša. Ne može biti skroz sunce. Ali dolaze periodi bolji i loši za svijet. Vjerojatno. Ali ja vjerujem da se ovdje može stvoriti jedno mjesto koje će biti ugodno za boravište ljudi. To sam se već uvjerio. Već sam imao ovdje, od kada je obnovljeno, nekoliko gostiju koji su se vrlo ugodno osjećali. Bez obzira što znaju kakvo je okruženje. Bilo je i pitanja o minama. Bilo je pitanja o svemu. Međutim puno ljudi koji su dosad ovdje bili, rekli su da je ovdje poseban mir, da je vibra očigledna, i da se ovdje jako lijepo može živjeti. Zapravo, cijeli ovaj pogon, i ove dvije kuće ovdje i ova farma tamo su pretpostavljeni boravku ljudi. Ja inače živim u Pakracu. Meni je ovo, ajmo reći, da je ovo možda dio utapanja svih mojih frustracija iz rata! Ali na jedan drugačiji, koristan način. Ajmo reći da sam ostavio krasni posao u bolnici Pakrac da bi ovo uradio, jer me ovo ispunjava. Ajmo reći da ja trošim nekakve svoje, nekakve još nakupljene snage ili resurse da još stvorim nešto lijepo. Neki temelj na kojem će moja djeca moći živjeti. Al opet ponavljam, dozvoljavam da je ovo dio neke moje revitalizacije. Neke moje resocijalizacije. Neke moje... Nekog mog bijega u mir, u prirodu. Ovo mi godi. Ovo mi vraća nekakvu snagu. Ovo je mir koji me jednostavno smiruje.

Stojan: Meni su pojedinci odlučili dati otkaz iako sam radio u bolnici do zadnjeg dana. I sudjelovao u evakuaciji bolnice. Al na moju nesreću nisam s evakuacijom pacijenata otišao u Kutinu, jer su moji starci i punica ostali u Pakracu, pa sam mislio da i njih povedem sa sobom. Auto mi je bio u njihovoj garaži, i to je bio razlog zašto sam iza evakuacije bolnice ostao u Pakracu. S

obzirom da se stjecajem okolnosti nisam javio mjesec dana u Kutinu, određeni pojedinci su mi dali otkaz. I otada više ne radim. Po Hrvatskoj državi od tada ni dana radnog staža nemam. Jedan sam od rekordera na birou rada. Imam sada petnaest godina. Vodio sam sud s medicinskim centrom, imao sam tri presude u moju korist, i tri protiv. Dva suca koji su donosili presude u moju korist dobili su otkaz, tako da su morali otići u advokate. I onda kad sam malo zbrojio dva i dva, onda sam odustao od tužbi. Jer sam shvatio da država misli isto kao i onaj koji mi je dao otkaz, koji mi je potpisao rješenje. Shvatio sam da se protiv države ne mogu boriti. Shvatio sam da nisam ravnopravni član ovog društva. Da sam nečijom voljom obilježen i kao takav ću i umrijet u ovom društvu. To je nažalost činjenica.

Bruna: Ja sam optimist što se toga tiče. Idem dosta na te radionice. Mene ne treba uvjeravati da je suživot moguć i potreban. Imam u široj obitelji i Čeha, i Talijana, i Srba, stvarno imam. Tako da, mene ne treba uvjeravati. Ali da, ove druge ljude treba uvjeravati, koliko ja vidim oni uopće ne žele suživot. Oni ne žele ići na te radionice. To je njima gubljenje vremena i glupost. Tu u Pakracu je specifično zato što ima registriranih trinaest nacionalnih manjina i jednostavno smo predodređeni jedni na druge. Imam i jednu prijateljicu koja je Francuskinja, tako jel. I imam jednu Bugarku, prijateljicu iz Lipika. I mi se svi susrećemo na tim radionicama, ali stvarno, nama koji dolazimo na te radionice, to nije ni potrebno. I ti Srbi, imamo tu i u Gradskom vijeću i vijećnike. Nama to nije potrebno, ali kažem – kad druge ljude pokušavam animirati, to jako teško ide. A u biti, raznolikost je nešto što nam može biti prednost i bogatstvo. I još nešto. Primjećujem da su ljudi, onako, kako bih rekla – lice-mjerni. Jedno kažu, drugo misle. Ili jedno kažu javno, a drugo će iza leđa. Čim se netko s nekim druži, odmah si, da ne kažem srboljubac, ili talijanoljubac, ili Čeh ili ne znam...

Blanka Petrovečki: Koncem prvog mjeseca vratila sam se iz Zagreba u Daruvar. U Pakracu se nije moglo živiti, tu su bile ruševine. U Daruvaru sam dobila lijepi stanić, jednosobni, i tu sam stanovala. Prvo sam išla brat grožđe u vinograde, obrezivat vinograde za novce, pa sirota dobijem ti tisuću dinara, i mogu sad kupiti ovu jednu traku za to da si napravim zavjesu, ono što ide gore, znaš, za tih tisuću dinara, cijeli dan sam radila samo da mogu tu jednu traku kupiti. Kad sam prvi put dobila od sestre, koja je otišla u Italiju raditi pedeset tisuća lira, to nije neki vel'ki novac, onda sam prvi puta otišla kupiti par kobasica. Brzo sam otpala i od Crvenog križa, našla me ova jedna da radim, odmah su mi ukinuli i ono što sam dobivala ko izbjeglica, a drugi su mogli raditi i dobivat. U Daruvaru sam radila u kuhinji, na gablecima, onda sam si kupovala jednoć lustere, drugi put tepihe, pa sam si stol kupila, ovu kuhinju

sam si kupila, kupila sam si trosjed, mislila sam da nikad više u životu neću imat vešmašine, jer onda su bile jako skupe, ali kupila sam si i vešmašinu, i peć, i frižider, i ovu hladnjaču. Rekoh, da mi bar dadu neki kredit! Davali su jedno vrijeme onaj nepovratni, kao za bolje uvjete života, ali rekli su da nemam pravo jer sam imala Obnovu. Ovi do mene, kojima ništa nije izgorilo i nestalo su imali pravo, dobili su dvadeset dve tisuće kuna na ruke, a ja nisam imala prava.

Blanka Petrovečki: Ja sam u udruzi Feniks u Zagrebu, u izvršnom odboru. Išla sam kao pomoć Vukovarskim majkama na suđenje u Beograd, naša udruga je davala uvijek jednog il dva člana, ko je mogo ić, kao podršku. Bilo mi je užasno to slušati. Užasno. Na ono završno suđenje nisam ni išla. Jedan dan sam dobila tlak sto osamdeset kroz sto, i rekla sam da više neću ić, al me uvijek navuku, zovu i onda ja mislim, pa ajde dobro, imam vremena, svejedno sam sama uvijek, budem tamo s tim mojim kolegicama, pa to traje četiri, pet sati, pa neka, to izduram. A i znatiželja da vidiš te ljude koji su ubijali. U Vukovaru postoji ulica koja je nazvana Petrova Gora. U toj ulici su se oni skupljali i odatle je to sve i krenulo, taj pokolj. Sad kad sam bila u Vukovaru provezla nas je jedna žena kroz cijeli Vukovar, i sve nam je pokazivala, i groblje, i tu ulicu. To je meni stvarno nešto što je zapisano u glavi dok sam živa. Tu sam isto hodala Gavrincicom tri i pol mjeseca, i sve sam popisivala i odmah sam išla u policiju u Daruvar, da dam neke podatke. Svašta sam saznavala na taj način.

Rade: Ovaj rat me je ubio, ne samo promijenio. Mene su moji unuci toliko voljeli, ja kad bih nekud išao s autom, s traktorom, a oni odmah sjedaju. Ja sam njih vozio u školu s autom, jer onda nisu autobusi vozili ovuda nego se pješke išlo u školu, kupovao sam im svašta, šest godina smo živjeli zajedno, a onda smo bili razdvojeni. Jako mi nedostaju unuci. Oni nisu htjeli ni spavati u svojoj kući, snaha je znala reći da će prodati namještaj iz njihove sobe, jer oni bi navečer došli kod nas i donijeli svoje pidžame. Ja bih im znao reći, imate vi svoju kuću, a oni kažu, dede, đe si se ti rodio, ja kažem u Ožegovcima. A ko se tu rodio? Reko, vas dva, i čija je to onda kuća, djede, vaša, reko, izvin'te ja sam se malo zaletio. A onda bi se svađali ko će spavat sa mnom, a ja bi im rekao, nećete vi nijedan, ja sam se oženio da imam s kim spavat, đe ću s djecom spavat. Volili su me zato što sam se stalno šalio.

XI. KRONOLOGIJA

KRONOLOGIJA

1990.

17. veljače 1990. – U Kninu, 12 dana nakon registriranja prvih političkih stranaka u Hrvatskoj nakon 1945. godine, osnovana Srpska demokratska stranka; predsjednik stranke Josip Rašković; stranka se, uz ostalo, zalaže za novu regionalnu i upravnu podjelu.

22. i 23. travnja i 6. i 7. svibnja 1990. – Održani prvi višestranački izbori za Sabor nakon Drugog svjetskog rata; pobijedio HDZ.

30. svibnja 1990. – Održana konstituirajuća sjednica višestranačkog Sabora; za predsjednika Sabora izabran Žarko Domljan (HDZ), za predsjednika Predsjedništva SRH Franjo Tuđman (HDZ), a za predsjednika Izvršnog vijeća Sabora (Vlade) Stjepan Mesić (HDZ).

25. srpnja 1990. – Sabor SRH usvojio amandmane na Ustav; iz naziva republike izbrisan pridjev "socijalistička", utvrđeni su novi "povijesni" grb i zastava. Istoga dana na mitingu Srba u Srbu osnovano je Srpsko nacionalno vijeće i usvojena Deklaracija o suverenosti i autonomiji Srba u Hrvatskoj.

17. kolovoza 1990. – na dan referenduma "o srpskoj autonomiji" organizirano zapriječeni prometni pravci (Balvan revolucija), što je početak srpske pobune u Hrvatskoj.

22. prosinca 1990. – Sabor usvojio novi Ustav Republike Hrvatske kojim je određeno da Hrvatska ostaje u SFRJ do novog sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Sabor ne odluči drugačije.

1991.

5. siječnja 1991. – Niz policijskih postaja u Hrvatskoj na teritoriju naseljenom većinom Srbima otkazao poslušnost MUP-u RH i ušao u sastav tzv. Krajinskog sekretarija za unutrašnje poslove.

22. veljače 1991. – Sabor usvojio Rezoluciju o razdruživanju sa SFRJ i Rezoluciju o zaštiti ustavnog poretka Republike Hrvatske.

28. veljače 1991. – Srpsko nacionalno vijeće SAO Krajine usvojilo Rezoluciju o razdruživanju od Hrvatske i ostanku u Jugoslaviji zajedno s ostalim narodima i republikama koje prihvaćaju zajedničku državu.

1. ožujka 1991. – U Pakracu policajci srpske nacionalnosti zajedno s mobiliziranim rezervistima upali u policijsku postaju i razoružali policajce hrvatske nacionalnosti.

2. ožujka 1991. – Specijalna jedinica MUP-a RH protjerala dan ranije pobunjene srpske ekstremiste iz Pakraca; u Pakrac izlaze oklopna vozila JNA; prvi veći sukob hrvatskih policijskih snaga sa srpskim pobunjenicima.

4. ožujka 1991. – Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove demantirao je srbijanske medije koji su izvijestili o pokolju Srba u Pakracu.

13. ožujka 1991. – U Zagrebu su razgovarali predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman i delegacija Srba iz SDS-a Slavonije i Baranje.

31. ožujka 1991. – Sukob Specijalne policije MUP-a RH i pobunjenih Srba na Plitvicama zabilježen u povijesti kao "krvavi Uskrs"; cilj je akcije bio vratiti pod hrvatski nadzor područje koje su tri dana ranije zauzeli srpski pobunjenici.

1. travnja 1991. – Izvršno vijeće SAO Krajine u Korenici usvojilo odluku o ujedinjenju s Republikom Srbijom. U SAO Krajinu trebalo je prema njihovu planu ući 13 općina među kojima i Pakrac.

2. svibnja 1991. – U okršaju pripadnika MUP-a RH, pobunjenih Srba i terorističkih grupa iz Srbije u Borovu Selu je poginulo 12 pripadnika MUP-a RH, a 21 je ranjen; razlog za akciju MUP-a RH je bilo zarobljavanje dva policajca dan ranije.

12. svibnja 1991. – Na području SAO Krajine održan nelegalni referendum za ujedinjenje toga područja s Republikom Srbijom i za ostanak u Jugoslaviji na kojem se 92 posto odazvanih izjasnilo "za".

16. svibnja 1991. – Na temelju nelegalnog referenduma SDS usvojio odluku o pripajanju SAO Krajine Srbiji.

17. svibnja 1991. – Objavljeni rezultati popisa stanovništva provedenoga u travnju. U Republici Hrvatskoj živi 4.784.265 stanovnika, Hrvata 3.736.356, a Srba 581.663.

19. svibnja 1991. – Održan referendum o budućem statusu Republike Hrvatske na kojem se izjašnjavalo o dva pitanja. Za samostalnost i suverenost Hrvatske izjasnilo se 93 posto odazvanih, dok se protiv ostanka u Jugoslaviji izjasnilo 92 posto odazvanih.

25. lipnja 1991. – Sabor usvojio Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske; Brijunskom deklaracijom od 7. srpnja Hrvatska i Slovenija prihvatile su tromjesečni moratorij na provedbu odluka o samostalnosti.

17. kolovoza 1991. – Banjalučki korpus JNA prešavši Savu ušao je iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku gdje se priključio srpskim pobunjenicima u Zapadnoj Slavoniji.

19. kolovoza 1991. – Žestok napad JNA i srpskih paravojnih postrojbi na Pakrac; prva borbena linija je vrlo blizu pakračke bolnice.

6. rujna 1991. – Teško stanje u Pakracu, lokalna vlast i službe teško funkcioniraju zbog svakodnevnih napada i odlaska ljudi u sigurnije krajeve; Vladimir Delač imenovan povjerenikom Vlade za Pakrac.

29./30. rujna 1991. – Uspješno organizirana evakuacija bolesnika iz Medicinskog centra Pakrac, među bolesnicima bilo je 275 psihičkih bolesnika.

8. listopada 1991. – Sabor proglasio neovisnost Republike Hrvatske.

1992.

29. listopada – 3. studenoga 1991. – Ofenzivna operacija Operativne grupe Posavina Orkan '91; jedinice Zbora narodne garde i MUP-a RH nakon zaustavljanja prodora banjalučkog korpusa prema Virovitici preuzimaju inicijativu na zapadnoslavonskom bojištu (Daruvar, Grubišno Polje, Pakrac, Podravska Slatina, Požega, Virovitica).

27. studenoga 1991. – Vijeće sigurnosti UN-a usvaja Rezoluciju 721 o slanju mirovnih snaga u Hrvatsku.

Prosinac 1991. – Vođene ofenzivne operacije HV-a u Zapadnoj Slavoniji.

26. prosinac 1991. – oslobođeno Bučje, zapovjedno mjesto pobunjenih Srba u kojemu je bio i zatočenički logor; ukupno oslobođeno oko dvije trećine okupiranog teritorija u Zapadnoj Slavoniji, izvan hrvatskog ustavno-pravnog poretka ostalo je 600 četvornih kilometara.

2. siječnja 1992. – Potpisano Sarajevsko primirje o bezuvjetnom primirju u Republici Hrvatskoj; prvo primirje koje je, nakon određenih teškoća, provedeno.

21. veljače 1992. – Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo rezoluciju 743 o pokretanju mirovne operacije i slanju mirovnih zaštitnih trupa u Hrvatsku; Zapadna Slavonija bit će dio Sektora Zapad (sjedište u Daruvaru).

22. svibnja 1992. – Republika Hrvatska primljena u Ujedinjene narode kao 178. država.

1993.

7. srpnja 1993. – U Pakrac stiže prva grupa od 14 međunarodnih volontera koji u sklopu "Volonterskog projekta Pakrac" rade na fizičkoj obnovi razrušenog grada i s vremenom na nizu programa socijalne obnove vodeći brojne edukativne radionice. Od početka 1994. godine projekt se proširio i na "drugu stranu". Službeno je prestao s radom u veljači 1997.; u tom je razdoblju više od 400 mladih ljudi iz cijelog svijeta o vlastitom trošku boravilo i volonterski radilo u Pakracu i Lipiku.

1994.

19. prosinca 1994. – Sklopljen Sporazum o normalizaciji ekonomskih odnosa između hrvatskih vlasti i pobunjenih Srba kojom je za promet otvorena autocesta Zagreb-Lipovac, dotad presječena na okupiranom dijelu Zapadne Slavonije kod Okučana.

1995.

1. – 3. svibnja 1995. – Uslijed učestalih incidenata na autocesti Zagreb-Lipovac u dijelu koji prolazi kroz okupirane dijelove Zapadne Slavonije Hrvatska je pokrenula vojno-redarstvenu operaciju Bljesak kojom je oslobođeno okupirano područje u Zapadnoj Slavoniji čime završava i četiri godine dugo razdoblje ratnog stanja u Pakracu.

Priredio Tihomir Ponoš